

Leszek Albański

WYBRANE ZAGADNIENIA Z PATOLOGII SPOŁECZNEJ

Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze
(Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa)

KOLEGIUM KARKONOSKIE
w Jeleniej Górze
(Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa)

WYBRANE ZAGADNIENIA Z PATOLOGII SPOŁECZNEJ

Leszek Albański

Jelenia Góra 2010

RADA WYDAWNICZA KOLEGIUM KARKONOSKIEGO

Tomasz Winnicki (przewodniczący), Grażyna Baran,
Izabella Błachno, Aleksander Dziuda, Barbara Mączka,
Kazimierz Stąpór, Józef Zaprucki

RECENZENT

Marek Heine

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Mączka

SKŁAD I ŁAMANIE

Barbara Mączka

DRUK I OPRAWA

ALEX Drukarnia Wydawnictwo
ul. Chałubińskiego 20a, Jelenia Góra

WYDAWCA

Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze
(Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa)
ul. Lwówecka 18,
58-503 Jelenia Góra

ISBN 978-83-61955-01-6

Niniejsze wydawnictwo można nabyć w Bibliotece i Centrum Informacji Naukowej
Kolegium Karkonoskiego w Jeleniej Górze, ul. Lwówecka 18, tel. 075 645 33 52

Spis treści

Wstęp	5
1. Patologia społeczna i profilaktyka	7
1.1 Pojęcie patologii społecznej	7
1.2 Profilaktyka	8
2. Zachowania agresywne	11
2.1 Pojęcie agresji i agresywności	11
2.2 Teorie wyjaśniające	11
2.2.1 Agresja jako instynkt	11
2.2.2 Agresja jako reakcja na frustrację	12
2.2.3 Agresja jako nabyty popęd	12
2.2.4 Agresja jako nawyk	12
2.3 Uwarunkowania zachowań agresywnych	13
2.4 Skala zjawiska	18
2.5 Skutki agresji	20
2.6 Profilaktyka	21
3. Przemoc	23
3.1 Definicje	23
3.2 Przemoc w rodzinie – definicje	24
3.2.1 Skala zjawiska	24
3.2.2 Cykl przemocy	26
3.2.3 Czynniki ryzyka występowania przemocy wobec dziecka w rodzinie	28
3.2.4 Skutki przemocy	29
3.2.5 Przejawy przystosowania ofiar przemocy	30
3.2.6 Profilaktyka, resocjalizacja	31
3.3 Przemoc rówieśnicza	33
3.3.1 Pojęcie mobbingu i bullyingu	33
3.3.2 Skala zjawiska	34
3.3.3 Ofiary i sprawcy mobbingu w szkole	34
3.3.4 Przyczyny występowania mobbingu w szkole	39
3.3.5 Profilaktyka	41
3.4 Cyberprzemoc	44
3.4.1 Pojęcie	44
3.4.2 Rozmiary zjawiska cyberprzemocy	45
3.4.3 Przyczyny cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży	45
3.4.4 Objawy przemocy	46
3.4.5 Skutki przemocy	46
3.4.6 Profilaktyka	47
4. Alkoholizm	49
4.1 Definicje	49
4.2 Typologie	49
4.3 Skala zjawiska	51
4.4 Koncepcje wyjaśniające uwarunkowania choroby alkoholowej	51
4.5 Współzależnienie	52
4.6 Profilaktyka	54

5. Narkomania	58
5.1 Pojęcia	58
5.2 Typologie	58
5.3 Skala zjawiska	59
5.4 Rodzaje narkotyków	60
5.5 Fazy uzależnienia	65
5.6 Uwarunkowania narkomanii	66
5.7 Profilaktyka, resocjalizacja	66
6. Samobójstwo	68
6.1 Definicje	68
6.2 Teorie wyjaśniające	69
6.3 Rodzaje samobójstw	70
6.4 Skala zjawiska	72
6.5 Przyczyny podejmowania prób samobójczych	74
6.6 Sygnały ostrzegawcze	76
6.7 Syndrom presuicydalny	78
6.8 Profilaktyka	79
7. Prostytycja	84
7.1 Definicje	84
7.2 Skala zjawiska	86
7.3 Typologia	88
7.4 Zagrożenia	93
7.5 Profilaktyka, resocjalizacja	93
8. Sekta	99
8.1 Definicje	99
8.2 Teorie wyjaśniające	100
8.2.1 De-modernizacja i protest przeciw nowoczesności	100
8.2.2 Teoria Mc Dowell'a i Stewart'a	102
8.3 Klasyfikacja sekt	102
8.4 Przyczyny powstawania i rozwoju sekt	106
8.5 Metody stosowane przez sekty	108
8.6 Niepokojące objawy u osób będących pod wpływem sekty	114
8.7 Zagrożenia	116
8.8 Profilaktyka	118
9. Subkultury	120
9.1 Definicje	120
9.2 Fazy	120
9.3 Teorie wyjaśniające	121
9.4 Typologia subkultur młodzieżowych	125
9.5 Przyczyny powstawania subkultur	126
9.6 Charakterystyka wybranych subkultur	128
9.6.1 Subkultura EMO	128
9.6.2 Subkultura skatów	129
9.6.3 Subkultura gotów	130
9.6.4 Subkultura szalikowców	131
9.7 Profilaktyka	133
9.8 Podkultura więzienna	135
9.9 Profilaktyka, resocjalizacja	142
Biografia	143

Wstęp

Zjawiska patologii społecznej z wielu powodów wywołują zainteresowanie wśród pedagogów i psychologów, jak również wśród innych grup w społeczeństwie. Do przyczyn tego stanu rzeczy zaliczyć należy szczególnie wzrost zachowań dewiacyjnych wśród młodzieży, m.in. agresywność, przestępczość nieletnich, prostytucję. Coraz częściej brak poczucia bezpieczeństwa sygnalizują zarówno grupy, jak i jednostki znajdujące się w sytuacji ryzyka i zagrożenia.

Istnieje potrzeba poznawania zjawisk patologii społecznej, aby skutecznie podejmować działania interwencyjne, które są przedmiotem profilaktyki i resocjalizacji.

W programach studiów pedagogicznych wprowadzono przedmiot *patologie społeczne*. Treści programowe zawierają takie zagadnienia jak: pojęcie patologii społecznej, charakterystykę zachowań patologicznych, teorie wyjaśniające zjawisko patologii, etiologię, profilaktykę i przezwyciężanie społecznych patologii.

Istnieje duże zapotrzebowanie na podręczniki z zakresu patologii społecznej.

Wyczerpujące opracowania podręcznikowe są jeszcze rzadkością i mogą się ukazywać po realizacji badań empirycznych. Wydaje się zatem, iż rozwiązaniem potrzeb w zakresie materiałów dydaktycznych mogą być opracowania skryptowe.

Niniejsze opracowanie stanowi propozycję rozwiązania tego problemu. Skrypt przeznaczony jest zwłaszcza dla studentów pedagogiki opiekuńczej i pedagogiki resocjalizacyjnej. Prezentując poszczególne zjawiska patologiczne ukazana jest ich charakterystyka od aspektu fenomenologicznego, następnie podstawowe dane o strukturze i dynamice danego zjawiska, wyjaśniona zostaje ich etiologia. Ważnym uzu-

pełnieniem jest ukazanie aspektu profilaktycznego i resocjalizacyjnego poszczególnych zjawisk patologicznych analiz. Pozwala to studiującym odnaleźć związek między prezentowanymi treściami, a problemami praktyki i teorii wychowania. Istotnym uzupełnieniem są pytania sprawdzające, które pozwalają studiującym na autoocenę nabytych wiadomości oraz ułatwiają syntezę studiowanych treści.

Pomimo, że można dyskutować o zastosowanych kryteriach doboru poszczególnych zagadnień i zakresu ujęcia, należy wyrazić przekonanie, że opracowanie uzyska znaczne zainteresowanie wśród studentów pedagogiki i praktyków zawodowo zajmujących się problemami patologii społecznych.

1. Patologia społeczna i profilatyka

1.1 Pojęcie patologii społecznej

Każdy z nas potrafi powiedzieć, co jest dobre, a co złe w wymiarze społecznym. Jednak po zastanowieniu się nad pojęciem normy okazuje się, że nie jest tak prosto ją zdefiniować, gdyż zależy ona od kultury, w jakiej się znajdujemy i wychowujemy, czasie historycznym w jakim żyjemy, medycyny, inżynierii genetycznej. Na ogół norma jest synonimem prawidłowości, tego co powinno być zgodne z oczekiwaniami społecznymi i standardami społeczno-kulturowymi.

Samo słowo patologia (z gr. *pathos*) jest kojarzone z cierpieniem, czyli można by przyjąć, iż jest to nauka o cierpieniu.

Za twórcę polskiej szkoły patologii społecznej uważa się Adama Podgóreckiego. Jego definicja jest najczęściej przywoływana.

Patologię społeczną określa on „ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania społecznego, czy ten rodzaj struktury, który pozostaje w zasadniczej, nie dającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane” (Podgórecki, 1969, s. 24).

W definicji zauważamy, że autor uzależnił patologię od społecznych ocen. Większość autorów podziela ten pogląd dodając własne kryteria występowania zjawiska w większej zbiorowości.

Zjawisko społeczne, które jest niezgodne z wzorami zachowań (postaw) zawartymi w systemach normatywnych społeczności, stale się nasila i jest dysfunkcyjne, bowiem wyraźnie zakłóca funkcjonowanie danej społeczności (realizację jej celów) (Wódz, 1973).

Innym kryterium jest brak społecznej akceptacji dla tego rodzaju zachowań. Przykładowo: wszystkie zachowania jednostkowe lub zbiorowe, które wykraczają poza obszar społecznej obojętności i wywołują potępienie (repulsje) lub też silną aprobatę (apulsje) to pierwsze można nazwać dewiacją negatywną, drugie – mianem dewiacji pozytywnej (Kwaśniewski, 1991).

Patologię społeczną można określić jako negatywne zjawisko społeczne, które uwzględnia następujące warunki: naruszenie norm społecznych, destruktywność zachowania mierzona skalą potępienia społecznego, występowanie w większej skali zbiorowości lub w skali masowej, konieczność występowania działań profilaktycznych (por. I. Pospiszyl, 2009, s. 12).

Najogólniej rzecz biorąc definicja społeczna, nad którą się dzisiaj zastanowimy była i jest narażona na zmiany historyczne, czynniki obyczajowo-kulturowe i religijne. Patologie społeczne są przedmiotem zainteresowania interdyscyplinarnego.

Istnieje szereg koncepcji, które starają się wyjaśnić przyczyny patologii jednostki w grupie, jak i grupy. Zostały one szczegółowo opisane w polskiej literaturze (zob. A. Podgórecki, 1969; A. Siemaszko, 1993; Hołyst, 1999; Szacki, 2002; I. Pospiszyl, 2009).

1.2 Profilaktyka

Profilaktyka (prophylaktikos – grec. Ochraniający) oznacza, najogólniej, ochronę osób przed zjawiskami zagrażającymi ich życiu, zdrowiu, prawidłowemu funkcjonowaniu społecznemu.

Działalność profilaktyczna, według Czesława Czapówa, „*polega na usuwaniu egzogennych i endogennych determinantów aktywności łamiącej doniosłe etycznie normy prawne i obyczajowe, które reprezentują interesy szerszych struktur społecznych*” (Czapów 1978, s. 67).

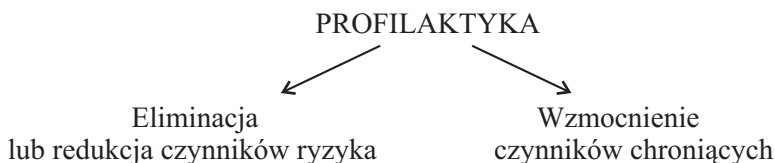
W opinii Lesława Pytki można wyróżnić profilaktykę wychowawczą, którą należy rozumieć, jako system działań racjonalnych zapobiegających występowaniu i rozpowszechnianiu się zjawisk patologii społecznej (por. Pytka 1993, s. 630).

Natomiast Zbigniew B. Gaś definiuje profilaktykę jako „*proces wspomagania jednostki w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu, ograniczenie i likwidowanie czynników, które zaburzają rozwój i dezorganizują zdrowy styl życia oraz inicjowanie i wzbogacanie czynników sprzyjających rozwojowi zdrowemu życiu*” (Gaś 1998).

Celem interwencji profilaktycznych jest oddziaływanie zarówno na czynniki ryzyka, jak i na czynniki chroniące, które oddziałują na jednostkę.

Przy czym czynnikami ryzyka można określić cechy, sytuacje, warunki sprzyjające powstawaniu zachowań ryzykownych. Przez zachowania ryzykowne należy rozumieć działania niosące zagrożenia zarówno dla zdrowia fizycznego i psychicznego jednostki, jak i dla jej otoczenia społecznego. Czynniki chroniące to: cechy, sytuacje, warunki zwiększające odporność na działania czynników ryzyka. Do najważniejszych należą: silna więź emocjonalna dziecka z rodzicami, zainte-

resowanie nauką i szkołą, regularne praktyki religijne, poszanowanie norm wartości, czy przynależność do pozytywnej grupy.

Źródło: J. Szymańska 2002, s. 18

W praktyce wyróżniamy trzy stopnie zagrożenia:

1. Grupa niskiego ryzyka, do której należą osoby nie podejmujące zachowań ryzykownych;
2. Grupa podwyższonego ryzyka obejmuje osoby, które są po inicjacji;
3. Grupa wysokiego ryzyka obejmuje osoby, u których zachowania ryzykowne są głęboko utrwalone i, które odczuwają poważne, negatywne konsekwencje swoich zachowań ryzykownych.

Do wymienionych grup dostosowano poziomy profilaktyki, tj.:

1. Profilaktyka pierwszorzędowa obejmująca środki, które umożliwiają zwalczanie zasadniczych przyczyn patologii, promocje zdrowego stylu życia, zmniejszenie zasięgu zachowań ryzykownych;
2. Profilaktykę drugorzędową, która ma ograniczyć głębokość i czas trwania dysfunkcji, umożliwienie wycofania się z zachowań ryzykownych;
3. Profilaktykę trzeciorzędową oznaczającą interwencję, która ma zapobiegać komplikacjom i następstwom zachowań ryzykownych (Jedlewski 1993, s. 379-380).

Główne odmiany profilaktyki patologii społecznej, według Lesława Pytki, wyróżnia się ze względu na rodzaj intencjonalnie podejmowanych działań mających na celu przeciwdziałanie dewiacji.

Wyróżniamy:

1. Profilaktykę powstrzymującą, polegającą na usuwaniu okazji do wykonania czynu niezgodnego z interesem społecznym;
2. Profilaktykę objawową, polegającą na sterowaniu czynnikami w otoczeniu, aby tworzyć sytuacje wychowawcze sprzyjające podejmowaniu przez osobę decyzji społecznie akceptowanych;

3. Profilaktykę uprzedzającą polegającą na usuwaniu czynników i przyczyn wykołajenia społecznego (zob. Albański 2006, s. 19).

Lesław Pytka proponuje profilaktykę kreatywną, tj. „wzmacniającą i podtrzymującą te formy i sposoby zachowania, które mają charakter prospołeczny, allocentryczny, a tym samym i godny naśladowania, wywierający wpływ na ludzi zagłuszając i tłumiąc siłę oddziaływań innych (w tym także szkodliwych) czynników konkurencyjnych” (Pytka 1993, s. 631).

Diagnostyczne rozpoznanie symptomów, wewnętrznych mechanizmów i genezy patologii dotykającej jednostek i grup społecznych, decydują o podejmowaniu działań interwencyjnych, które są przedmiotem profilaktyki społecznej i resocjalizacji (por. Pytka 2000, s. 96).

Pytania sprawdzające:

1. Przedstaw pojęcie patologii społecznej.
2. Omów czynniki chroniące.
3. Zaprezentuj odmiany profilaktyki.

2. Zachowania agresywne

2.1 Pojęcie agresji i agresywności

Wśród wielu pojęć agresji przytoczona zostanie propozycja Eliota Aronsona. Określa on agresję jako „zachowanie *intencjonalne ukierunkowane na zranienie lub sprawienie bólu. Może ona mieć charakter zarówno werbalny, jak i fizyczny. Może przynieść pożądany efekt lub zakończyć się niepowodzeniem*” (Aronson 1997, s. 497).

Kiedy zachowania agresywne jednostki są częste wtedy określamy ją jako agresywną, lub że przejawia agresywność (Skorny 1968, s. 14). Zatem agresywność to szczególna właściwość osób wykazujących zachowania wrogie. Jest to właściwość nabyta i utrwalona w procesie rozwoju człowieka i na podstawie społecznego uczenia się, a polegająca na częstych, nieadekwatnych do bodźca, reakcjach agresywnych o znacznym nasileniu występujących w stosunku do szerokiego zakresu obiektów społecznych (Wójcik 1977, s. 10).

2.2 Teorie wyjaśniające

Do najbardziej znanych koncepcji wyjaśniających powstawanie agresji u osoby można zaliczyć: agresja jako instynkt, agresja jako reakcja na frustrację, agresja jako nabyty popęd oraz agresja jako nawyk.

2.2.1 Agresja jako instynkt

Przedstawiciele teorii (W. McDougall, Z. Freud, K. Lorenz) twierdzą, iż agresja powstała na drodze ewolucji i jest potrzebna do utrzymania gatunku. Zatem człowiek rodzi się z „instynktem walki”.

Twórcy teorii wykazują, że zachowania agresywne nie są zjawiskiem szkodliwym. Zachowania agresywne mogą występować w formie dopuszczalnej, akceptowanej a nawet korzystnej ze społecznego punktu widzenia.

Koncepcja agresji jako instynktu jest nadal przedmiotem badań społecznych.

2.2.2 Agresja jako reakcja na frustrację

Przedstawiciele teorii (J. Dollard, L. Berkowitz) wykazują związek między agresją a napięciem emocjonalnym pojawiającym się na skutek wystąpienia frustracji.

Psycholog z Yale, John Dollard, wskazuje czynniki występowania agresji:

1. Siła pobudzenia do agresji zależy od stopnia frustracji;
2. Akty agresji mogą być zahamowane pod wpływem zamierzonej kary;
3. Akty agresji mogą być przeniesione;
4. Akty otwartej agresji szybciej i skuteczniej niż akty ukrytej agresji zmniejszają napięcie frustracyjne (Danilewska, 2002.s. 17).

2.2.3 Agresja jako nabyty popęd

Przedstawiciele teorii (CH. N. Cofer, M. N. Appley, A. Buss, R.R. Sears) sugerują, iż gniew jest wrodzonym popędem. Szarpanie, bicie oraz wrodzone reakcje trzewne są wrodzonymi reakcjami na pewne sytuacje. Agresja wystąpi wtedy, kiedy jest najsilniej wyuczoną reakcją na gniew.

R. R. Sears zauważa możliwość tworzenia się popędu jako konsekwencji oczekiwania nagrody, bądź oczekiwania kary za określone zachowanie (Grochulska, 1993, s. 22-23).

2.2.4 Agresja jako nawyk

Przedstawiciele teorii (A. Buss, A. Bandura, R. H. Wolters) przyjmują, iż agresja jest zachowaniem utrwalonym do tego stopnia, że jest ono zautomatyzowane.

Buss wymienił następujące czynniki determinujące siłę agresywności człowieka:

- Częstość i intensywność doznawanych frustracji i przykrości, które poprzedzają agresję;
- Rodzaj wzmacniania agresywnego zachowania. Może to być nagroda lub kara osiągnięta przez jednostkę po określonych typach zachowań;
- Facylitacja społeczna, czyli wzajemny wpływ członków grupy,

powodujący wzrost zachowań określonego rodzaju. W grupie agresywnej jednostka jest nagradzana za inicjowanie zachowań agresywnych. Niejednokrotnie jest też atakowana, w związku z tym może odczuwać gniew;

- Temperament. Zachowania agresywne często prowadzą do zaspokajania określonych potrzeb. W efekcie utrwała się zachowania agresywne jako skuteczny w osiągnięciu celu.

Głównym czynnikiem pobudzającym do uczenia się agresywnych zachowań są określone kontakty społeczne, obserwacja i naśladowanie otoczenia (Bandura, Wolters, 1968, s. 37-39).

Coraz częściej przy próbie wyjaśnienia agresji zarówno pedagodzy, jak i psycholodzy odwołują się do koncepcji interdyscyplinarnej wskazującej, jako źródło wielość czynników i co wiąże się z tym – wzajemnych interakcji między nimi (Danilewska, 2002, s. 23-24). Wymienia się następujące czynniki: wrodzony, aktywnościowy, frustracyjny, naśladowczy i instrumentalny.

2.3 Uwarunkowania zachowań agresywnych

MAKROSPÓŁECZNE

W ocenie S. Orłowskiego efekty przemian zachodzących w Polsce tworzą zespół czynników mogących stymulować zachowania agresywne młodych ludzi.

Oto niektóre z tych czynników:

- narastająca w społeczeństwie polskim frustracja z racji wysokich kosztów transformacji, co wywołuje nawet wzrost emocjonalnej agresji w codziennych stosunkach międzyludzkich;
- odrzucenie norm moralnych, w szczególności tych, które są niewygodne dla realizacji aktualnego celu;
- czynniki emocjonalne z elementami agresji werbalnej, obserwowane m.in. w środkach masowego przekazu;
- totalna krytyka autorytetów;
- powszechny w skali społecznej brak umiejętności w zakresie negocjowania i rozwiązywania problemów;
- dysproporcje między zaangażowaniem wielu osób i mediów na rzecz uświadomienia dzieci i młodzieży o przysługujących im prawach, a zwracaniem uwagi na odpowiedzialność (kształtuje to

- mylny obraz, że ma prawa, a nie ma obowiązków i w efekcie powoduje to powstanie mechanizmów uwalniania się od osobistej odpowiedzialności);
- utrzymujące się od kilku lat bezrobocie (Orłowski, 2005, s. 87-88).

MIKROSPÓLECZNE

Rodzinne

Rodzina może stać się nie tylko środowiskiem dającym dziecku pozytywne wzorce postępowania, ale także środowiskiem przyczyniającym się do budzenia społecznych zachowań dzieci i młodzieży, wywołując u nich bunt i agresję.

Wpływ na powstawanie zachowań agresywnych ma niewątpliwie **środowisko rodzinne**. Przeprowadzone badania dotyczące wpływu rodziny na formowanie się zachowań agresywnych (Ziemska 1986, Piekarska 1991, Wójcik 1997, Surzykiewicz 2000, Wolińska 2000) wskazują na negatywne postawy wychowawcze rodziców, dystans uczuciowy i niewłaściwe metody wychowawcze. Do postaw, które wywierają wpływ na powstawanie agresji wyliczyć można *postawy negatywne* – wytypowane przez M. Ziemską (1986), do których zalicza się: odrzucenie, unikanie, nadmierne chronienie, nadmierne wymaganie. Badania również dowodzą, że w rodzinach dzieci agresywnych często występują zaburzenia więzi uczuciowej. Rodzice zachowują się wrogo, odrzucająco, ograniczając swobodę dzieci, stosując kary fizyczne. Pogląd ten pozostaje zgodny z badaniami przeprowadzonymi przez wielu naukowców (Ranschburg 1980, Wójcik 1997).

Rodzinne uwarunkowania agresywności dzieci i młodzieży wynikają z:

- odrzucenia emocjonalnego;
- permissywności rodziców wobec dziecka, braku należytej opieki ze strony obojga rodziców;
- alkoholizmu jednego z rodziców;
- stosowania niewłaściwych metod wychowawczych w postępowaniu rodziców z dziećmi (używanie przemocy wobec dziecka, niewłaściwe stosowanie systemu nagród i kar, rozpieszczanie potomstwa);
- bardzo niskiego stanu wiedzy z zakresu etyki i teorii wychowania moralnego u większości rodziców i części nauczycieli (Miłkowska-Olejniczak, 2002, s. 58).

Media

Wyniki badań (A. Bandury (1968), J. Izdebskiej (1996) i M. Braun-Gałkowskiej (1997) wskazują na media jako jeden z czynników w kształtowaniu zachowań agresywnych. Jednym z mechanizmów, który może zachodzić, to zjawisko tzw. słuszości społecznej (Kmieciak-Baran, 2000, s. 49), jeżeli dużo się słyszy i mówi o przemocy, to staje się naturalne, że tak właśnie należy postępować, tym bardziej, że ci którzy stosują przemoc pozostają w większości bezkarni, a nawet są w różny sposób nagradzani. Wielu badaczy wskazuje, że obfitujące w przemoc filmy powodują obniżanie się u jednostki progu hamowania, chroniącego go od dopuszczania się do aktów przemocy (Frączek, 1996).

J. Izdebska pisze o skutkach oglądania przemocy – „jednym z najbardziej groźnych efektów oddziaływania obrazów przemocy telewizyjnej na dziecko jest tzw. zjawisko odwrażliwienia, przejawiające się w utracie wrażliwości na krzywdę, ból, cierpienie innego człowieka” (Izdebska, 2000, s. 73).

J. Izdebska kreśli hipotezy wyjaśniające relacje między telewizją a agresywnym zachowaniem się dzieci:

- naśladowanie: zgodnie z tą hipotezą postaci z filmów grozy, przemocy, funkcjonują jak modele, od których widz uczy się nowych wzorów zachowań;
- identyfikowanie się: widz przyswaja agresywne zachowanie bohatera, z którym identyfikuje się, a którego brutalne zachowanie jest przekazywane jako usprawiedliwienie;
- podżeganie: agresywne zachowanie odbiorcy jest konsekwencją wysokiego napięcia emocjonalnego, jakie zostało wywołane przez oglądane sceny;
- oczyszczanie: oglądanie przemocy fikcyjnej może wyniszczyć, zredukować, a nawet zlikwidować agresje u dziecka w sposób zastępczy;
- znieczulenie: oglądanie przemocy przytępia reakcję widza na gwałt dziejący się w rzeczywistości;
- wzmocnienie: w myśl tej teorii przemoc w TV ma nieznaczny wpływ na odbiorcę, a jedynie może wzmocnić wcześniej ukształtowane w środowisku społecznym, dzięki kontaktom społecznym, wzorce zachowań;
- kultywowanie (Izdebska, 1996, s. 35-37).

Liczne badania (Krężel, 1996, Tatarowicz 1998, Miłkowska-Olejniczak 1996, 1998, Surzykiewicz 2000, Ostrowska; Surzykiewicz 2005) ukazują wzrost zachowań agresywnych dzieci i młodzieży – zwłaszcza u uczniów młodszych klas, oraz bardziej bogaty i wyrafinowany repertuar ich form i metod agresji.

Cechy systemu szkolnego, które mogą nasilać a nawet wywoływać zachowanie agresywne to:

Czynniki związane ze szkołą jako instytucją i jej organizacją:

- Zbyt dużo dzieci w klasach, ograniczona ruchliwość;
- Czas spędzony głównie w sposób jednostronnie ukierunkowany;
- Zbyt wiele sytuacji bez możliwości wyboru (np. wycofania się grupy);
- Struktura organizacyjna szkoły (nauka zmianowa, łączenie klas, duża liczebność uczniów w szkole powodująca anonimowość zarówno uczniów jak i nauczycieli);
- Ogólny standard budynku i otoczenia (oświetlenie, poziom hałasu, wystrój pomieszczeń);
- Niewłaściwa kontrola uczniów;
- Częste zmiany nauczycieli.

Czynniki psychologiczne:

- Frustracja wynikająca z braku dobrego kontaktu z dorosłymi lub agresja z ich strony;
- Niskie poczucie własnej wartości, połączone z dużą ilością otrzymywanych przez uczniów negatywnych komunikatów od dorosłych;
- Brak jasnych i przestrzeganych reguł życia szkolnego;
- Nieumiejętność radzenia sobie z przeżywanymi silnymi i negatywnymi uczuciami, zwłaszcza złości;
- Nieumiejętność konstruktywnego rozwiązywania sytuacji konfliktowych;
- Frustracja spowodowana brakiem perspektyw życiowych.

Czynniki związane z relacjami nauczyciel – uczeń:

- Sytuacje konfliktowe rozwiązywane przez dorosłych w sposób siłowy;
- Niewłaściwy sposób komunikowania się z uczniami (poniżanie, krytykowanie, ośmieszanie, itd.);

- Sposób rozwiązywania problemów dyscyplinarnych podczas lekcji, częste nastawienie na szybki skutek (nieuwzględnianie przyczyn i warunków powstania danego zachowania);
- Nieumiejętność radzenia sobie z przeżywaniem silnych i negatywnych uczuć (także wynikających z kontaktu z uczniami);
- Niekonsekwentne metody dyscyplinujące uczniów. (Kołodziejczyk 2004, s. 12)

Grupa rówieśnicza:

Ogromną rolę w formowaniu się agresji odgrywa funkcjonowanie grupy. Procesy grupowe wpływają na dynamikę i ocenę zachowań ludzkich. Cechy grupy, obowiązujące normy i wartości w niej cenione decydują o integralności grupy oraz występowaniu konfliktów i agresji (Frączek 1996, s. 37-38).

Halina Rylke (1999) wyróżnia następujące mechanizmy mające miejsce w grupie rówieśniczej wpływające na agresję:

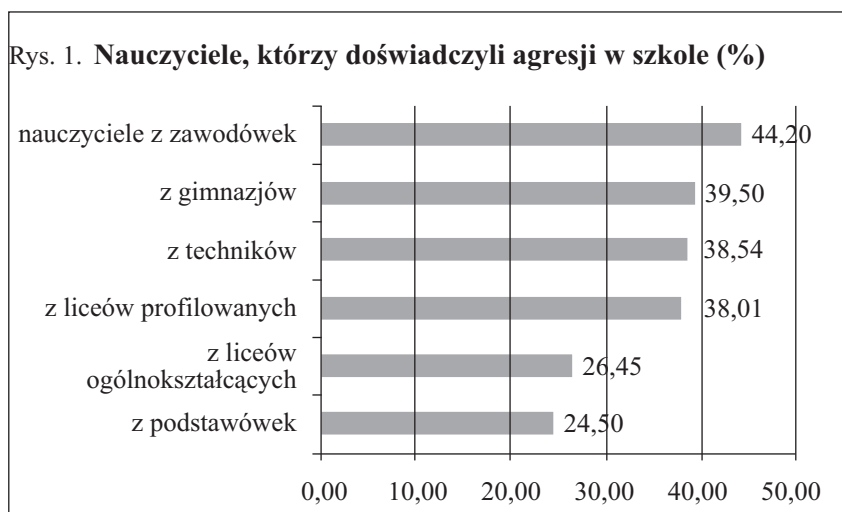
- ludzie zachowują się bardziej agresywnie, gdy mają okazje obserwować kogoś innego, zachowującego się w ten sposób – **naśladowanie modelu**;
- kolejnym współdziałającym mechanizmem grupowym jest obniżenie kontroli nad bodźcami pobudzającymi do agresywnych zachowań. Agresywne uczucia są czymś zwyczajnym i wszyscy ludzie im podlegają. W sytuacji, gdy istnieją dobre warunki do spokojnego „rozejrzenia się po scenie”, zrozumienia swoich uczuć i określenia możliwych konsekwencji różnych zachowań, łatwiej jest dostrzec niecelowość lub niewłaściwość swojego agresywnego zachowania, czyli mieć je pod kontrolą;
- **osłabienie się kontroli agresywnych uczuć**, czyli zmniejszenie się szansy zadziałania hamulców wobec agresywnego zachowania może pojawić się, kiedy młody człowiek znajduje się wewnątrz „gorącej” sytuacji w grupie, patrzy na atrakcyjny model używający przemocy i przeżywający satysfakcję, zwiększający swoje poczucie siły i wpływu. Osłabiająco na samokontrolę impulsów agresywnych działa także *brak reakcji ze strony dorosłych* i pozostawienie aktów przemocy bądź nawet długotrwałego znęcania się bez kary lub innych konsekwencji;
- **rozmycie odpowiedzialności** – przez fakt, że działa się w grupie. Obecność innych osób, które współdziałają w biciu czy poniżaniu

ofiary – lub też nie współdziałają, lecz po prostu nie protestują – zmniejsza poczucie winy i osobistej odpowiedzialności. Jeżeli przemoc ma charakter długotrwałego dokuczania czy znęcania, dołącza się jeszcze jeden czynnik ułatwiający przemoc – w miarę upływu czasu ofiara jest postrzegana jako coraz mniej wartościowa, znacząca; mówi się o niej, że „sama się naprasza, żeby bić”. Ten obraz zewnętrzny ofiary jest odbiciem jej własnego obrazu siebie, który pogarsza się na skutek długotrwałego znęcania się. (w: Wawryk, 2006, s. 38-39)

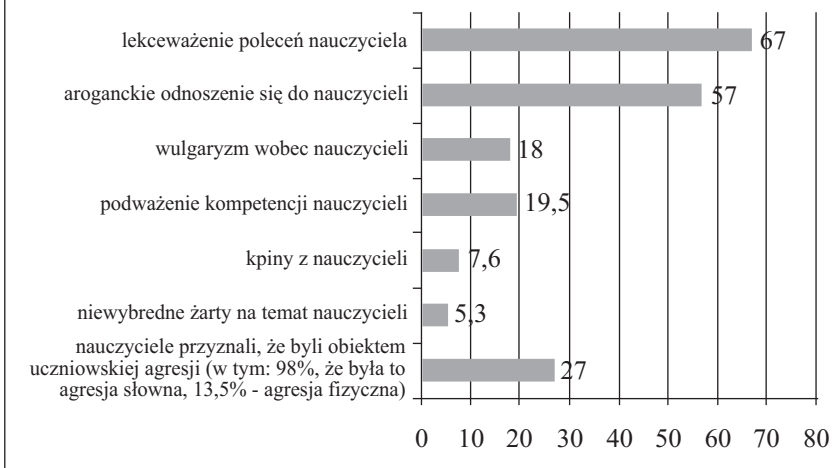
2.4 Skala zjawiska

Z badań przeprowadzonych przez Najwyższą Izbę Kontroli obejmujących lata 2005-2006 i 2006-2007 wynika, że agresja jest najważniejszym problemem polskiej edukacji. Z dwóch tysięcy ankiet wypełnianych przez gimnazjalistów wynika, że aż 46% spotkało się z przypadkami wyśmiewania się z nie lubianych kolegów, 49% z bójkami i przepychankami wśród uczniów, natomiast 51% z niegrzecznym i złośliwym zachowaniem wobec nauczycieli.

Z badań przeprowadzonych we wrocławskich szkołach w 2005 roku przez Małgorzatę Mikołajczak wynika, że agresja uczniów jest coraz bardziej kierowana w stronę nauczycieli. Nauczycieli, którzy doświadczyli agresji i agresywnego zachowania uczniów ukazuje poniższy wykres.

Rys. 2. Na czym polega agresja uczniów (%)

Z badań Grażyny Miłkowskiej-Olejniczak przeprowadzonych w gimnazjach w 2000 roku wynika, że najczęstszymi zachowaniami agresywnymi uczniów są: bicie słabszych (65%), zaczepki słowne (59%), nękanie dobrych uczniów (31%), używanie wulgaryzmów (18%), niszczenie mienia szkoły (16%) (Miłkowska-Olejniczak, 2002, s. 75).

Autorka wskazuje następujące cechy szkolnego agresora:

- systematycznie dokucza, wyśmiewa, przezywa, szydzi ze słabszych;
- bije, popycha bezbronnych;
- wykazuje potrzebę dominacji stosując siłę, pragnie innych podporządkować sobie;
- łatwo popada w gniew, jest impulsywny;
- trudno mu stosować się do ogólnie przyjętych reguł;
- nie radzi sobie z trudnościami i przeciwnościami;
- jest zadowolony ze swoich poczynań, nie wstydzi się, nie czuje się winny;
- nie współczuje dręczonym ofiarom;
- w trudnej sytuacji potrafi się wybronić, ma na wszystko odpowiedź;
- doskonale potrafi udawać;
- w porównaniu z innymi dość wcześnie prezentuje zachowanie aspołeczne, wpada w złe towarzystwo, kradnie, pije alkohol;

- początkowo w szkole może uzyskiwać dobre wyniki, później wykazuje negatywny stosunek do szkoły, a jego oceny są poniżej średniej. (Miłkowska-Olejniczak, 2002, s. 78-79)

2.5 Skutki agresji

Wszystkie przejawy agresji wobec dzieci wyrządzają im krzywdę, wywołują niekorzystne skutki doraźne i długotrwałe. Do najważniejszych należą:

1. **Zniekształcenie percepcji siebie jako jednostki wartościowej, zdolnej do podejmowania różnych zadań życiowych.** Ośmieszenie, upokorzenie, poniżenie jest aktem na poczucie własnej wartości i godności. Poczucie własnej wartości częściowo opiera się na osobistej interpretacji doświadczenia życiowego, częściowo zaś na indywidualnej percepcji tego jak dana jednostka oceniana jest przez innych. Wszystkie formy takiej oceny, jak: jesteś leniwy, głupi; powodują, że uczeń traci pozytywny obraz siebie i własnych możliwości. Samoocena może być negatywna także z powodu samo obwiniania się za zaistniałą sytuację przemocy. Przemoc często postrzegana jest jako kara. Przemoc staje się wtedy zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym atakiem na poczucie własnej wartości. Wpływa to na przyszłość młodych ludzi, brak pewności siebie, niską samoocenę, może także poważnie utrudnić im funkcjonowanie w społeczeństwie;
2. **Zniekształcenie zdolności nawiązania i podtrzymywania relacji międzyludzkich.** Relacje międzyludzkie są głównym mechanizmem formującym poczucie własnej wartości, zaufania, bezpieczeństwa u każdego człowieka. Wszystkie formy przemocy redukują bądź niszczą u dziecka możliwości uczenia się interpersonalnych czy emocjonalnych zachowań, co czyni dziecko niezdolnym do zaspokajania jego potrzeby przebywania wśród ludzi i budowania trwałych związków. Ograniczenie możliwości działania może zmniejszyć lub zniszczyć potencjał dalszego rozwoju dziecka;
3. **Zniekształcenie percepcji otoczenia.** Przemoc, którą uczeń doznaje w szkole ze strony nauczyciela czy kolegów, może wyzwolić w nim przekonanie, że świat jest wrogi, czasem tylko neutralny, ale nigdy przyjazny. Zniekształcenie odbioru otoczenia

powoduje, że dziko zaczyna się bronić, zamyka się w sobie, kryje w swoim własnym bezpiecznym świecie (np. wśród przedmiotów: telewizora czy komputera) – izolując się w ten sposób od innych. Czasami reaguje złością czy agresją, która skumulowana może w skrajnych przypadkach stać się podstawą do stworzenia „świata odwetu i agresji” wobec otoczenia;

4. **Zaburzenie sfery emocjonalnej.** Na przemoc dzieci reagują różnie: jedne stają się agresywne, impulsywne, nadpobudliwe, inne – przeciwnie – są apatyczne, przeżywają lęki, niepokoje, często prowadzą one do nerwic. U niektórych dzieci przeplatają się liczne reakcje sprzeczne: ugodowość z negatywizmem, szacunek, przywiązanie z niechęcią, wstrętem.

2.6 Profilaktyka

System radzenia sobie z przemocą i agresją w szkole powinien koncentrować się na identyfikacji zjawiska, diagnozy stanu i potrzeb, pokierowania i rozwiązania problemu, kontroli (Gaś, 1998).

Pierwszy krok procesu interwencji stanowi **identyfikacja** uczniów, którzy są podatni na zagrożenie przemocą oraz osób, które są agresywne i stosują przemoc w szkole. Wszyscy pracownicy powinni być przygotowani do rozpoznawania uczniów z czynnikami ryzyka – potencjalnych ofiar i potencjalnych sprawców. Wychowawcy, nauczyciele, rodzice i uczniowie odgrywają podstawową rolę w procesie identyfikacji, lecz dalszą interwencję powinny prowadzić osoby odpowiednio wykwalifikowane i uprawnione do takich działań.

Diagnoza ma za zadanie określenie, jakie działania należy przeprowadzić, aby zminimalizować zjawisko przemocy. Taką diagnozę powinien przeprowadzić zespół ekspertów, który byłby odpowiedzialny za:

- zebranie informacji;
- stworzenie wstępnego planu działania;
- poszukiwanie osób związanych emocjonalnie ze sprawcami i ofiarami.

Pokierowanie i rozwiązanie sytuacji to uruchomienie programów naprawczych, czyli najbardziej odpowiednich sposobów postępowania minimalizujących zjawisko przemocy. Na pomoc tę składają się:

- działania wspierające ofiary przemocy;

- skierowanie sprawcy do zespołu ekspertów;
- konsultacje ze specjalistami spoza szkoły.

Uwzględniamy tu również tak ważne oddziaływania jak:

- wspieranie rodziny ofiary i sprawcy przemocy;
- plan kontaktów z tymi rodzinami;
- plan kontaktów z ośrodkami poza szkolnymi;
- spotkania informacyjne z nauczycielami i rodzicami. (zob. Rumpf 2003, s. 74-77)

Wsparcie i kontrola obejmują takie działania jak:

- tworzenie grup wsparcia;
- indywidualne poradnictwo;
- terapia grupowa;
- program doradczy;
- program pomocy koleżeńskiej;
- program wsparcia w szkole i poza nią.

W celu redukcji przemocy i agresji w szkole powstało szereg efektywnych programów profilaktycznych m. in. „Trening zastępowania agresji” autorstwa A. P. Goldsteina, „Spójrz inaczej na agresję” autorstwa A. Kołodziejczyka, E. Czerniewskiej i T. Kołodziejczyka. W 2008 roku wprowadzono do szkół projekt „Szkoła bez przemocy”.

Pytania sprawdzające:

1. Jakie cechy systemu szkolnego mogą nasilać, nawet wywoływać zachowania agresywne?
2. Określ skutki agresji.
3. Wymień działania wsparcia i kontroli, które powinny być stosowane wobec ofiar agresji w szkole.

3. Przemoc

Istnieje dość ścisły związek między agresją a przemocą, choć wielu badaczy dokonuje rozróżnienia tych pojęć. Agresja jest działaniem świadomym, celowym, motywowanym chęcią zaszkodzenia. Natomiast przemoc jest przede wszystkim motywowana potrzebą wywarcia szkodliwego wpływu na jednostkę.

3.1 Definicje

Interesującą propozycję definicji przemocy zaproponowała Irena Pospiszyl: „*Przemocą nazwiemy wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty udrczenia i okrucieństwa*” (I. Pospiszyl, 2008, s. 57).

O powstaniu przemocy rozstrzygają następujące warunki: sprawca czuje się bezkarny i podejmuje działanie, zachowanie sprawcy zawsze narusza dobro i prawa ofiary, przemoc wyłącznie realizuje potrzeby sprawcy. W ocenie J. Surzykiewicza przemoc zawsze ma charakter intencjonalny, narusza prawa i dobra osobiste jednostki, naruszenie tychże dóbr wyklucza samoobronę (Surzykiewicz, 2000, s. 57).

Wśród dzieci i młodzieży można zaobserwować nieograniczone sposoby dręczenia drugiej osoby. Najczęściej występujące formy przemocy to: przemoc psychiczna (emocjonalna), przemoc fizyczna oraz przemoc seksualna (nadużycia seksualne). Najczęściej w rzeczywistości dochodzi do łączenia różnych form przemocy.

Interesujący podział form przemocy przedstawił Jerzy Melibruda. Wyodrębnił on dwie formy:

- **przemoc gorącą**, która jest spontaniczna, często reaktywna, pojawia się bez planu w sytuacji silnego pobudzenia emocjonalnego sprawcy, utraty kontroli nad zachowaniem;
- **przemoc zimną**, która jest efektem określonej strategii działania, jest zaplanowana, bezwzględna (zob. Melibruda, 1993).

Do przemocy dochodzi w środowisku domowym, jaki i w grupach rówieśniczych.

3.2 Przemoc w rodzinie – definicje

Przemocą w rodzinie można określić działania sprawcy, które naruszają prawa osobiste ofiary i powodują jej cierpienie.

W ocenie Ireny Pospiszyl o przemocy w rodzinie decydują następujące warunki:

- sprawca czuje się bezkarny i wykorzystuje swoją przewagę;
- zachowanie to narusza prawa i dobro ofiary, przemoc realizuje jedynie potrzeby sprawcy (I. Pospiszyl, 2008, s. 57).

W Ustawie o przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku zamieszczono następującą definicję: *Przemoc w rodzinie należy rozumieć, jako jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie lub zachowanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołującym cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą (art. 2 pkt 2.).*

Zasadniczo można w przemocy w rodzinie wyróżnić następujące formy: przemoc fizyczna, przemoc psychiczna (lub emocjonalna), przemoc seksualna (nadużycia seksualne), zaniedbania.

3.2.1 Skala zjawiska

Na podstawie źródeł statystycznych Komendy Głównej Policji wynika, iż zjawisko przemocy w rodzinie narasta (szczegółowe dane zamieszczono w tabelach).

Tab. 1. Liczba przeprowadzonych interwencji policji

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Interwencje domowe ogółem	479.602	482.007	559.387	593.727	610.941	608.751
W tym dotyczące przemocy w rodzinie	86.146	86.545	96.449	85.512	92.495	96.773

Tab. 2. Liczba ofiar przemocy domowej wg „Niebieskiej Karty”

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
liczba ofiar przemocy domowej ogółem:	96.955	116.644	113.793	127.515	137.299	150.266	156.788
w tym kobiety	55.214	67.678	66.991	74.366	80.185	88.388	91.374
w tym mężczyźni	4.239	5.606	5.589	7.121	7.527	9.214	10.387
dzieci do lat 13	223.929	27.820	26.305	30.073	32.525	35.137	37.227
nieletni od 13 do 18 lat	13.546	15.540	14.908	15.955	17.062	17.527	17.800

Tab. 3. Liczba sprawców przemocy domowej

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
liczba sprawców przemocy domowej ogółem:	56.847	70.457	69.138	76.991	83.330	91.920	97.142
w tym kobiety	1.838	2.571	2.361	2.903	2.861	3.501	4.153
w tym mężczyźni	54.669	67.309	66.376	73.759	80.233	88.180	92.776
nieletni	340	577	401	329	236	239	213

Tab. 4. Liczba sprawców przemocy domowej będących pod wpływem alkoholu

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
liczba sprawców przemocy domowej będących pod wpływem alkoholu-ogółem	48.459	58.664	56.058	60.884	64.064	70.203	74.633
- kobiety	-	-	-	-	1.305	1.780	2.255
- mężczyźni	-	-	-	-	62.690	68.382	72.315
- nieletni	-	-	-	-	69	41	15
W tym: przewieziono do Izb Wyrzeźwień	25.647	31.655	29.874	31.650	19.521	20.745	19.521
- kobiety	-	-	-	-	297	471	657
- mężczyźni	-	-	-	-	19.217	20.745	18.848
- nieletni	-	-	-	-	7	10	64
W tym: przewiez. do polic. pom. dla zatrzym. do wyrzeźwienia	-	-	-	-	16.524	18.566	21.162
- kobiety	-	-	-	-	180	238	423
- mężczyźni	-	-	-	-	16.340	18.308	20.726
- nieletni	-	-	-	-	4	20	13

Z przytoczonych statystyk wynika, że sprawcami, jak i ofiarami przemocy domowej są także osoby nieletnie.

3.2.2 Cykl przemocy

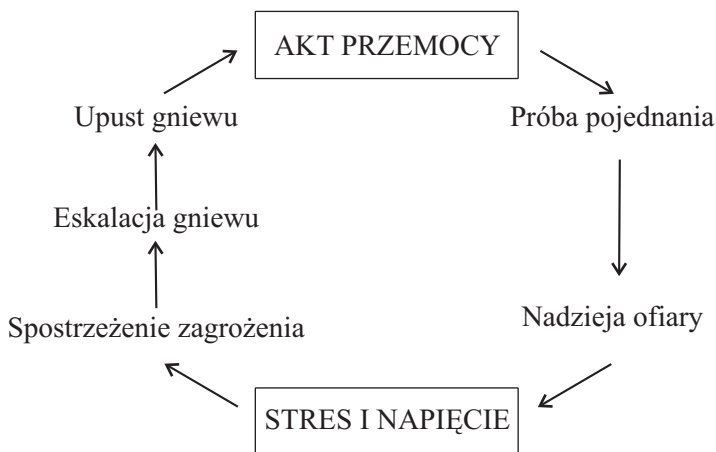
Przemoc domowa nie jest czynem jednorazowym. Często ma długą, nawet kilkunastoletnią historię. Jeżeli w ogóle dochodzi do ujawnienia przemocy, to zwykle za ostatnimi incydentami stoją lata wydarzeń, które budowały fundamenty przemocy.

Przemoc powtarza się według zauważalnej prawidłowości. Melibruda wyróżnia trzy fazy:

- **Faza narastania napięcia:** z różnych przyczyn zaczyna narastać napięcie. Wszyscy domownicy wyczuwają, że zaczyna dziać się coś złego. Przyczynami napięcia są często błahostki, drobne nieporozumienia. Pojawia się agresja;
- **Faza ostrej przemocy:** następuje eksplozja uczuć. Sprawca z normalnego człowieka przeistacza się w kata. Rysy jego twarzy stają się zacięte. Nie widzi wtedy nic, jakby nie dostrzegał, że krzywdzi najbliższych. W którymś momencie agresja przemija, czasem pod wpływem wyrzutów sumienia, ponieważ sprawca w jakiś sposób rejestruje, co się stało. W fazie tej, najczęściej ofiary decydują się wzywać pomocy, złożyć zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa;
- **Faza miodowego miesiąca:** sprawca zachowuje się wobec ofiary jak w okresie narzeczeństwa. Jest to faza skrucy i okazywania miłości, mężczyzna na nowo uwodzi ofiarę. Zaczyna dostrzegać co się wydarzyło, dlatego próbuje załagodzić sytuację, przeprosza, obiecuje poprawę, staje się miły i uczynny. Przekonuje ofiarę, że teraz będzie już inaczej, że nigdy już nie zachowa się podobnie. Kobiety wierzą w tą odmianę, wbrew zdrowemu rozsądkowi i powtarzających się aktów przemocy. Nawet, jeżeli w sytuacjach zagrożenia gotowe były uciec, zostają. Ulegają złudzeniu, że złe traktowanie już się nie powtórzy. W tym czasie ofiary zaczynają usprawiedliwiać zachowanie sprawcy, bronią go – biorąc winę na siebie, stają się dobrymi adwokatami swoich mężów. Gdy wcześniej złożyły w Prokuraturze lub na Policji zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, teraz się wycofują, odmawiają składania zeznań.

Niestety, cykl przemocy zaczyna się na nowo. Sprawca nie wytrzymuje długo dobrej atmosfery, znów z rozmaitych powodów zaczyna narastać napięcie, dochodzi do fazy drugiej i trzeciej. Występowanie cykli pozbawia kobietę siły, osłabia jej zdolność samoobrony. Miodowe miesiące trwają coraz krócej, przekształcają się w miodowe tygodnie, a później dni. Przemoc zaczyna na stałe towarzyszyć rodzinie. Jeżeli taki cykl powtórzy się kilka razy, będzie to niszczące dla psychiki i godności ofiary. Natomiast sprawca uczy się, że dobrym prezentem i obietnicami może zapłacić za wyrządzoną krzywdę (zob. Melibruda, 1993).

- Natomiast Irena Pospiszyl wyróżnia cztery fazy:
- faza narastania napięcia;
 - faza iskry zapalnej, czynnika wywołującego przemoc;
 - faza przemocy;
 - faza spadku napięcia oraz dążenia do pojednania (Pospiszyl, 1998, s. 152-154)
- Cykl przemocy można przedstawić przy pomocy schematu:

Rys. 3. Cykl przemocy

Warto zaznaczyć, że przemoc jeśli pojawi się w rodzinie staje się najczęściej zjawiskiem cyklicznym, zwłaszcza jeśli sprawca zauważy, że jest skuteczna.

3.2.3 Czynniki ryzyka występowania przemocy wobec dziecka w rodzinie

Można wyróżnić cztery grupy czynników:

1) *Czynniki tkwiące w rodzinach:*

- doświadczenia przemocy w rodzinie;
- cechy osobowościowe;
- problemy psychologiczne;
- niski poziom kompetencji wychowawczych;

- problemy uzależnieniowe;
- wyznawanie wartości dopuszczających stosowanie przemocy wobec dziecka.

2) Czynniki tkwiące w dziecku:

- wiek (im młodsze, tym bardziej krzywdzone);
- płeć;
- określone cechy (np. sprawiające kłopoty wychowawcze, niechciane, nadwrażliwe i problemowe itp.);
- historia rozwoju dziecka (m.in. dziecko z trudnej ciąży, niepełnosprawne itp.).

3) Czynniki związane z funkcjonowaniem rodziny:

- zaburzone relacje małżeńskie i rodzinne;
- pozycja społeczna rodziców;
- sytuacja społeczna;
- istotne zmiany w stylu funkcjonowania (np. utrata pracy);
- dezintegracja więzi;
- rozpad rodziny.

4) Czynniki tkwiące w interakcjach dziecka z rodzicami:

- zaburzenie wczesnych kontaktów emocjonalnych;
- niewłaściwe interakcje rodziców z dziećmi;
- zaburzenia komunikacyjne między rodzicami a dziećmi.

3.2.4 Skutki przemocy

Badania wykazują, że 60% dzieci doświadczających powstającej przemocy ujawnia problemy przystosowawcze (zob. Brown i Herbert, 1999).

Skutki fizycznego znęcania się:

- zachowanie aspołeczne lub destrukcyjne;
- zachowanie agresywne;
- niski poziom samokontroli;
- częsta nieobecność na zajęciach szkolnych;
- trudności w tworzeniu więzi z innymi;
- reaktywne zaburzenia przywiązania.

Skutki **molestowania seksualnego** dzieci:

- zachowanie aspołeczne lub destrukcyjne;
- zachowanie agresywne;
- podejmowanie ryzyka w sferze seksualnej;
- nadużywanie alkoholu i narkotyków;
- częsta nieobecność na zajęciach szkolnych;
- poczucie winy;
- niska samoocena;
- zespół stresu pourazowego;
- aleksytymia. (Zdankiewicz-Ścigała, Maruszewski)

Skutki **emocjonalnego znęcania się nad dziećmi i ich zaniedbywania**:

- agresywne i destrukcyjne zachowanie w szkole;
- zachowanie autodestrukcyjne;
- brak umiejętności współżycia społecznego;
- niska samoocena;
- trudności w tworzeniu więzi z innymi;
- nieorganiczne zaburzenia rozwoju (reaktywne zaburzenie przywiązania).

Dzieci, u których w rodzinie dokonuje się przemoc, narażone są na dwa rodzaje zagrożeń:

- mogą bezpośrednio doznawać przemocy;
- mogą być świadkiem przemocy wobec członków rodziny.

W obu sytuacjach dzieci doznają urazów zarówno fizycznych, jaki i psychologicznych. Dorastają z silnym poczuciem wstydu i winy, często czują się odpowiedzialne za postępowanie rodziców (zob. Piekarska, 1991).

3.2.5 Przejawy przystosowania ofiar przemocy

Syndrom sztokholmski badał m.in. Dutton (2001). Charakteryzuje się on akceptacją, a nawet fascynacją agresorem i szukaniem u niego pomocy. Rozwój syndromu zależy od zagrożenia życia ofiary. Istnieje możliwość, że postawa akceptacji agresora może ulec fiksacji i utrzymywać po ustąpieniu zagrożenia.

Mechanizm błędnego koła badali m.in. Brown i Herbert (1999). Na skutek doznawanej przemocy u dzieci następuje wadliwa socjalizacja. Przejmowany jest wypatrzony obraz rodziny, który przenoszony jest z pokolenia na pokolenie.

Efekt psychologicznej pułapki, mechanizm podobny do uzależnienia. Osoba krzywdzona oczekuje, że nastąpi poprawa lub do przemocy można się przyzwyczaić. Do czynników powodujących powstanie takiego mechanizmu Irena Pospiszyl (2008, s. 69-70) zalicza:

- przekonanie o tym, że trwający związek był samodzielnym wyborem;
- zmiana sytuacji życiowej może powodować, w ocenie ofiary, zbyt duże koszty (dzieci pozbawione zostaną ojca);
- zachowanie agresora postrzegane jest jako to, które mieści się w normie społecznej.

3.2.6 Profilaktyka, resocjalizacja

Policja wprowadziła procedurę „Niebieska Karta” stanowiącą rejestr rodzin wysokiego ryzyka przemocy domowej. W wyniku podjętych działań można rozpoznać środowisko lokalne, monitorować zagrożenia, uruchomić działania prewencyjne, włączyć do pomocy służby społeczne.

Tab. 5. Liczba skierowanych przez policjantów informacji o ujawnionych przypadkach przemocy do różnego rodzaju instytucji i organizacji

Miejsce kierowania informacji	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ośrodki pomocy społecznej	7.922	8.161	8.313	9.149	12.389	17.638	19.973
Gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych	10.807	13.295	14.105	15.325	19.521	20.487	21.789
Placówki służby zdrowia	374	459	419	429	423	526	724
Placówki szkolno-wychowawcze	512	764	727	566	781	781	806
Organizacje pozarządowe	230	381	479	259	535	1.266	2.227
Inne	2.785	4.386	14.105	5.366	7.139	9.331	11.646
RAZEM	22.630	27.446	38.148	31.094	40.788	50.029	57.165

Źródło: Dane statystyczne Komendy Głównej Policji za lata 1999-2005

Pomoc ofiarom udzielana jest na szczeblu centralnym, lokalnym przez takie instytucje jak: policja, służba zdrowia, prokuratura, pedagog szkolny, a także Rzecznik Praw Dziecka, Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie oraz Ośrodki Interwencji Kryzysowej. Do działań pomocowych aktywnie przyłączyły się stowarzyszenia, m.in. Komitet Ochrony Praw Dziecka, Fundacja *Dzieci Niczyje*, Centrum Praw Kobiet (zob. Pospiszyl, 1999; Mazur, 2002).

W polskim kodeksie karnym z 1997 roku istnieje szereg artykułów chroniących jednostkę przed przemocą. Szczególny jest rozdział XXVI dotyczący przestępstw przeciwko rodzinie i opiece:

„Art. 207. § 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

Art. 208. Kto rozpija małoletniego, dostarczając mu napoju alkoholowego, ułatwiając jego spożycie lub nakłaniając go do spożycia takiego napoju, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Art. 209. § 1. Kto uporczywie uchyla się od wykonania ciężącego na nim z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby i przez to naraża ją na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego, organu opieki społecznej lub właściwej instytucji.

§ 3. Jeżeli pokrzywdzonemu przyznano świadczenie z funduszu alimentacyjnego, ściganie odbywa się z urzędu.

Art. 210. § 1. Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Jeżeli następstwem czynu jest śmierć osoby określonej w § 1, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Art. 211. Kto, wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru, uprowadza lub zatrzymuje małoletniego poniżej lat 15 albo osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

Do istniejących prawnych środków ochrony jednostek przed przemocą dołączyła *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* z dnia 29 lipca 2005 r. Skoncentrowano się w niej na zabezpieczeniu ofiary przed sprawcą przemocy w rodzinie, m.in.:

- możliwość orzeczenia zakazu zbliżania się skazanego za przemoc do ofiar lub określonego kontaktu sprawcy z ofiarą, a także innymi osobami, które wskaże sąd (art. 13 i 15 wprowadza zmiany w art. 41, 67 i 72 Kodeksu Karnego);
- opuszczenia przez sprawcę lokalu zajmowanego wspólnie z osobą pokrzywdzoną;
- nadzór policyjny wobec sprawcy;
- obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu, rehabilitacyjnemu lub terapeutycznemu albo też obowiązkowe uczestnictwo w programach korekcyjno-terapeutycznych.

Dla ofiar przemocy w rodzinie organizowane są terapie indywidualne bądź grupowe.

Herman (1998) wyróżnia trzy rodzaje grup terapeutycznych: skupionych na budowaniu bezpieczeństwa, skoncentrowanych na urazie i żalu, pracujące nad odbudowaniem związków z innymi ludźmi. Istotą jest, aby ofiary przemocy w rodzinie przeszły każdą fazę terapii.

3.3 Przemoc rówieśnicza

W ostatnich latach w szkołach polskich obserwuje się szczególnie niepokojący proces skumulowanego nękania, dręczenia, przemocy międzyrówieśniczej. Zbigniew Kwieciński wyróżnia w szkole **przemoc jawną** (fizyczną i psychiczną) i **przemoc ukrytą** (strukturalną i symboliczną).

3.3.1 Pojęcie mobbingu i bullyingu

W szkołach dochodzi do **mobbingu**. Pojęcie to wprowadził w 1973 r. twórca instynktywistycznej teorii agresji, Konrad Lorenz (1996).

Mobbing można określić jako działanie polegające na długotrwałym, powtarzającym się i bezpodstawnym dręczeniem ucznia (ofiara) przez innego ucznia (mobber).

Spotykana jest w przemocy szkolnej definicja **bullyingu**. Zjawisko to występuje, gdy grupa uczniów: dokucza, obraża, szydzi, wyśmiewa, wyzywa, lekceważy, dręczy, zastrasza, wyłącza z grupy, używa siły fizycznej względem innego ucznia. To systematyczny atak na poczucie wartości i godności u ofiary. Ukrytym powodem takiego postępowania jest chęć dominacji, podporządkowania i eliminacji ucznia z grupy (Dmitruk-Sierocińska, 2004, s. 40-41).

W ocenie Ireny Pospiszył (2009, s. 279) mobbing, bullying, harassment to nazwy służące do opisanego tego samego zjawiska trwającego w czasie i oznaczają dręczenie, nękanie, molestowanie, psychiczny terror, dokonane przez jednostkę lub grupę.

Mobbing musi spełniać następujące warunki:

- długotrwałe dręczenie (nie krócej niż pół roku);
- nierówna siłą między ofiarą i mobberem;
- powtarzane mobbowanie, co najmniej raz w tygodniu;
- negatywne konsekwencje zdrowotne dla ofiary.

Na powstanie mobbingu składają się przyczyny społeczne oraz indywidualne, związane z cechami osobistymi sprawców, jak i ofiar (Dambach, 2003).

3.3.2 Skala zjawiska

Na poważne i trwałe akty przemocy ze strony rówieśników narażonych jest w polskich szkołach od 5 do 18% uczniów. Natomiast w Norwegii ok. 55%, Finlandii – 9%, Wielkiej Brytanii – 50%, USA – 51% i Kanadzie – 61% (Olweus, 1998).

Z badań własnych przeprowadzonych w szkołach jeleniogórskich w 2008 r., wynika, że przemoc realizowana w szkole stanowi 23%, poza szkołą 18%.

3.3.3 Ofiary i sprawcy mobbingu w szkole

Dan Olweus (1998) wyróżnia dwa typy ofiar mobbingu. Są to:

1. **postawy pasywne** – w tym typie ofiary szykan są bardziej, niż inni uczniowie, zatrwożone i niepewne. Przeważnie są to dzieci ostrożne,

wrażliwe, nieśmiałe i małomówne. Gdy są atakowane przez kolegów, najczęściej reagują płaczem i wycofują się lub uciekają. Mają niską samoocenę, źle oceniają też swoją sytuację. Często uważają się za głupie, nieatrakcyjne, są nieszczęśliwe i zawstydzone. W szkole czują się samotne i opuszczone. Zazwyczaj nie mają w klasie żadnego przyjaciela. Nie są jednak ani agresywne, ani nie drażnią innych. Dla takich osób typowe są reakcje pasywne i niepewne, pełne lęku. Często obraz ten jest połączony ze słabością fizyczną.

2. postawy prowokujące – jest to typ ofiar zdecydowanie rzadszy od pasywnych. Uczniowie tacy często mają problem z koncentracją, są ogólnie niespokojni, wytwarzają wokół siebie atmosferę irytacji i napięcia. Ich zmienne humory są często przyczyną konfliktów z kolegami. Niektórych można by nazwać nadaktywnymi. Zdarza się, że ich zachowanie jest odbierane przez większość klasy, jako prowokujące i może powodować negatywne reakcje ze strony uczniów.

Najbardziej charakterystyczną cechą sprawców prześladowań jest agresja przejawiana w stosunku do kolegów i dorosłych – rodziców i nauczycieli. Są to osoby zafascynowane przemocą i jej narzędziami. Często działają impulsywnie, mają potrzebę dominacji. Nie współczują ofiarom prześladowań. Mają zazwyczaj średnie albo nieco wyższe, niż przeciętny uczeń, mniemanie o sobie. Chłopcy są zazwyczaj silniejsi od pozostałych.

W celu ułatwienia rozpoznania zarówno sprawców, jak i ofiar przez rodziców, opiekunów i nauczycieli, Olweus zaproponował klucz do diagnozowania.

OFIARA MOBBINGU:

a) w szkole

Oznaki podstawowe.

Dzieci narażone na szykany ze strony kolegów charakteryzują się zwykle kilkoma z podanych niżej cech:

- są przezywane, upokarzane, wyśmiewane, wyszydzane, zastraszone, zakrzykiwane. Koledzy drażnią się z nimi, grożą im;
- dzieci śmieją się z nich w nieprzyjazny i szyderczy sposób;
- są zaczepiane, popychane, szturchane i nie potrafią się bronić;

- są wciągane w kłótnie i bójki, w których są stroną słabszą; nie bronią się lecz próbują uciec lub się wycofać, często przy tym płaczą;
- koledzy zabierają im książki, pieniądze i inne rzeczy. Ich własność jest niszczone lub chowana;
- mają siniaki, strupy, zadrapania oraz podarte ubrania i tego faktu nie potrafią wytłumaczyć w żaden wiarygodny sposób.

Oznaki drugorzędne:

- często w czasie przerw są samotne i nie dopuszczane do grupy. Nie mają w klasie żadnego dobrego przyjaciela;
- jako jedni z ostatnich są wybierani do gier zespołowych;
- w czasie przerw starają się trzymać w pobliżu nauczyciela lub innych dorosłych;
- mają problemy z głośnymi wypowiedziami na lekcjach. Odpowiadając sprawiają wrażenie nerwowych i niepewnych;
- wyglądają na sfrustrowane, nieszczęśliwe, smutne; łatwo doprowadzić je do płaczu;
- mają coraz gorsze oceny w szkole. (zob. Olweus, 1998)

b)w domu

Oznaki podstawowe:

- przychodzą do domu w podartych ubraniach, mają zniszczone podręczniki;
- mają siniaki, zadrapania, strupy a tłumaczenie przyczyn jest mało prawdopodobne i nienaturalne;

Oznaki drugorzędne:

- nie są odwiedzani przez kolegów ani nie chodzą do ich domów. Mało czasu spędzają na podwórku z rówieśnikami;
- często nie mają żadnego przyjaciela, z którym mogłyby spędzać wolny czas, rozmawiać;
- rzadko lub w ogóle nie są zapraszane na imprezy do kolegów. Same też nie są zainteresowane organizowaniem spotkań towarzyskich, ponieważ boją się, że nikt nie zechciałby do nich przyjść;
- nie lubią lub boją się chodzić do szkoły, z oporami wychodzą z domu;
- skarżą się na brak apetytu, bóle głowy i żołądka zwłaszcza rano;

- do i ze szkoły często idą bez uzasadnienia dłuższą drogą;
- mają kłopoty ze snem, koszmary senne, płaczą w nocy;
- maleje ich zainteresowanie szkołą, przynoszą coraz gorsze oceny;
- sprawiają wrażenie nieszczęśliwych, smutnych, w depresji. Często zdarzają im się nagłe zmiany nastroju i napady złości, są poirytowane;
- proszą rodziców o pieniądze na niesprecyzowane cel lub kradną je.

c) cechy ogólne potencjalnych ofiar mobbingu (ofiary pasywne)

- mogą być fizycznie słabsze od swoich rówieśników;
- boją się urazów fizycznych. Dlatego unikają niebezpiecznych zabaw, niektórych dyscyplin sportowych, bójek. Mają słabszą koordynację ruchów;
- są ostrożne, wrażliwe, wycofane z życia, mało aktywne, nieśmiałe, często płaczą;
- są niepewne, zalęknione, nieszczęśliwe. Charakteryzują się niską samooceną. Podświadomie i pośrednio pokazują, że są nieszczęśliwe i mało wartościowe. Okazują swoją bezbronność i bezradność w przypadku ataku – widać, że są łatwym celem;
- mają trudności werbalne i fizyczne z pokazaniem się w grupie towarzyskiej. Zwykle nie są agresywne, nie drażnią innych i nie prowokują;
- łatwiej przychodzi im nawiązanie kontaktu z dorosłymi niż z rówieśnikami;
- niezależnie od wcześniejszych osiągnięć, ich wyniki w nauce ulegają pogorszeniu.

Cechy ofiar prowokujących:

- mają porywczy temperament, bronią się. Gdy ktoś je zaatakuje chcą się bić i próbują oddać, ale najczęściej z żalnym rezultatem;
- mogą być nadaktywne, ciągle w ruchu, nie potrafią się skupić;
- wprowadzają zamieszanie i niepokój, są uciążliwe. Często są niedojrzałe i niezdarne, miewają drażniące otoczenie, przyzwyczajenia;
- są nie lubiane przez dorosłych, łącznie z nauczycielami;
- mogą same usiłować dokuczać innym uczniom. (zob. Olweus, 1998)

SPRAWCY MOBBINGU:

a) cechy zachowań:

- łatwo irytują się;
- szydzą z innych;
- celowo mówią rzeczy, które mogą kogoś zranić;
- grożą, wyśmiewają się;
- popychają innych, szturchają, znęcają się,
- niszczą cudze rzeczy.

Zachowania takie mogą być skierowane przeciw wielu uczniom, lecz zwykle koncentrują się na kilku najśłabszych, najbardziej bezbronnych. Wielu sprawców bardzo umiejętnie wykorzystuje innych do „czarnej roboty”. Szykany, których sprawcami są dziewczynki, trudniej jest zaobserwować, ponieważ są bardziej wyrafinowane, przemyślane i niebezpieczne.

b) cechy ogólne:

- są silniejsi od kolegów z klasy, zwłaszcza od swoich ofiar;
- zazwyczaj są w tym samym wieku lub starsi od kolegów, których nękają;
- są sprawni fizycznie i mają dobrą koordynację ruchów, co jest widoczne w sporcie i podczas bójek;
- mają potrzebę dominowania i tyranizowania innych, chętnie uciekają się do przemocy i gróźb;
- dążą do realizacji swojej woli za wszelką cenę;
- chcą się swoją faktyczną i wyimaginowaną władzą nad pozostałymi uczniami;
- są porywczy, impulsywni, cechuje ich niski próg frustracji;
- mają trudności z przystosowaniem się do obowiązujących norm zachowania. Aby osiągnąć korzyści, chętnie oszukują;
- są zbuntowani, nieposłuszni i agresywni wobec dorosłych, w tym rodziców i nauczycieli. Starsi i silniejsi mogą wzbudzać strach;
- sprytnie wykręcają się z trudnych sytuacji;
- mają opinię twardych, nie współczują dręczonym uczniom;
- nie są pewni i przestraszeni i zazwyczaj mają dosyć wysokie mniemanie o sobie;
- stosunkowo wcześnie zaczynają łamać inne normy społeczne i prawne. Wpadają w złe towarzystwo, piją, kradną, itp. (zob. Olweus, 1998);

- w klasie zwykle mają poparcie przynajmniej malej grupki kolegów. W strasznych klasach zwykle przestają być lubiani.

3.3.4 Przyczyny występowania mobbingu w szkole

Wśród przyczyn warunkujących występowanie mobbingu w szkole, według Olweusa, należy wziąć pod uwagę środowiska tworzące wadliwą socjalizację, tj. rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza i media.

PRZYCZYNY TKWIĄCE W RODZINIE:

- brak ciepła i zainteresowania sprawami dziecka;
- pobłażliwość i przyzwolenie dla dziecka na stosowanie agresji wobec innych;
- brak jasnego przekazu, co jest dobre a co złe;
- brak jasno określonych norm i możliwości zachowania;
- stosowanie agresji i przemocy przez rodziców;
- rozwiązywanie konfliktów i napięć w rodzinie metodami siłowymi;
- kryzysy domowe (np. rozwód rodziców);
- podwójne, rozbieżne wzorce zachowań;
- temperament i cechy charakterologiczne samego dziecka.

PRZYCZYNY TKWIĄCE W SZKOLE:

a) czynniki związane z organizacją życia szkolnego:

- hałas, mała przestrzeń i „zagęszczenie” szkoły;
- czas spędzany głównie w sposób ukierunkowany;
- stała sytuacja oceni narzucony z góry porządek;
- zbyt wiele sytuacji bez możliwości wyboru, wycofania się z pracy grupy;
- anonimowość uczniów i nauczycieli.

b) czynniki związane z relacjami nauczyciele – uczniowie:

- chłód emocjonalny nauczycieli w stosunku do uczniów;
- niewłaściwe sposoby komunikowania się;
- zachowania agresywne dorosłych na terenie szkoły;
- rozwiązywanie konfliktów dorośli – dzieci metodami „siłowymi”;
- zbyt mała ilość stosowanych wzmocnień pozytywnych w stosunku do kar.

c) czynniki związane z procesem nauczania:

- zbyt duże wymagania bez uwzględniania potencjału i możliwości uczniów;
- niedoceniające wysiłków i postępów dzieci;
- niesprawiedliwe traktowanie i ocenianie uczniów;
- mało uwagi poświęconej rozładowaniu napięcia podczas lekcji.

d) inne czynniki szkolne:

- brak spójnych reakcji nauczycieli na zachowania agresywne i akty przemocy w szkole;
- brak jasnych reguł życia szkolnego;
- brak konsekwencji i zgodności nauczycieli w egzekwowaniu przyjętych norm;
- brak poczucia współodpowiedzialności uczniów za życie szkoły.

WPLYW GRUPY RÓWIEŚNICZEJ:

- naśladowanie osoby znaczącej dla dziecka, prezentującej zachowania agresywne;
- niepewność swojej pozycji w grupie;
- używający przemocy uczeń nie traci swej popularności, a niekiedy wręcz odnosi korzyści;
- osoby stosujące przemoc często są bezkarne;
- rozłożenie odpowiedzialności na wszystkich członków grupy;
- długotrwałe dokuczanie ofierze powoduje, że uczniowie zmieniają do niej swój stosunek, prześladowanie ofiary staje się w oczach rówieśników mniej wartościowe.

WPLYW MEDIÓW:

Oglądanie aktów przemocy wpływa na uczenie się przez dzieci agresywnych zachowań. Wpływ ten jest tym mocniejszy, gdy pokazana forma przemocy:

- przynosi sprawcy satysfakcję, nagrodę lub nie jest karana;
- jest demonstrowana przez atrakcyjną osobę, z którą dziecko może się utożsamiać;
- jest dokonywana jednocześnie przez wiele osób;
- jest usprawiedliwiona wyższymi racjami społecznymi;
- jest przedstawiona jako aprobowana społecznie;
- jest pokazana realistycznie i atrakcyjnie.

Media obniżają poziom empatii, współczucia dla ofiar oraz podwyższają próg tolerancji wobec przemocy gdy:

- nie pokazują cierpienia, poczucia krzywdy ofiar przemocy;
- nie ukazują negatywnych skutków przemocy;
- napięcie u napastnika po zastosowaniu przemocy znika, rozluźnia się on (zob. Rylke, 1999).

3.3.5 Profilaktyka

W celu przeciwdziałania mobbingowi w szkole należy zastosować odpowiednie strategie:

- uświadomienie i edukacja w społeczności – dotyczy wszystkich osób, które mają kontakt z dziećmi i samych dzieci;
- prewencja podstawowa – dotyczy rozwijania umiejętności społecznych dzieci i ich rodzin;
- zagrożenie – dotyczy tych, u których istnieją czynniki ryzyka stania się ofiarą lub sprawcą przemocy;
- wysokie ryzyko – dotyczy tych, którzy już stali się ofiarami lub sprawcami przemocy;
- interwencja po fakcie – dotyczy osób, które przeżyły przemoc wobec siebie lub bliskiej osoby (Kmieciak-Baran, 2000).

Mogą być stosowane różne środki zaradcze przeciwdziałające mobbingowi, które należy określić w konkretnym programie naprawczym.

Głównym celem takiego programu jest ograniczenie lub wyeliminowanie lobbingu w szkole i poza nią oraz zapobieganie tego rodzaju problemom. Ogólnie rzecz ujmując, realizacja programu powinna przebiegać na trzech poziomach: poziomie szkoły, poziomie klasy i poziomie jednostki. Muszą być przy tym spełnione określone warunki ze strony nauczycieli i rodziców. Przede wszystkim należy uświadomić sobie skalę problemu i naprawę trzeba chcieć dokonać zmiany panującej sytuacji. Powodzenie bowiem programu naprawczego zależy od zaangażowania i rzeczywistej wiedzy dorosłych na ten temat (Albański, 2001, s. 32 – 33). W szkołach szwedzkich zaproponowano dyrekcji zorganizowanie jednego dnia, zamiast zwykłych lekcji, specjalnych zajęć poświęconych lobbingsowi. W takich zajęciach brała udział cała szkolna społeczność, a więc: dyrekcja, nauczyciele, uczniowie, szkolny psycholog lub pedagog, przedstawiciele rodziców,

a nawet zaproszony przedstawiciel kuratorium. Celem spotkań, w takim dniu, było wypracowanie szczegółowego programu działania realizowanego przez szkołę. Zanim przystąpiono do działania, przeprowadzono ankietę wśród uczniów, której wyniki ukazały skalę przemocy. Głównym celem takiego dnia było ustalenie programu działania, zasad, zobowiązań i odpowiedzialności za realizację programu.

Szczególną uwagę zwrócono na rolę nauczycieli, a głównie ich dyżury w czasie przerw. Podkreślono, że muszą być oni zdecydowani na podjęcie interwencji w razie potrzeby, tylko bowiem taka postawa może być sygnałem, że złe zachowanie dzieci nie będą tolerowane. Tylko wówczas sprawcy mobbingu, ale też osoby neutralne będą w stanie zrozumieć, że nie mogą liczyć na tolerancję, a dzieci szykanowane poczują się bezpiecznie. Nauczyciele bowiem nie mogą okazywać obojętności lub braku zainteresowania, gdyż może to być odebrane jako ciche przyzwolenie.

Dobłą metodą walki z mobbingiem na terenie szkoły jest organizowanie zabaw w czasie przerw, ponieważ wiele dzieci jest nękanym z nudów lub z braku atrakcyjnych zajęć. Dotyczy to również zajęć pozalekcyjnych, a także samej lekcji.

Nuda na lekcji, stosowanie przestarzałych metod pracy z uczniami, nieumiejętność zainteresowania wszystkich uczniów często jest pierwszym powodem dokuczania innym.

Ważną rzeczą jest też wciągnięcie rodziców do współpracy. W szkole polskiej panuje jednak stereotyp, że to nauczyciele wiedzą najlepiej, jak postępować, a kontakty z rodzicami ograniczają się do informowania tych ostatnich o złym zachowaniu ich dzieci. Nauczyciele często traktują sprawę lobbingu powierzchownie i nie starają się pomóc ani krzywdzonym, ani krzywdzącym. Należy pamiętać, że dzieci, które wyrządzają krzywdę innym, również potrzebują pomocy, czasem może bardziej niż te, które krzywdy doznają.

Walka z mobbingiem w szkole nie może mieć charakteru jednorazowej akcji, wokół której robi się wiele hałasu, ale pożytku z niej mało. Badający zjawisko mobbingu, uczeni zachodnioeuropejscy, proponują w celu uzyskania pożądanego rezultatu organizowanie się nauczycieli w 5 – 10-osobowe grupy, w których wymieniają się doświadczeniami. Udział nauczycieli w takich grupach sprzyja trwałemu zaangażowaniu, wpływa pozytywnie na ogólną atmosferę pracy i ułatwia osiągnięcie celu.

Dobrym rozwiązaniem jest poza tym jednocześnie podjęcie współpracy z rodzicami. To, że nauczyciele i rodzice wspólnie obiorą jednolitą linię przeciwdziałania mobbingowi, zwiększy znacznie skuteczność podjętych działań. Ważna jest nie tylko współpraca rodziców i nauczycieli, ale i rodziców między sobą. Częste spotkania i rozmowy pomogą nie tylko w obraniu jednolitego frontu, ale i dogłębniej zrozumieć to negatywne zjawisko.

Na poziomie klasy przeciwdziałaniu mobbingowi i poprawie atmosfery służy ustalenie przez nauczyciela i dzieci kilku prostych reguł postępowania, które powinny pomóc w zapobieganiu zarówno atakom bezpośrednim, jak i szykanom pośrednim. Dzieci muszą dobrze rozumieć, jakiego postępowania się od nich oczekuje, powinny też jednakowo interpretować ustalone zasady postępowania. Klasowe reguły pomogą też zmienić podejście dzieci do praktyki informowania rodziców czy nauczycieli o prześladowaniu, co nie będzie traktowane jako donosicielstwo. Ustalenie zasad pomoże również w stosowaniu nagradzania i wyciąganiu sankcji (zob. Dambach, 2003, s. 68).

Metodę „nauka poprzez współpracę” wprowadzono w USA, a polega ona na tym, że kilku uczniów (od 2 do 6) otrzymuje wspólne zadanie. Wielkość grupy zależy od charakteru zadania. Fundamentalną zasadą tej metody jest to, że nauczyciel tak dobiera zadania, by podczas ich realizacji konieczna była współpraca między członkami grupy. Współpraca wewnątrz grupy musi być cały czas kontrolowana i oceniana. W grupie powinny się znaleźć dzieci bardziej i mniej zdolne. Należy przy tym pamiętać, że uczeń dyskryminujący innych musi być w grupie z osobami silnymi, czującymi się pewnie, nie dającymi się tyranizować. Po jakimś czasie, obserwując dokładnie efekty pracy poszczególnych grup, można podjąć ryzyko umieszczenia w jednym zespole oprawcy i ofiary. Generalną zasadą funkcjonowania grupy powinna być wspólna praca aż do osiągnięcia założonych celów.

Warto wykorzystać też zajęcia pozalekcyjne jako czynnik integrujący klasę i wzmacniający poczucie wspólnoty. Bardzo dobrą formą są przyjęcia klasowe, dyskoteki, wyjścia do kina czy teatru, wyjazdy na biwaki czy zieloną szkołę. Do głównych środków zaradczych na poziomie jednostki należy zaliczyć rozmowy indywidualne wychowawcy, a następnie dyrektora i pedagoga szkolnego ze sprawcami lobbingu, ale też rozmowę z ofiarą. Obowiązkiem szkoły jest troszczenie się o dobre samopoczucie uczniów oraz – w razie potrzeby – przeciw-

działanie lobbingu. Także rodzice mogą zrobić dużo w tej sprawie. Szanse na zmianę postawy dziecka, które stosuje przemoc, rosną, gdy zarówno szkoła, jak i dom, konsekwentnie demonstrują negatywny stosunek do lobbingu.

Czasami wobec sprawców mobbingu jest konieczne zastosowanie sankcji, których rodzaj powinien być dostosowany nie tylko do rozmiarów popełnionego czynu, ale także do wieku ucznia, jego płci, postawy, sytuacji rodzinnej. Najistotniejsze jest, by uczniowie szykanujący kolegów stopniowo się uczyli respektować ustalone normy. Ich stosunki rodzinne bywają nieuporządkowane, złe zachowanie zaś powoduje negatywne reakcje rodziców, przybierające postać kary fizycznej, hysterii czy agresji słownej. Przy połączeniu takich warunków rodzinnych i agresywnego charakteru dziecka, trudno się dziwić, że wchodzi ono w konflikt z otoczeniem z powodu nieprzestrzegania norm społecznych.

Dlatego też walka z mobbingiem oznacza pomoc nie tylko ofiarom przemocy, ale też jego sprawcom. Wymaga to z całą pewnością większego wysiłku od nauczycieli i rodziców, czasami wiąże się ze zmianą negatywnej opinii o dziecku, szerszym i większym wniknięciem w jego problemy szkolne i domowe, poważnym potraktowaniem i zrozumieniem tego, co czuje i myśli. Tylko taka postać dorosłych będzie sprzyjać przeciwdziałaniu i zapobieganiu przemocy w szkole i poza nią.

3.4 Cyberprzemoc

Zarówno w Polsce, jak i na świecie toczy się dyskurs na temat wpływu technologii informatycznej na życie dzieci i młodzieży. Widoczna jest ambiwalencja ocen między nadzieją na spełnienie marzeń a lękiem, jakie niesie funkcjonowanie cyberprzestrzeni, m.in. realizacja przestrzeni.

3.4.1 Pojęcie

Cyberprzemoc (cyberbullying) to powtarzające się umyślne działanie sprawców, takie jak prześladowanie, zastraszanie, nękanie i wysławianie z wykorzystaniem Internetu i narzędzi elektronicznych m.in. SMS-a, e-maila, czatów, witryn i forów dyskusyjnych, naruszające prawa lub dobra osobiste osób, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne ofiar.

Formy cyberprzemocy: rozsyłanie kompromitujących materiałów, np. zdjęć i filmów, włamywanie na konta pocztowe i konta komunikatorów w celu rozsyłania prywatnych lub fałszywych informacji, tworzenie ośmieszających lub dyskredytujących stron www, fałszywych blogów i profili na portalach społecznościowych.

3.4.2 Rozmiary zjawiska cyberprzemocy

W cyberprzestrzeni anonimowość wzajemnych interakcji sprzyja manipulacji a nawet stosowaniu przemocy. Badania przeprowadzone przez Pew Internet American Life Project w 2007 roku ujawniły, iż 32% amerykańskiej młodzieży doznało form gnębienia online.

W Wielkiej Brytanii cyberprzemoc przyjęła ogromne rozmiary. Co trzeci młody człowiek doznał w ubiegłym roku agresji internetowej. Było to m.in. rozpowszechnianie w sieci prywatnych treści (e-maili, zdjęć), pogróżki, wyzwiska wysyłane drogą elektroniczną. A zaczęło się od nagrywania filmików happy slapping (wesole kłapnięcie). Dzieci niespodziewanie filmowały przypadkowe osoby przy pomocy komórki.

Z badań przeprowadzonych przez Geminus dla Fundacji Dzieci Niczyje, wśród kilkuset osób w wieku 12 – 17 lat wynika, że co drugi badany młody miał do czynienia z wirtualną przemocą w Internecie lub przez komórkę. Najczęściej młodzież skarżyła się na zdjęcia i filmy robione wbrew ich woli (57% respondentów) i wulgarne wyzwiska (47%). Co piąty badany (21%) był w Internecie ośmieszany i upokarzany. Straszenia i szantażu doświadczyło 16 % badanych (zob. Albański, 2009, s. 171).

Coraz częściej w polskich mediach pojawiają się informacje o cyberprzemocy wśród młodzieży.

3.4.3 Przyczyny cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży

Przemoc w Internecie sprzyja poczuciu anonimowości i bezkarności sprawców oraz psychologiczną łatwość poniżania osoby, z którą trzeba się konfrontować twarzą w twarz. Każdy może sam tworzyć tożsamość internetową i sam ją dowolnie zmieniać. Tożsamość osobista jest zwykle czymś stosunkowo stałym i jest silnie uwarunkowana przez cechy fizyczne (m.in. płeć, wiek). Wirtualne konstrukcje tożsamościowe pozwalają na eksperymentowanie z licznymi wizerunkami siebie. Kontrola wyznaczona przez określoną rolę społeczną tutaj nie działa.

U dorosłych funkcjonuje przekonanie, że za wszystko odpowiada technologia. W rzeczywistości wszystko zależy od dziecka i jego opiekunów. Tylko dzieci osamotnione, spragnione zainteresowania i uczucia ze strony dorosłych, korzystające z technologii komputerowej stają się potencjalnymi ofiarami cyberprzemocy, wykorzystywania.

3.4.4 Objawy przemocy

Wśród objawów wynikających z cyberprzemocy występują zarówno objawy psychiczne, jak i emocjonalne (zob. Albański, 2009).

Spośród objawów emocjonalnych występują najczęściej:

- wzrost napięcia emocjonalnego, niezdolność do rozluźnienia, tzw. zamrożony strach;
- skrywany płacz, niska samoocena, wycofanie, skłonność do izolacji;
- chroniczny smutek, depresja, natręctwa, zachowania kompulsywne;
- słaba kontrola emocji, impulsywność, zmienność nastroju (zob. Iwaniec, Szmagański, 2002).

Do najbardziej charakterystycznych objawów przemocy należą:

- spadek poczucia kompetencji;
- wzrost agresywności wobec otoczenia;
- nieumiejętność nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, nieufność wobec innych, trudności w tworzeniu więzi z innymi;
- zachowania autodestrukcyjne;

Niektóre z powyższych objawów można ustalić jako drugorzędne czynniki wpływające na przestępczość (Hollin, Browne, Palmer, 2004, s. 31).

3.4.5 Skutki przemocy

Badania wskazują, że 60% dzieci doświadczających powtarzającej się przemocy ujawniają problemy przystosowawcze, m.in., wzrost agresywności, nieufność, wrogość, emocjonalną labilność. Młodzi ludzie doświadczający przemocy są narażeni na uraz psychiczny. Czyni on jednostkę bezsilną wobec zdarzenia, co rodzi lęk, poczucie dobrego zagrożenia.

Według ICD – 10 w wyniku działań urazu mogą pojawić się zaburzenia pourazowe, adaptacyjne i dysocjacyjne (konwersyjne). W zaburzeniach dysocjacyjnych depersonalizacja i idealizacja własnej tożsamości nie występuje w pełnym obrazie.

Można zauważyć trzy kategorie objawów stresu pourazowego, który może wystąpić u ofiar cyberprzemocy (por. Herman, 1998):

- nadmiernie pobudzenie może się wyrażać wzmożoną czujnością, wypatrywaniem zagrożenia, koszmarami nocnymi, dolegliwościami psychosomatycznymi;
- wtargnięcie pojawiające się w postaci wspomnień, urazowych doświadczeń. Są to wspomnienia w postaci obrazów i wrażeń, brakuje werbalnej narracji i ciągłości z aktualnymi doświadczeniami;
- zawężenie ujawnia się w rezygnacji z aktywnego życia, obniżenia inicjatywy, czasami zmianą poczucia miejsca i czasu.

Wymienionym kategoriom objawów towarzyszy lęk, depresja a także myśli i próby samobójcze. Najbardziej tragicznym przykładem może być samobójstwo czternastolatki z Gdańska. Ania, po tym, jak podczas lekcji koleżdy z klasy nagrali, jak symulują uprawianie z nią seksu, w wyniku doznanego silnego urazu, dokonała udanej próby samobójczej.

Badania przeprowadzone wśród młodzieży w 2007 roku wykazały, iż prześladowania mogą być niezwykle bolesne. Wśród 45% przemoc powodowała znaczne zdenerwowanie, u 21% lęk, 12% poczucie wstydu, 6% myśli samobójcze.

3.4.6 Profilaktyka

W miarę pojawiania się nowych technologii w dziedzinie łączności i porozumiewania się, ryzyko zagrożenia bezpieczeństwa dzieci i młodzieży będzie rosło. Pojawiają się inicjatywy, które mają na celu zwiększenie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni.

W Stanach Zjednoczonych podjęto następujące działania zabezpieczające dzieci i młodzież przed cyberprzemocą:

- uchwalono ustawy zabraniające karalnych zachowań w Internecie i chroniące prywatność dziecka;
- sformułowano zasady dostępu dzieci do Internetu w szkołach;
- wypracowano wskazówki dla rodziców dotyczące profilaktyki;
- cyklicznie prowadzi się kampanie na rzecz bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni.

W 1999 roku, pod patronatem UNESCO odbyło się spotkanie ekspertów, na którym sporządzono plan zwalczania pornografii dziecięcej i pedofilii w cyberprzestrzeni.

W Polsce trwają prace nad nowelizacją kodeksu karnego. Obejmuje on m.in. nowy typ przestępstwa związany z rozpowszechnianiem w Internecie treści pornograficznych.

Do kodeksu karnego dopisano by dwa przepisy:

- *Art. 202 a za utrwalanie treści pornograficznych bez zgody filmowanej osoby grozi kara więzienia od trzech miesięcy do dwóch lat.*
- *Art. 202 b za rozpowszechnianie zdjęć nagiej osoby bez jej zgody może grozić kara grzywny, ograniczenia lub pozbawienia wolności do lat dwóch.*

Chcąc pomniejszyć ryzyko, trzeba wyposażyć młodego człowieka w wiedzę i umiejętności, aby sam mógł się bronić, gdy się porusza w cyberprzestrzeni. Skuteczne rozwiązanie problemu cyberprzemocy będzie wymagało współpracy wielu podmiotów, m.in. nauczycieli w szkole, rodziców, organizacji działających na rzecz dzieci i młodzieży.

Pytania sprawdzające:

1. Podaj cechy dystynktywne przemocy. Omów różnice między agresją a przemocą.
2. Podaj typowe i nietypowe objawy pozwalające rozpoznać przemoc fizyczną i psychiczną.
3. Przedstaw prawne możliwości ochrony jednostki przed przemocą.

4. Alkoholizm

Alkohol etylowy (etanol) jest substancją organiczną, pochodną węglowodorów hydroksylowych. Jest to bezbarwna ciecz o charakterystycznym zapachu i smaku. Do najbardziej znanych alkoholi należą: alkohol etylowy (etanol), metylowy (metanol, denaturat) i alkohol butylowy (alifatyczny), stosowany jako rozpuszczalnik klejów i lakierów oraz surowiec do produkcji detergentów.

Według Ustawy z 26 października 1982 roku do napojów alkoholowych należą te, które zawierają alkohol etylowy w objętości powyżej 0,5% alkoholu.

Stężenie alkoholu we krwi człowieka zależy od ilości i rodzaju wypitego alkoholu, od wagi ciała a także płci.

Alkohol, jak każda substancja psychoaktywna, w sposób istotny oddziałuje na sprawność psychofizyczną człowieka, ograniczając jego kontrolę.

4.1 Definicje

W 1980 roku zastąpiono nazwę *alkoholizmu* na *zespół uzależnienia od alkoholu*.

Można określić *zespół uzależnienia od alkoholu*, jako wadliwy wzorzec zachowania, powodujący ewidentne szkody psychiczne, fizyczne i społeczne, których podstawowymi objawami są: utrata kontroli nad piciem oraz włączenie alkoholu w strukturę potrzeb jednostki (Pospiszyl, 2003, s. 118).

4.2 Typologie

Powstało szereg typologii uwzględniających najważniejsze elementy stygmatyzacji wadliwych nawyków alkoholowych osób uzależnionych (zob. Cierpiałowska, 2000; Nowak-Wysocka, 2001; Jellinek, 1969; Woronowicz, 1993).

Na potrzeby studiujących przytoczona została klasyczna typologia Jellinka. Uwzględniając specyfikę kulturową wyróżnia on pięć typów alkoholizmu:

1. **Alfa** – życie na rauszu, jednostka kontroluje ilość wypijanego alkoholu i raczej nie dopuszcza do stanu upojenia, a tym bardziej

ciężkich zatruć. Alkohol służy rozluźnieniu, odreagowaniu stresów czy złagodzeniu bólu fizycznego. Przyjmowany jest jako specyficzny środek znieczulający. Picie ma podłoże psychologiczne, ucieczkowe i jego szkodliwość najsilniej ujawnia się w zaburzeniu stosunków międzyludzkich, w konfliktach. Psycholodzy ten typ zachowania nazywają piciem problemowym;

2. **Beta** – jest całkowitym przeciwieństwem alkoholizmu typu alfa. Alkohol spożywany jest nieregularnie, ale za to w dużych ilościach i to często przy jednoczesnym niedożywieniu. Dlatego bardzo szybko pojawiają się problemy zdrowotne, zapalenie błony śluzowej żołądka, przełyku, marskość wątroby, stany zapalne nerek i pęcherza, uszkodzenie trzustki, problemy z układem nerwowym itp. Potrzeba picia ma również podłoże psychologiczne i może prowadzić do uzależnienia fizycznego;
3. **Gamma** – pełnoobjawowe uzależnienie fizyczne i psychiczne, które przejawia się m.in. w utracie kontroli nad piciem, wzrostem tolerancji na alkohol, zespołem abstynencyjnym i głodem picia. Alkohol wypijany jest w coraz większych ilościach, prowadząc tym samym zarówno do zmian metabolicznych w organizmie, zmian osobowościowych, jak i dotyczących środowiska społecznego osoby pijącej;
4. **Delta** – cechą charakterystyczną jest picie systematyczne przy jednoczesnym kontrolowaniu ilości wypijanego alkoholu. Mamy tu do czynienia z zależnością fizyczną i psychiczną, zespołem abstynencyjnym i nieudanymi próbami zaprzestania picia w ogóle. Ten typ picia wcześniej czy później prowadzi do następstw zdrowotnych.
5. **Epsilon, czyli opilstwo okresowe** – wyróżnia się tzw. ciągami alkoholowymi, kiedy to dłuższe lub krótsze okresy abstynencji przerywane są kilkudniowymi nawrotami pijaństwa. Pretekstem do picia są różne imprezy towarzyskie lub uroczystości rodzinne

Autor typologii wyodrębnił stadia rozwoju uzależnienia od alkoholu:

- **wstępną (przedalkoholową)** – występują dwa zasadnicze wzorce picia: epizodyczne regularne. Faza trwa od kilku miesięcy do kilku lat, nie powoduje większych szkód w funkcjonowaniu społecznym

jednostki. Momentem krytycznym jest pojawienie się palimpsestów (luk pamięciowych);

- **zwiastunów (ostrzegawcza)** – już po niewielkiej ilości wypitego alkoholu pojawiają się palimpsesty. Jednostka próbuje ukrywać przed otoczeniem problem alkoholowy. Pojawia się poczucie winy, napady irytacji, nastrój dysforyczny;
- **krytyczna (ostra)** – jednostka stara się jeszcze kontrolować, pojawiają się jednak destruktywne mechanizmy obronne (np. kręactwa i projekcje wobec otoczenia). Jednostka ma problemy zdrowotne, m.in. stany zapalne narządów wewnętrznych, halucynozę alkoholową, itp.;
- **przewlekła** – objawami są ciągi picia przerywane krótkimi okresami zmagania się z zespołem abstynencyjnym. Pojawiają się poważne problemy zdrowotne (m.in. psychozy alkoholowe) i społeczne (m.in. utrata rodziny, bezdomność). (w: I. Pospieszyl 2009, s. 133-134)

4.3 Skala zjawiska

Niepokojącym zjawiskiem jest obniżający się wiek inicjacji alkoholowej – 50,3% chłopców i 38% dziewcząt po raz pierwszy wypilo wino lub wódkę przed ukończeniem 12 roku życia (Fatyga, Rogala-Obłękowska, 2002). Na spotkaniu ministrów zdrowia z całej Europy w 2001 roku ogłoszono niepokojący raport, ukazujący, że co czwarty zgon Europejczyka w wieku 15-29 roku życia następuje w wiązcu z pićem alkoholu.

Z badań własnych przeprowadzonych w gimnazjach jeleniogórskich wynika, że młodzież pije alkohol w swoim domu lub u znajomych (chłopcy – 24%, dziewczęta – 26%), w dyskoteci (chłopcy – 16%, dziewczęta – 17%) oraz w niezidentyfikowanym miejscu (chłopcy – 18%, dziewczęta – 15%).

Z badań przeprowadzonych w 2003 roku (Borowski, 2005) wynika, że wzrasta liczba młodzieży, która łączy alkohol z lekami.

4.4 Koncepcje wyjaśniające uwarunkowania choroby alkoholowej

W literaturze fachowej odnajdujemy cztery hipotezy podejmujące próbę wyjaśnienia biologicznej skłonności jednostki do uzależnienia od alkoholu:

1. Uzależnienie jest skutkiem specyficznego neuroprzeżywania, szczególnie w obszarze dopaminergicznym i serotonergicznym mózgu u osób wysokiego ryzyka (zob. Woronowicz, 1993; Cierpiałowska, 2000);
2. Uzależnienie jest efektem nietypowej przemiany biochemicznej w organizmie pod wpływem alkoholu (zob. Selligman, Walker, Rosenhan, 2001);
3. Uzależnienie związane jest z różnicami w aktywności bioelektrycznej mózgu (zob. Cierpiałowska, 2000);
4. Uzależnienie powstaje w wyniku dziedziczenia genetycznego lub zaburzeń genetycznych (zob. Woronowicz, 1993).

Koncepcje psychologiczne opierają się na:

1. hipotezie redukcji napięcia (zob. Terlak, 2001);
2. uzależnienie jako efekt zaburzeń osobowości (zob. Selligman, Walker, Rosenhan, 2001);
3. uzależnienia jako wyraz skłonności autodestruktywnych (zob. Dąbrowska, Żulewska, 2005).

W koncepcjach społeczno-kulturowych pojawiają się typologie picia alkoholu. Przedstawiona zostanie kwalifikacja zaproponowana przez Antoniego Kępińskiego (1983):

1. styl neurasteniczny – dla poprawy nastroju, odreagowania zmęczenia, poczucia przeciążenia;
2. styl kontaktowy – ułatwia kontakty międzyludzkie;
3. styl heroiczny – dla dodania sobie odwagi, poniesienie samooceny;
4. styl dionizyjski – aby uzyskać stan odurzenia;
5. styl samobójczy – ma zredukować cierpienie.

4.5 Współuzależnienie

Współuzależnienie dotyczy może każdej osoby, która jest w związku z osobą uzależnioną przez długi okres czasu. Między osobami uzależnionymi od alkoholu i współuzależnionymi (koalkoholikami) widoczne są podobieństwa:

Tab. 6.

Alkoholik	Koalkoholik
Koncentruje całe życie wokół picia	Koncentruje całe życie wokół picia alkoholika
Przymus picia	Przymus powstrzymywania alkoholika od picia
Usztywnia schematy zachowań związanych z picciem	Usztywnia schemat zachowań związanych z odwodzeniem alkoholika od picia
Nawroty picia	Powiele schematy reagowania na picie alkoholika
Silna potrzeba kontrolowania picia	Silne pragnienie kontrolowanego picia przez alkoholika
Zmiany tolerancji na alkohol	Zmiany tolerancji na picie alkoholika
Objawy abstynencyjne po zaprzestaniu picia	Objawy zachwiania równowagi emocjonalnej po zaprzestaniu picia alkoholika
Złagodzenie objawów zespołu abstynencyjnego po powrocie do picia	Złagodzenie objawów napięcia emocjonalnego po powrocie do picia alkoholika
Poczucie niemożności rozstania się z alkoholem	Poczucie niemożności rozstania się z alkoholikiem pomimo powtarzających się pragnień tego typu

Źródło: Melibruda, Sobolewska 1997, s. 421-438

Współzależnienie można uznać za proces mający swoje fazy (Sztander, 1996):

1. **Faza zaprzeczania** – głównym problemem jest przekonanie, że osoba uzależniona mogłaby przestać pić, gdyby chciała. Relacje z osobą uzależnioną przebiegają na ciągłym ustalaniu zasad, które ta łamie;
2. **Faza organizacji samoobrony** – izolacja od osoby uzależnionej, ukrywanie problemu przed otoczeniem zewnętrznym, pojawienie się objawów psychosomatycznych u domowników;
3. **Faza chaosu** – załamanie się dotychczasowych strategii radzenia sobie z sytuacją, bezradność wobec problemów, wzrost objawów zaburzeń u dzieci;
4. **Faza wstępnej reorganizacji rodziny** – przejęcie kontroli nad życiem rodzinnym przez partnera osoby uzależnionej, koncentracja nad minimalizowaniem skutków jego uzależnienia dla rodziny;

5. **Faza reorganizacji faktycznej** – budowanie systemu rodzinnego ze świadomością separacji osoby uzależnionej od reszty rodziny, praca nad poprawą jakości życia własnego i rodziny, odbudowanie związków z innymi ludźmi;
6. **Faza reorganizacji ostatecznej** – funkcjonowanie rodziny jako systemu bez osoby uzależnionej;
7. **Faza prób odtworzenia rodziny** – dotyczy tylko sytuacji, w której osoba uzależniona ma za sobą pewien stabilny okres abstynencji. W takiej sytuacji partner może podjąć próbę włączenia jej z powrotem do systemu rodzinnego.

4.6 Profilaktyka

W profilaktyce pierwszorzędowej podejmowana jest edukacja dzieci i młodzieży w kierunku trzeźwości i abstynencji. Profilaktyka drugorzędowa obejmuje jednostki zagrożone niekontrolowanym pićm alkoholi. Natomiast profilaktyka trzeciorzędowa zajmuje się leczeniem osób uzależnionych i zapobieganiem powrotu do picia alkoholi.

Leczenie kliniczne, odwykowe odbywa się najczęściej w zakładach zamkniętych i trwa do dwóch lat.

W okresie leczenia można wyróżnić pięć etapów:

- 7.1 Okres zaprzestania picia (całkowite lub częściowe powstrzymanie się od alkoholi, przygotowanie do leczenia);
- 7.2 Usunięcie lub złagodzenie objawów nadużywania alkoholi, objawów zatrucia i zespołu abstynencyjnego (leczenie kliniczne);
- 7.3 Wyrównywanie zaburzeń psychofizycznych spowodowanych nadużywaniem alkoholi;
- 7.4 Utrzymywanie osoby uzależnionej w abstynencji;
- 7.5 Intensywna psychoterapia i resocjalizacja (Cekiera, 2005 a).

W profilaktyce, jak i w zdrowieniu ważna jest rola rodziny. Alicja Pacewicz (1994) wskazuje rodzicom sposoby, w jaki sposób pomóc dziecku nie pić alkoholi:

1. Rozmowa z dzieckiem o alkoholi i uzależnieniu;
2. Wsłuchiwać się w sprawy dzieci,
3. Pomóc dziecku dobrze czuć się ze sobą – realizacja tworzenia prawidłowej samooceny;
4. Zbudować system wartości (wskazać co jest dobre a co złe);
5. Rodzic powinien być dla dziecka autorytetem;

6. Rodzic powinien pomóc dziecku w radzeniu sobie z problemami (jak skutecznie odmawiać);
7. Ustalić zasady dotyczące alkoholu i narkotyków;
8. Zachęcać dzieci do działań twórczych prozdrowotnych (np. czynnie uczestniczyć w organizowaniu i realizacji czasu wolnego);
9. Współpraca z innymi rodzicami;
10. Nauczyć się rozpoznawać sygnały związane z piciem alkoholu.

Ważną rolę w zwalczaniu alkoholizmu mają instytucje i organizacje pomocowe.

Organizacje rządowe:

Ministerstwo Zdrowia w swoich działaniach realizuje założenia *Ustawy z dnia 26 października 1982 roku o wychowywaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*. W 2000 roku został zatwierdzony Narodowy Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, do realizacji w latach 2000 – 2005. Ministerstwo opracowuje również ogólne programy wojewódzkie w ramach Wojewódzkich Programów Profilaktyki, szczegółowe programy gminne oraz rekomendacje do realizowania w danym roku.

Specjalistyczną agendą rządową zajmującą się szeroko pojętymi zagadnieniami związanymi z alkoholizmem jest Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA). Zagadnieniami związanymi z alkoholizmem obok różnych innych form uzależnień zajmuje się także Instytut Psychologii Zdrowia Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (IPZ). Na zlecenie PARPA Instytut powołał do życia Centrum Informacji Naukowej Instytutu Psychologii Zdrowia. Główne zadania powstałego w jego strukturze Działów Badań i Informacji Naukowej to przede wszystkim upowszechnianie i propagowanie wiedzy z zakresu psychologii zdrowia. Nacisk został położony na przekazywanie wiedzy dotyczącej problemów alkoholowych, a także różnorodnych problemów uzależnień i ich terapii ze szczególnym uwzględnieniem osób żyjących w rodzinie alkoholowej oraz problematyki przemocy.

Zgodnie z *Ustawą o wychowaniu w trzeźwości* w każdej gminie powinna być powoływana Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Jej podstawowym zadaniem jest opracowanie Gminnego Programu Profilaktyki Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, inicjowanie, monitorowanie i ocena działań z zakresu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych.

W każdym mieście działają finansowane z funduszy Narodowego Funduszu Zdrowia Ośrodki Terapii Uzależnień w ramach których działają Przychodnie Terapii Uzależnienia od Alkoholu i Współuzależnienia, Oddziały Dienne Terapii Uzależnienia od Alkoholu i Przychodnie Leczenia Uzależnień zajmujące się nie tylko pomocą osobom uzależnionym, ale również ich rodzinom poprzez świadczenia zapobiegawczo-lecznicze, grupową psychoterapię uzależnień i współuzależnień, rehabilitację. W miastach wojewódzkich działają także Ośrodki Terapii Uzależnienia i Współuzależnienia (WOTUW-y).

Fundacje, stowarzyszenia, organizacje pozarządowe:

W 1991 roku Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej utworzyło Fundację ETOH, czyli Fundację Rozwoju Profilaktyki, Edukacji i Terapii Problemów Alkoholowych. Celem Fundacji powołanej do obsługi resortowych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych jest prowadzenie i wspieranie działań, programów oraz placówek służących zapobieganiu i rozwiązywaniu problemów alkoholowych. Aktualnie w Polsce działa wiele organizacji pozarządowych zajmujących się rozwiązywaniem problemów alkoholowych. W samym portalu www.ngo.pl zarejestrowanych jest ponad 500 takich organizacji, wiele z nich np. Intergrupa Zielonogórska, Grupa „Przystań” działająca w Ośrodku Rehabilitacji Uzależnionych i Ich Rodzin „Feniks” w Rzeszowie, Charytatywne Stowarzyszenie Niesienia Pomocy Chorym Uzależnionym od Alkoholu „nadzieja” z Lublina, Warszawskie Stowarzyszenie Abstynenckie, Stowarzyszenie Erka ze Szczecina, organizują głównie programy terapeutyczne dla grup Anonimowych Alkoholików, grup Dorosłe Dzieci Alkoholików, terapie rodzinne, zajmują się organizacją wypoczynku, prowadzą placówki dziennego wsparcia.

Ruch samopomocowy

Największe sukcesy w rozwiązywaniu problemów alkoholowych zarówno osób pijących, jak również ich rodzin, ma ruch samopomocowy. Obecnie działa kilka odmian samopomocy skierowanych do różnych grup osób: AA, Alanon, Alteen, DDA.

- 1. Alanon** są grupami wsparcia dla rodzin alkoholików, tworzonymi na wzór grup wsparcia dla samych alkoholików. Pierwsze grupy Alanon powstały w połowie lat 40-tych również w USA za przykładem dynamicznie rozwijającej się Wspólnoty Anonimowych

Alkoholików. Program Alanon wykorzystuje również 12 Kroków. Ta forma samopomocy istnieje w Polsce od 1980 r., kiedy to w Poznaniu powstała grupa „Ariadna”. W Stanach Zjednoczonych spotykają się także grupy Anonimowych Współzależniących (C.O.D.A). Charakter i program tych grup jest zbliżony do Alanon. Wzorem Grup Rodzinnych Alanon spotykają się, oparte na tym samym programie, grupy Nar-Anon (bliscy narkomanów), Gam-Anon (bliscy hazardzistów) czy Work-Anon (bliscy alkoholików).

- 2. Alateen, Alatot** są grupami przeznaczonymi dla nastolatków, dzieci i młodzieży do lat 18, na których życie wpłynął alkoholizm któregoś z rodziców lub innej, bliskiej osoby. Natomiast dzieci alkoholików w wieku 7-8 do 12 lat mogą spotykać się w grupach o nazwach Alatot. Założenia terapeutyczne obu grup są oparte o zasady Programu Dwunastu Kroków.
- 3. DDA** są grupami adresowanymi do osób, które mają doświadczenia bycia dzieckiem w rodzinie z problemem alkoholowym, które to doświadczenia pozostawiają w psychice dziecka trwałe ślady, które determinują uczucia, myśli i zachowanie także w dorosłym życiu, rozszerzając się niekiedy na kontakty pozarodzinne. Ślady te tworzą tzw. Syndrom DDA – specyficzną konstrukcję psychiczną, powodującą problemy w funkcjonowaniu psychicznym i społecznym dorosłego dziecka alkoholika. W ostatnich latach, wzorem Stanów Zjednoczonych, grupy Dorosłych Dzieci Alkoholików zaczęły powstawać na terenie Polski. Powstały też profesjonalne programy terapeutyczne dla tych osób.

Pytania sprawdzające:

1. Czym jest zespół uzależnienia od alkoholu?
2. Podaj różnice i podobieństwa między alkoholikiem a koalkoholikiem.
3. Opisz programy i metody profilaktyki alkoholików.

5. Narkomania

Narkotyki stały się dostępne w wielu miejscach: szkole, na ulicy, w dyskotecy, tym samym wzrosło ryzyko sięgania po nie przez młodzież. Pojawiło się zjawisko **narkomanii**.

5.1 Pojęcia

Narkomania to zażywanie środków psychotropowych, zarówno odurzających, jak i pobudzających oraz halucynogennych – zmieniających psychikę, szkodliwych dla jednostki i społeczeństwa (Cz. Cekiera, 2007, s. 33).

W ustawie z 2005 roku o przeciwdziałaniu narkomanii określa się *uzależnienie od środków odurzających lub substancji psychotropowych* jako *zespół zjawisk psychicznych lub somatycznych wynikających z działania środków odurzających lub substancji psychotropowych na organizm ludzki, charakteryzujący się zmianą zachowania lub innymi reakcjami psychofizycznymi i koniecznością używania stale lub okresowo tych środków lub substancji w celu doznania ich wpływu na psychikę lub dla uniknięcia następstw wywołanych ich brakiem*.

5.2 Typologie

Istnieje szereg klasyfikacji narkotyków. Najbardziej znaną typologią opartą na ustawodawstwie holenderskim to: narkotyki miękkie (kanabis) oraz narkotyki twarde (opiaty, kokaina).

Komitet Ekspertów WHO w 1974 roku zaproponował podział narkotyków na grupy:

1. Grupa morfinowa (opium, morfina, kodeina, heroina);
2. Grupa alkoholu i barbituratów;
3. Grupa amfetaminowa (amfetamina, metamfetamina);
4. Grupa kokainowa;
5. Grupa kanabindowa (marihuana, haszysz, olej haszyszowy);
6. Grupa halucygenów (LSD, meskalina, psylocybina);
7. Grupa khat;
8. Grupa rozpuszczalników i innych lotnych substancji (azotan amylu, toluen, podtlenek azotu).

Przyjęto w Interpolu i ONZ następującą klasyfikację:

1. Substancje działające uspokajająco na ośrodkowy układ nerwowy;
2. Substancje pobudzające ośrodkowy układ nerwowy;

3. Substancje wywołujące zaburzenia w ośrodkowym układzie nerwowym.

W ustawie z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu narkomanii proponowana jest następująca klasyfikacja:

Art. 31.1 Środki odurzające dzieli się na grupy w zależności od stopnia ryzyka powstania uzależnienia w przypadku używania ich w celach innych niż medycznych oraz zakresu ich stosowania w celach medycznych.

2.Podział środków odurzających na grupy I-N, II-N, III-N i IV-N określa załącznik numer 1 do ustawy.

Art. 32.1 Substancje psychotropowe dzieli się na grupy w zależności od stopnia ryzyka powstania uzależnienia w przypadkach używania ich w celach innych niż medycznych raz zakresu ich stosowania w celach medycznych.

2.Podział substancji psychotropowych na grupy I-P, II-P, III-P i IV-P określa załącznik nr 2 do ustawy

5.3 Skala zjawiska

Według raportów Komendy Głównej Policji w 1998 roku w Polsce odnotowano około 60 tysięcy osób zażywających narkotyki, w tym nałogowo 18 tysięcy.

Z badań prowadzonych w Polsce w roku 1995 i 1999 wynika, że dostęp do narkotyków mają dzieci i młodzież (patrz poniższa tabela).

Tab. 7. Uczniowie trzecich klas szkół ponadpodstawowych, którzy mieli przynajmniej raz kontakt z narkotykami

Rodzaj narkotyku	WARSZAWA		POLSKA	
	1995	1999	1995	1999
Leki nasenne i uspokajające	20,8	20,8	25,4	27,0
Marihuana, haszysz	17,1	22,4	32,7	39,7
Amfetamina	2,8	10,5	13,0	22,9
Kokaina	0,8	1,8	2,1	6,1
Crach	0,4	0,8	0,7	2,0
Ecstasy	0,6	2,7	2,1	8,8
Sterydy, anaboliki	4,0	2,6	3,7	3,5
LSD	2,7	3,5	9,4	6,0
Środki wziewne	7,9	5,4	9,4	6,0
Heroina	0,6	6,8	0,8	8,4

Źródło: Instytut Psychiatrii i Neurologii

5.4 Rodzaje narkotyków

KONOPIE INDYJSKIE (KANABINOLE, THC)

Marihuana, haszysz, skun, olej haszyszowy to występujące w różnej postaci przetwory z konopi indyjskich.

MARIHUANA – (*slangowe nazwy: dżoint*, skręt, blant, ziele, zielsko, ziolo, grass, marycha, trwa, huana, maryśka, skun, gandzia, samosieja, afgan, kolumbijka*).

Wygląd: zielonobrazowe liście i nasionka, mieszanina suchych liści i kwiatostanów przypominająca trochę wysuszoną natkę pietruszki albo majeranek.

* slangowe nazwy podane są w pisowni fonetycznej

Sposób przyjmowania: najczęściej do palenia w postaci własnoręcznie zrobionych skrętów.

SKUN – niezwykle mocna odmiana marihuany uprawiana w specjalnych warunkach.

HASZYSZ – (*hasz, grudka, gruda, czekoladka, afgan, kloc, plastelinka, kostka*).

Wygląd: brązowe i czarne kulki lub kostki, cienkie paski.

Sposób przyjmowania: najczęściej palony, może być także dodawany do potraw.

OLEJ HASZYSZOWY

Wygląd: zielonkawobrazowy olej, sprzedawany w małych fiolkach lub poduszeczkach.

Sposób przyjmowania: najczęściej jako dodatek do papierosów lub skrętów z marihuaną.

Objawy użycia konopi: euforia, gadatliwość, poczucie odprężenia, zaburzenia koordynacji ruchowej, zwiększona wrażliwość na światło i dźwięk, obniżona koncentracja, trudności w zapamiętywaniu, nagłe napady śmiechu, chichot, zwiększony apetyt, przekrwione oczy, kaszel, czasem spadek nastroju, zamknięcie w sobie, milczenie.

Zwróć uwagę na: słodkawą woń oddechu, włosów i ubrania, zielonobrazowe liście i nasionka, nagłe zainteresowanie hodowlą roślin przez Twoje dziecko, fifki i fajki, bibułkę papierosową.

Długotrwałe używanie może prowadzić do: zaburzonej oceny sytuacji, spadku koncentracji uwagi, obniżonej sprawności w prowadzeniu pojazdów, przewlekłego zapalenia oskrzeli, krtani, astmy, ogólnego zobojętnienia. U osób zażywających przetwory z konopi, w stanie obniżonego nastroju, mogą powstać stany depresyjne, lęki, a nawet psychozy.

AMFETAMINA – (*slangowe nazwy: spid, proszek, proch, amfa, feta, setka, witamina A*)

Wygląd: biały lub beżowy proszek, tabletki, kapsułki.

Sposób przyjmowania: doustnie, wstrzykiwana lub wciągana przez nos.

Objawy użycia: przyływ energii, poczucie mocy, podwyższenie nastroju, wzmożona aktywność, słowotok, zaburzenia snu (bezsennność), brak apetytu, rozszerzone źrenice, przyspieszona czynność serca i szybki oddech, zaczerwienienie skóry, wysypka, suchość w ustach, podwyższone ciśnienie krwi, silny niepokój, napięcie i drażliwość. W końcowej fazie działania narkotyku – zmęczenie i sennność.

Zwróć uwagę na: biały lub beżowy proszek, tabletki, kapsułki, kryształiki, małe foliowe torebeczki, folia aluminiowa, igły, strzykawki.

Długotrwałe używanie może prowadzić do: silnego uzależnienia psychicznego, zaburzeń zachowania, rozwoju stanów depresyjnych połączonych z myślami samobójczymi, a w skrajnych przypadkach do psychoz, śpiączki i śmierci.

KOKAINA i jej odmiana CRAK

KOKAINA – (*slangowe nazwy: koka, koks, gram, porcja, śnieg, charlie, biała dama, witamina C*)

Wygląd: krystalicznie biały proszek.

Sposób przyjmowania: wciągana przez nos, wstrzykiwana, zażywana doustnie, palona z domieszkami innych narkotyków.

CRAK – (*slangowe nazwy: kisielek, galaretka*)

Wygląd: białe, beżowe lub brązowe kamyki (żwir) sprzedawany w foliowych woreczkach, folii aluminiowej.

Sposób przyjmowania: pali się w specjalnej fajce lub wdycha jego opary.

Objawy użycia: pociąganie nosem i/lub katar, nadpobudliwość, gadatliwość, niepokój psychoruchowy, rozszerzone źrenice, poczucie euforii, mocy, siły, osłabienia krytycyzmu.

Zwróć uwagę na: biały proszek, a w przypadku cracku jasnobrazowe kuleczki „kamyki”, fajki, małe flakoniki, igły, strzykawki, małe foliowe torebeczki, lusterka.

Długotrwałe używanie może prowadzić do: stanów depresyjnych i tendencji samobójczych, urojeń prześladowczych i lęku, stanów delirycznych, impotencji, zakrzepów krwi, utraty przytomności, śmierci z przedawkowania.

ECSTASY – (nazwy slangowe: *eska, bleta, piguła* oraz nazwy własne tabletek, jak: *UFO, Love, Superman, Miotsubishi, Vogel, Herz, Sonne, VW*)

Wygląd: białe lub kolorowe pastylki z wytłoczonymi wzorkami, ale także proszek, kapsułki.

Sposób przyjmowania: doustnie.

Objawy użycia: wzmóŜona pobudliwość, wyostzone postrzeganie bodźców zewnętrznych (kolorów, dźwięków), brak łaknienia, przyspieszony oddech, nieadekwatne do moŜliwości poczucie siły, zgrzytanie zębami.

Zwróć uwagę na: białe lub kolorowe pastylki z wytłoczonymi wzorami, popękane naczynka krwionośne (zwłaszcza twarzy) po całonocnych zabawach w dyskoteci. Ecstasy jest zażywane najczęściej podczas dyskotek i rozmaitych *techno party*.

Nawet jednorazowe zażycie może prowadzić do: nieodwracalnych zmian w mózgu, zaburzeń w pracy nerek i wątroby, śmierci spowodowanej zablokowaniem sygnałów pozwalających mózgowi kontrolować prawidłowe funkcjonowanie organizmu.

LSD – (nazwy slangowe: *kwac, kwach, kwasik, papiererek, kryształek, kamyczek, trip, ejśid, tejbs, listek*, oraz nazwy własne bibulek z kolorowym nadrukiem np. *Asterix*)

Wygląd: małe bibułki z kolorowymi nadrukami, kolorowe „kamyki do zapalniczek”, tabletki, kapsułki nasączone roztworem LSD.

Sposób przyjmowania: doustnie.

Objawy użycia: rozszerzone źrenice, wymioty, przyspieszona czynność serca, podwyższone ciśnienie krwi, wzrost temperatury ciała, zaburzone postrzeganie rzeczywistości (widzenie dźwięków, słyszenie barw), chwiejność emocjonalna (od euforii do depresji), omamy wzrokowe, niekiedy lęk, nawroty doznań nawet po długim czasie od zaprzestania brania.

Długotrwałe używanie: może wywołać poważne depresje, stany urojeniowe.

GRZYBY HALUCYNOGENNE – (nazwy slangowe: grzybki, psylocyby, psyłki, baluny)

Wygląd: różnego rodzaju suszone grzybki o zabarwieniu od żółtawego do czarnego z brązowym prześwitem.

Sposoby przyjmowania: doustnie – suszone lub surowe.

Objawy użycia: halucynacje wzrokowe, zaburzone postrzeganie czasu i przestrzeni, rozszerzone źrenice, zmiany nastroju, zupełne wyizolowanie z rzeczywistości, przeżycia mistyczne, lęk.

Zwróć uwagę na: różnego rodzaju grzyby.

Niebezpieczeństwo zażywania: nigdy nie wiadomo jak zadziałają. Wysokie ryzyko śmiertelnego zatrucia oraz przewlekłej psychozy.

ŚRODKI WZIEWNE – (nazwy slangowe: solvent, rozpuchol, budzio)

Wygląd: kleje, rozpuszczalniki, lakiery.

Sposób przyjmowania: najczęściej wdychanie oparów z worka foliowego.

Objawy użycia: stan odurzenia, euforii, omamy, kichanie i kaszel, katar lub krwawienie z nosa, zapalenie spojówek, zamazana mowa, drażliwość, niekiedy agresja, lęk.

Zwróć uwagę na: foliowe torby, tuby kleju, smary, zapach chemikaliów we włosach i na ubraniu, charakterystyczny zapach z ust utrzymujący się nawet kilka dni po zażyciu, nasączone chustki, szmaty.

Długotrwale używanie może prowadzić do: uszkodzenia płuc, wątroby, mózgu, niewydolność serca, śpiączki, śmierci przez uduszenie podczas wdychania.

OPIATY

Opiaty są to przetwory wytwarzane z maku lekarskiego, do tej grupy należą między innymi: heroina, tzw. polska heroina „kompot” oraz brown sugar.

HEROINA (nazwy slangowe: hera, hercia, helena, proszek)

Wygląd: biały lub beżowobrazowy proszek o gorzkim smaku.

Sposób przyjmowania: wstrzykiwana.

KOMPOT, tzw. polska heroina

Wygląd: jasny lub ciemnobrazowy płyn o wyczuwalnym słodkim zapachu i gorzkim smaku.

Sposób przyjmowania: wstrzykiwana.

BROWN SUGAR – jest to odmiana heroiny, która w ostatnich latach zyskuje niezwykłą popularność. Zarówno objawy, jak i skutki zażywania są takie same, jak w przypadku heroiny i innych przetworów maku.

Wygląd: brunatna, różowa lub beżowa granulowana substancja wyglądem przypominająca cukier lub żwirek.

Sposób przyjmowania: najczęściej wdychany jest dym, czasem wstrzykiwana, rzadziej przyjmowana doustnie.

Objawy używania opiatów: zwężone źrenice, brak reakcji źrenic na światło, szkliste oczy, opadające powieki, zmniejszone łaknienie, nudności i wymioty przy pierwszych dawkach, senność, powolne wypowiedzi.

Zwróć uwagę na: wygląd źrenic, igły, strzykawki, ślady nakłuć po wstrzyknięciach, ślady krwi na bieliźnie, a w przypadku heroiny do palenia (brown sugar) na okopcone sreberka z folii aluminiowej, z czekolady itp.

Nawet jednorazowe zażycie może prowadzić do: uszkodzeń wątroby, zakażenia wirusem HIV, żółtaczki, śpiączki, śmierci z przedawkowania.

LEKI USPOKAJAJĄCE I NASENNE – (nazwy slangowe: *dorota, dorotka, efka, erki, pestki, piguły, rolki, ziomki*)

Wygląd: tabletki, płyny.

Sposób przyjmowania: doustnie, wstrzykiwane po rozpuszczeniu.

Objawy użycia: małe dawki dają poczucie odprężenia, większe powodują senność i stan jak po upojeniu alkoholowym.

Zwróć uwagę na: leki, opakowania po lekach, igły, strzykawki, ampułki.

Długotrwałe używanie: prowadzi do uzależnienia psychicznego i fizycznego, zwiększa się tolerancja na leki, co oznacza, że trzeba przyjmować coraz większe dawki, pogarsza się ogólny stan zdrowia, obniża się poziom intelektualny, istnieje duże zagrożenie przedawkowania prowadzące do śpiączki lub śmierci. Groźne w skutkach może być też mieszanie leków z alkoholem lub innymi środkami.

Inne substancje stosowane przez młodzież to:

STERYDY ANABOLICZNE – (nazwa slangowa: *koks, deka, metka, mietek*)

Występuje obecnie: anadrol, bromaton, turinabol, biogonadyl, testostanonum, nowej generacji – dymatize X, vitalamax, kreatyna, EPO (entropoetin) i inne.

Głównym powodem zażywania sterydów jest chęć zwiększenia siły, kondycji i poprawienia wyglądu poprzez przyrost masy mięśniowej.

Objawy użycia: poprawa nastroju, przyływ energii, poczucie siły i kondycji, zmiany skórne (plamy, zaczerwienienia), obrzęk twarzy, zaburzenia równowagi hormonalnej, nerwowość, impulsywność, agresywność.

Sposób zażywania: doustnie lub dożylnie.

Zwróć uwagę na: szybki przyrost masy mięśniowej u Twojego dziecka, nieproporcjonalny do czasu poświęconego ćwiczeniom na siłowni.

Długotrwale przyjmowanie: może prowadzić do ciężkich uszkodzeń narządów wewnętrznych (wątroby, nerek, serca), osłabienia popędu płciowego, uszkodzenia chromosomów. Sterydy powodują także zaburzenia psychiczne o różnym nasileniu: rozdrażnienie, nerwowość, agresję, lęk, panikę, urojenia prześladowcze, depresję z myślami samobójczymi.

DOPALACZE – (nazwa slangowa: *prima, omen, omka*)

Dopalacze, to termin nieposiadający charakteru naukowego. Używa się go potocznie dla nazwania substancji zawierających benzylo-piperazyne.

BZP (N- benzylopiperazyna), stymulant Ośrodkowego układu Nerwowego (OUN) o działaniu podobnym do amfetaminy.

Objawy użycia: przypominają objawy występujące po użyciu amfetaminy.

Działania niepożądane: bóle brzucha, nudności, wymioty, bóle głowy, kołatanie serca, brak apetytu, stany lękowe, bezsenność, zmiana nastroju, dezorientacja, rozdrażnieni, drgawki.

Podział: *syntetyczne* (BZP, JWH-018, TFMPP) *naturalne* (Szałwia wieszczą, Lion, Kratom)

Zjawisko brania dopalaczy przez młodzież spowodowało, że na rynku pojawiły się sklepy handlujące tymi środkami, tzw. *smart shops*.

5.5 Fazy uzależnienia

Najczęściej wymienia się cztery etapy rozwoju uzależnienia:

1. **Eksperymentowanie** – z badań przeprowadzonych przez Izdebskiego (2003) inicjacja narkotyczna zaczyna się od kanobinoli i leków. Najczęściej do kontaktów z narkotykiem dochodzi na koncertach, imprezach młodzieżowych itp.;

2. **Etap fascynacji** – momentem krytycznym jest konieczność przyjęcia narkotyku, aby zachować równowagę nastroju;
3. **Etap przymusu brania** – osoba jawnie identyfikuje się z narkomanami i zdarzają się pierwsze przedawkowania;
4. **Etap przyjmowania, aby czuć się normalnie** – narkotyki stają się konieczne do normalnego samopoczucia. Organizm jest wyniszczony. Pojawiają się depresje, paranoje, myśli samobójcze (I. Pospiszyl, 2008, s. 182-183).

5.6 Uwarunkowania narkomanii

Koncepcje tłumaczące uzależnienie od alkoholu można przyjąć do wyjaśnienia narkomanii.

Irena Pospiszyl (2008) przyjmuje cztery hipotezy:

1. **Biologiczne podłoże** – narkotyk w istotny sposób wpływa na procesy fizjologiczne powodując pozytywne doznania jednostki, dlatego chce ona je powtórzyć;
2. **Mechanizm obronny** – redukuje problemy jednostki;
3. **Niedojrzała osobowość** – ujawnia się np. we słabych mechanizmach kontroli emocji;
4. **Spoleczne uwarunkowania** – dostępność narkotyków, akceptacja grupy, poczucie przynależności grupowej (do subkultury).

5.7 Profilaktyka, resocjalizacja

Profilaktyką powinny być objęte szerokie kręgi społeczne (rodzice, nauczyciele, wychowawcy, młodzież). Obecnie wiele programów dotyczy tej problematyki m.in. „Drugi elementarz, czyli program siedmiu kroków”, „Dziękuję, nie”. Program profilaktyczny Krzysztofa Wojcieszka „Debata” i inne (zob. Szymańska, 2002, s. 91-114). Z powodzeniem działają stowarzyszenia m.in. MONAR, KARAN.

W Polsce posiadanie narkotyków, handel i produkcja są zabronione. Reguluje to *Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii* z dnia 31 stycznia 1985r. z nowelizacjami. Karane są więc następujące działania:

- **posiadanie narkotyków;**
- **produkcja środków odurzających;**
- **handel narkotykami;**
- **udzielanie środka odurzającego.**

W celu pomocy rodzicom i opiekunom w działaniach prewencyjnych w ostatnich latach pojawiło się szereg interesujących opracowań (zob. Maxwell). W aptekach dostępne są testy do wykrywania narkotyków w moczu (na obecność amfetaminy, kokainy, marihuany i haszyszu).

W leczeniu w zakładzie zamkniętym (detoks), pacjentom podaje się środki ogólnie wzmacniające, przeciwnarkotyczne, łagodzące objawy zespołu abstynencyjnego. W psychoterapii stosuje się terapię zajęciową, ćwiczenia relaksacyjne, hipnozę. Terapia jest trudna i długotrwała.

Pytania sprawdzające:

1. Wymień rodzaje narkotyków.
2. Podaj etapy uzależnienia od środków psychoaktywnych.
3. Opisz wybrany program profilaktyczny przeciwdziałający narkomanii.

6. Samobójstwo

Samobójstwo jest zjawiskiem coraz bardziej powszechnym i wywiera zdradziecki wpływ na rodziny i przyjaciół tych, którzy odebrali sobie życie.

6.1 Definicje

Z samobójstwem wiąże się nierozłącznie intencja odebrania sobie życia. Trudność tkwi w określeniu tej intencji. Diekstra definiuje samobójstwo jako: *wybrane dobrowolne zachowanie, które w możliwie najkrótszym czasie ma spowodować własna śmierć.*

Norman Kreitman używa terminu **akt samobójczy**, którym jest: *czyn niezakończony zejściem śmiertelnym, w którym jednostka świadomie dokonuje samouszkodzenia lub zażywa jakąkolwiek substancję w ilości znacznie przekraczającej wszelkie zalecenia lekarskie, albo ogólnie uznane dawki terapeutyczne.* Akt samobójczy dotyczy zarówno tych, którzy chcieli umrzeć, jak i tych, którzy nie chcieli (O'Connor, Sheehy, 2003, s. 23).

Brunon Hołyst uważa, że samobójstwo czy też usiłowanie samobójstwa nie jest zwykle aktem przypadku, lecz trwającym niekiedy całymi tygodniami, miesiącami czy latami ciągiem wzajemnie ze sobą powiązanych myśli i czynników. Stworzył on pojęcie: **zachowanie suicydalne**. Definiuje je jako *ciąg reakcji, jakie wyzwolone zostają w człowieku z chwilą, gdy w jego świadomości samobójstwo pojawia się jako antycypowany, pożądany stan rzeczy, a więc jako cel.*

Wyróżnia następujące etapy **zachowania suicydalnego**:

1. **samobójstwo wyobrażone** – uświadomienie sobie możliwości rozwiązania problemów życiowych w drodze samobójstwa; występuje u wielu ludzi. Zdecydowana większość stara się jak najszybciej odrzucić tego typu myśli;
2. **samobójstwo upragnione** – u niektórych tego typu myśli nie ustępują i nabierają charakteru celu, a więc czegoś pożądanego, upragnionego;
3. **samobójstwo usiłowane** – owe pragnienia wyzwalają pierwsze próby dokonania zamachu samobójczego, pierwsze usiłowania, a więc ciąg tych zachowań, których celem jest pozbawienie się życia, a w których cel ten nie jest osiągnięty;
4. **samobójstwo dokonane** – kończący się śmiercią zamach na własne życie; ostatni etap działania samobójczego (Hołyst, 1993, s. 121).

Przy czym reakcje samobójcze są przejawem presji życia wewnętrznego radykalnie dopominającego się zmiany sytuacji, która staje się nie do przezwyciężenia.

Z kolei Maria Jarosz posługuje się terminem: *suicydogenny syndrom sytuacyjny*, a tworzy go nieoczekiwany zbieg okoliczności bytowych (np. bezrobocie, bieda) i rodzinnych (nagłe osamotnienie), do których człowiek przywykł, i z którymi nie potrafi sobie poradzić. Mamy tutaj do czynienia nie z jednym wybranym powodem samozniszczenia, ale z łańcuchem przyczynowym, w którym rola poszczególnych ogniw nie jest – nawet dla człowieka popełniającego samobójstwo – do końca uświadamiana. Syndrom ten skłania jednostki do zachowań auto-destrukcyjnych (Jarosz, 1997, s. 182).

Złożoność zjawiska samobójstwa przyczynia się do tego, iż wielu autorów badając ten problem zwraca uwagę na różne jego aspekty, co wpływa na jednolitość definiowania i rozumienia tego pojęcia. Jak również zmusza człowieka do rozważania tego zagadnienia z wielu perspektyw a tym samym obiektywnego ustosunkowania do problemu.

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wprowadziła definicję samobójstwa, jako: *każdy przypadek śmierci, będący bezpośrednim lub pośrednim skutkiem zamierzonego działania ofiary, o którym wie lub jest przekonana, że doprowadzi do takiego rezultatu*. Natomiast próbę samobójczą za: *zamierzone zachowanie mające na celu samouszkodzenie lub doprowadzające do niego w przypadku braku interwencji osób trzecich oraz zażycie substancji w ilości przekraczającej wartości terapeutyczne, bez skutku śmiertelnego* (Hołyst, 1995).

Erwin Ringel posługuje się pojęciem *syndrom presuicydalny*, który obejmuje trzy komponenty psychiczne: hamowanie agresji wobec innych, kierowanie jej na siebie oraz fantazje samobójcze.

6.2 Teorie wyjaśniające

Istnieją dwie główne teorie wyjaśniające zjawisko samobójstwa:

1. **Model depresyjny** uznawany przez medycynę głosi, że człowiek popełnia samobójstwo z powodu zaburzeń w sobie samym. W dużym procencie zaburzenia te są związane z zaburzeniami psychicznymi. Najczęściej popełniają samobójstwo osoby cierpiące na depresję, schizofrenię i alkoholizm. Skłonność do samobójstwa jest rodzajem choroby i jako taka powinna być leczona;
2. **Model stresowy** wskazuje na kontekst społeczny i w nim szuka wyjaśnienia działań samobójczych. Według tej koncepcji spo-

łączeństwo stwarza warunki i okoliczności do popełnienia samobójstwa, natomiast zagrożenie samobójstwem można minimalizować poprzez poprawę relacji z otoczeniem.

Patologia społeczna stwarza patologie jednostki. Twórcą tej dość uproszczonej koncepcji samobójstw był E. Durkheim. Stworzył on pojęcie *społeczeństwa suicydogennego*. Oskarżał on wadliwie funkcjonujące społeczeństwo o stwarzanie warunków do realizacji dążeń autodestrukcyjnych.

6.3 Rodzaje samobójstw

Emil Durkheim wyróżnił trzy czynniki motywujące do podjęcia aktu samobójstwa, z których wszystkie były ściśle związane ze sposobem postrzegania przez jednostkę miejsca w społeczeństwie. Wyróżnionym czynnikiem odpowiadają cztery rodzaje czynów suicydalnych:

1. **Samobójstwa altruistyczne** – dla dobra społeczeństwa. Są skutkiem silnej integracji ze środowiskiem, identyfikacji z celami, interesami i oczekiwaniami grupy, zbyt daleko posuniętej socjalizacji. Dobrym przykładem obrazującym ten typ zachowania są samobójstwa starców, praktykowane w społeczeństwach pierwotnych (istnieją współcześnie na wyspach Tikopia na Południowym Pacyfiku), czy też obyczaj „sati” polegający na samopaleniu wdów wraz ze zwłokami ich mężów. Do tej kategorii można zaliczyć też masowe samobójstwa sekt religijnych oraz powodowane kodeksem honorowym harakiri, loty „kamikaze”, czy akty całopalenia praktykowane przez mnichów buddyjskich w proteście przeciwko niesprawiedliwościom doświadczanym w czasie wojny wietnamskiej;
2. **Samobójstwa egoistyczne** – przeciwko społeczeństwu. Są popełniane, gdy jednostki niewiele łączy z innymi ludźmi (zgodnie z tezą E. Durkheima: *liczba samobójstw jest odwrotnie proporcjonalna do integracji grupy, do której jednostki należą jako jej części składowe*), nie przemawiają do nich wymagania społeczne, a zwłaszcza konieczność życia mimo wszystko. Osoby popełniające samobójstwa egoistycznie załatwiają swoje sprawy, nie licząc się z obowiązkami wobec innych członków społeczności, do której przynależą. Dominuje u nich subiektywny punkt widzenia. Samobójstwa te uważane są z reguły za negatywny produkt współczesnych społeczeństw konsumpcyjnych, w których wysokim wskaźnikom rozwoju cywilizacyjnego towarzyszy często silne

poczucie środowiskowego wyobcowania, dramat ludzi „samotnych w tłumie”;

3. **Samobójstwa anomiczne** – zdarzają się, gdy dochodzi do rozluźnienia obowiązujących norm moralnych, a ogólna struktura więzi w społeczeństwie, do którego jednostki należą jest bardzo słaba i luźna. Ludzie czują się zagubieni w świecie, w którym nie ma w stosunku do nich wyraźnych oczekiwań, a ich obowiązki nie są jasno zdefiniowane. Jest to sytuacja anomii indywidualnej lub też społecznego wykluczenia czy marginalizacji. Dramatyczne decyzje zostają przyspieszone przez całkowicie zerwanie związków ze społeczeństwem: utrata pracy, nieoczekiwane wzbogacenie się, depresja ekonomiczna. Samobójstwa te można uznać za przejaw dezintegracji społecznej – zakłócenia ładu społecznego, wskaźnik jego rozregulowania, sytuacji, w której zachowania jednostek są w małym stopniu kontrolowane i stymulowane przez społeczeństwo.
4. **Samobójstwa fatalistyczne** – związane są z sytuacją jednostkową, gdy człowiek jest w tragicznym położeniu, z którego wyjścia są zablokowane również perspektywicznie. Do tej grupy zaliczymy samobójstwa ludzi beznadziejnie chorych i cierpiących ponad normę lub też więźniów systemów totalitarnych, nazistowskich czy komunistycznych.

W opinii Brunona Hołysta można wyróżnić:

1. **Samobójstwo chroniczne** – nie jest objęte statystyką i może przybierać różnorodną postać: zaniedbania zdrowia, zamorzenia a nawet zaniechania czynności określonych narządów. Osoba pragnie śmierci, choć nie gwałtownej. Bardzo często wchodzi tu w grę samoukaranie;
2. **Samobójstwo psychogenne** – ten szczególnie zagadkowy rodzaj śmierci jest tłumaczony przez prof. Stewarta Wolfa tzw. refleksem unikowym. Refleks ten sprawi, że na skutek udzielonego z mózgu rozkazu akcja serca w ciele zanurzone w wodzie ulega znacznemu zwolnieniu. W określonych jednak okolicznościach rozkaz ten może iść tak daleko, że czynność serca całkiem zanika i doprowadza do śmierci;
3. **Samobójstwo rozszerzone (złożone, kompleksowe)** – gdy jedna lub więcej osób za wspólną zgodą lub wbrew swej woli zostaje włączona do aktu samobójstwa. Są to zwykle małżonkowie bądź dzieci, członkowie sekt. Tragedie tego typu zdarzają się zwykle w związku z chorobą psychiczną, skrajną ideologią, religią.

Pomysły takie powstają najczęściej w sytuacji „bez wyjścia”, grożących strasznych katastrof lub zdarzeń, którym sprawca chce zapobiec dla siebie i najbliższych osób ze społeczności czy sekt.

4. **Parasamobójstwo** – pozorowana próba samobójcza. Według badań przeprowadzonych przez WHO ich średnia częstotliwość wynosi 195 na 100 tysięcy nastolatków.

6.4 Skala zjawiska

Według Światowej Organizacji Zdrowia prawie pół miliona ludzi rocznie odbiera sobie życie. Średnia częstotliwość parasamobójstw (pozorowana próba samobójcza) wynosi w Europie 195 na 100 000 nastoletnich mieszkańców, a ponowne próby samobójcze są częste (Albański, 2006).

W Polsce samobójstwa wśród dzieci są nieliczne. Dla grupy wiekowej od 5 do 15 lat utrzymuje się wskaźnik 0,2 na 100 000, zaś dla grupy wiekowej od 15 do 19 lat wskaźnik wynosi 5,5 na 100 000 dla chłopców i 2,0 na 100 000 dla dziewcząt.

Ze statystyk policyjnych wynika, że w 2004 r. odnotowano 5893 (4799) zamachów samobójczych, z których 4893 (4104) zakończyło się zgonem.

Do zamachów samobójczych najczęściej dochodzi w mieszkaniu – 2230 (1637) oraz w pomieszczeniach zabudowań gospodarczych – 1034 (942). Następne w kolejności miejsce to piwnice i strychy – 796 (675) a także obszar parku i lasu – 505 (463).

Sposoby popelnienia zamachu:

- otrucie gazem – 43 (35);
- zażycie trucizny – 23 (16);
- zażycie środków nasennych – 220 (89);
- uszkodzenie układu krwionośnego – 125 (103);
- inne samookaleczenie – 122 (96);
- rzucenie się z wysokości – 457 (297);
- utopienie się – 124 (63);
- powieszenie się – 4390 (3823);
- rzucenie się pod pojazd – 139 (101);
- zastrzelenie się – 58 (57);
- inny sposób – 192 (119).

Nie zawsze można ustalić przyczynę zamachu – tak było w 2810 (2398) zdarzeniach.

Ustalone przyczyny zamachów:

(źródłem jednego zamachu może być więcej niż jedna przyczyna)

- w 990 (659) – choroba psychiczna;
- w 623 (519) – nieporozumienia rodzinne;
- w 399 (320) – przewlekła choroba;
- w 422 (350) – warunki ekonomiczne;
- w 257 (211) – zawód miłosny;
- w 125 (115) – nagła utrata źródeł utrzymania;
- w 97 (75) – śmierć bliskiej osoby;
- w 64 (43) – problemy szkolne;
- w 32 (27) – trwale kalectwo;
- w 4 (4) – choroba – AIDS
- w 5 (2) – niepożądana ciąża.

Znaczną liczbę wśród osób podejmujących zamachy samobójcze stanowiły dzieci i młodzi ludzie.

Tab. 8. **Wiek osób podejmujących zamachy samobójcze**

wiek	liczba zamachów	w tym zakończonych zgonem
4 lat i mniej	0	0
5-9	2	2
10-14	53	30
15-19	372	257
20-24	546	415
25-29	492	353
30-34	432	324
35-39	454	351
40-44	612	511
45-49	752	663
50-54	714	641
55-59	449	412
60-64	295	279
65-69	240	220
70-74	214	194
75-79	127	119
80-84	67	61
85 i więcej	40	35
wiek nieustalony	32	26

Źródło: statystyki – Komenda Główna Policji, 2005r.

6.5 Przyczyny podejmowania prób samobójczych

Do czynników ryzyka sytuacji ryzykownych wiążących się z próbami samobójczymi i samobójstwami dokonanymi zaliczyć możemy:

Czynniki kulturowe i socjodemograficzne:

- niski status socjoekonomiczny, niski poziom wykształcenia, bezrobocie w rodzinie;
- problemy z tożsamością seksualną (brak zgody z własną płcią, odmienna orientacja seksualna).

Wzorce rodzinne i negatywne zdarzenia życiowe w dzieciństwie:

- destrukcyjne wzorce rodzinne i traumatyczne zdarzenia w dzieciństwie;
- psychopatologia rodziców;
- alkoholizm, nadużywanie innych substancji chemicznych;
- przypadki samobójstw i prób samobójczych w rodzinie;
- przemoc w rodzinie (włącznie z przemocą fizyczną o molestowaniem seksualnym);
- kłótnie rodziców, rozwód, separacja, śmierć rodziców;
- częsta zmiana miejsca zamieszkania, liczne przeprowadzki;
- wygórowane bądź zaniżone oczekiwania ze strony rodziców względem dziecka;
- brak czasu dla dzieci.

Styl poznawczy i osobowość:

- poczucie niższości i brak pewności siebie;
- mała zdolność w rozwiązywaniu problemów;
- zachowania antyspołeczne;
- zachowania agresywne;
- zmienny nastrój;
- drażliwość;
- silna impulsywność.

Wymienione czynniki najczęściej występują w połączeniu z zaburzeniami psychicznymi, ich użyteczność jako czynników umożliwiających przewidywanie samobójstw jest ograniczone.

Zaburzenia psychiczne:

Zachowania samobójcze występują nieproporcjonalnie częściej u dzieci i dorastających z poniżej wymienionymi zaburzeniami psychicznymi:

- depresja;
- zaburzenia lękowe;
- nadużywanie alkoholu i narkotyków;
- zaburzenia odżywiania (anoreksja, bulimia);
- zaburzenia psychotyczne (schizofrenia, choroba maniakalno-depresyjna – u dzieci i młodzieży występuje jednak rzadko). (por. Carr 2001, s. 51-60)

Wczesniejsze próby samobójcze są również istotnym czynnikiem dla zachowań samobójczych.

Obecne, negatywne zdarzenia życiowe jako czynniki wyzwalające zachowania samobójcze.

Sytuacje odbierane jako krzywdzące (przy czym niekoniecznie musi się to pokrywać z ich obiektywną oceną):

- rozstanie z przyjaciółmi, sympatią;
- śmierć kogoś bliskiego, osoby znaczącej;
- zerwanie związku miłosnego;
- konflikty z prawem;
- konflikty lub straty interpersonalne;
- niepowodzenia szkolne;
- brak pracy;
- niechciana ciąża, aborcja;
- zakażenia wirusem HIV, inne choroby przenoszone drogą płciową;
- poważna choroba somatyczna.

Przedstawiciele nauk społecznych (Malicka-Gorzelańczyk, 2002; Cekiera, 1975; Hołyst, 2002) wskazują na następujące składniki suicydogenne:

- sytuacje związane z rodziną, m.in. konflikty nastolatków z rodzicami, przemoc domowa, brak zrozumienia ze strony rodziców, śmierć rodziców;
- sytuacje powodujące niepowodzenia szkolne, m.in. drugoroczność, nie zaliczenie egzaminu, konflikty z nauczycielem, konflikty z kolegami z klasy;

- sytuacje wynikające ze wzajemnych stosunków między kobietą, a mężczyzną, m.in. zawód miłosny, zdrada;
- sytuacje związane z brakiem sensu życia, m.in. obojętność i zmęczenie życiem, poczucie własnej beznadziejności;
- cechy osobowości, m.in. wysoki poziom nadmiernej wrogości i agresji, nadmierna impulsywność;
- zaburzenia psychiczne, depresja.

R. O'Connor na podstawie badań stwierdził, że 15% osób depresyjnych ostatecznie popełnia samobójstwo, a dwie trzecie wszystkich samobójców cierpi na depresję (O'Connor i inni, 2002).

Z badań przeprowadzonych wśród uczniów szkół dolnośląskich, zapytanych o motyw samobójstw i akceptację takich czynów, respondenci wskazali następujące motywacje:

- karanie osób znaczących (rodzice, nauczyciele), wzbudzenie w nich poczucia winy – 62%;
- brak możliwości rozwiązania problemu życiowego, wręcz beznadziejna sytuacja życiowa – 38% (Albański, 2006 a).

Allan Carr pisze *„samobójstwo jest często postrzegane przez nastolatków jako jedyne rozwiązanie trudności, wynikających ze straty i konfliktu. W tym kontekście akt samobójczy może spełnić jedną lub więcej z wymienionych funkcji:*

- *ucieczka przed sytuacją lub stanem psychicznym, które nie da się wytrzymać;*
- *odegranie się na innych poprzez wywołanie u nich poczucia winy;*
- *wymierzenie sobie kary;*
- *zapewnienie sobie opieki, troski i uwagi innych;*
- *poświęcenie się w imię wyższych celów”* (Carr, 2004, s. 57).

Znacząca liczba respondentów nie akceptuje prób samobójczych (87%), pozostali usprawiedliwiają ten czyn, tłumacząc beznadziejną sytuacją życiową.

6.6 Sygnały ostrzegawcze

Niesłusznie sądzi się np., że Ci, którzy mówią o samobójstwie nigdy go nie popełnią, a Ci, którzy są na nie zdecydowani, nie zdradzą się ani słowem. Są to mylne mniemania, które zostały już obalone przez liczne badania naukowe (Encyklopedia Pedagogiczna, 1993, s. 711). Badania

wskazują, że większość osób, które targnęły się na własne życie, w różny sposób wcześniej sygnalizowały swój zamiar otoczeniu. Nastolatek, który zamierza targnąć się na własne życie wysyła sygnały alarmowe. Zaliczamy do nich:

Werbalne znaki ostrzegawcze:

- bezpośrednio – osoby otwarcie mówią o chęci popełnienia samobójstwa, o sposobie w jaki zamierzają to zrobić, o braku motywacji do życia. Często usłyszeć można od młodych ludzi następujące zwroty: „Chcę umrzeć”, „Nie mam już siły”, „Wołałbym się nigdy nie urodzić”;
- pośrednio – wypowiedzi te są niejednoznaczne, pojawiają się niejasne stwierdzenia w rodzaju : „Już niedługo nie będziesz musiał się o mnie martwić”, „Niedługo nie będę sprawiał Ci już problemu”, „Wszystko jest bezsensu”, „Wątpię czy to przeżyję”. Zaliczyć tu możemy wypowiedzi dotyczące śmierci, chorób śmiertelnych, żałoby, życia pozagrobowego, końca świata.

Behawioralne znaki ostrzegawcze:

Zmiany w zachowaniu i zwyczajach danej osoby w postaci np. rozdawania swoich cennych rzeczy, spisywanie testamentu, żegnanie się z najbliższymi. Zmian należy szukać w 5 ogólnych dziedzinach:

- jedzenie – nastolatek je za mało albo za dużo, co powoduje drastyczny spadek lub przyrost wagi;
- sen – bezsenność lub znacznie większa ilość snu;
- dbałość o wygląd zewnętrzny – zaniedbanie wyglądu zewnętrznego;
- życie towarzyskie – wycofanie się z kontaktów towarzyskich (im wyższy poziom izolacji, tym bliższa samobójstwu jest osoba);
- zmiany w osobowości – osoba łagodna staje się żywiołowa, nawet agresywna. Z drugiej strony osoba żywa i towarzyska staje się odludkiem, popada w nadmierną refleksyjność.

Sytuacyjne znaki ostrzegawcze:

Dotyczą charakterystycznych sytuacji, w których młodzież podejmuje próby samobójcze: śmierć bliskiej osoby, rozstanie z sympatią, utrata pozycji towarzyskiej, maltretowanie fizyczne, seksualne lub werbalne, nadużywanie narkotyków, alkoholu, zaburzenia psychiczne, nadmierna ambicja przy jednoczesnym braku umiejętności cieszenia się z sukcesów (Albański, 2006 a).

W literaturze naukowej wskazuje się na różne symptomy czy też sygnały zachowań siucydalnych u osób podejmujących próby. Są to:

Myśli samobójcze – przejawiają się w zachowaniu, które można bezpośrednio obserwować, kiedy dana osoba stwierdza, że myśli o śmierci. Kategoria myśli samobójczych zawiera myśli spontanicznie przekazywane innym bądź potwierdzone, gdy daną osobę się zapyta.

Przekazy samobójcze – są to symptomy tendencji samobójczych, kierowane do ogółu w drodze wypowiedzi, zachowań i działań. Te przekazy mogą być świadome lub nieświadome dla osoby je wysyłającej.

Groźby samobójcze – są to zapowiedzi, że dana osoba chce pozbać się życia, jeśli nie zostaną spełnione jej życzenia lub warunki, także wobec osób bliskich.

Ryzyko samobójstwa – jest to ocena innej osoby, często specjalisty, który szacuje prawdopodobieństwo odebrania sobie życia przez daną osobę na podstawie znajomości sytuacji życiowej, patologicznych cech, danych statystycznych oraz relacji otoczenia tej osoby (głównie diagnoza psychiatryczna).

6.7 Syndrom presuicydalny

Erwin Ringel opisując syndrom presuicydalny zwraca uwagę na charakterystyczne objawy:

Zawężenie sytuacyjne – osoba nie widzi rozwiązania swojego trudnego położenia, nie jest w stanie nic zmienić, przeżywa poczucie osamotnienia, osaczenia i bezradności. Takie zwężenie może nastąpić na skutek:

- uwarunkowania sytuacyjnego (np. nieuleczalna choroba);
- wyników własnego postępowania;
- własnych wyobrażeń na temat potencjalnego zagrożenia (np. lęk przed nawrotem choroby nowotworowej).

Zawężenie dynamiczne – osoba doświadcza działania sił, które pchają ją do samobójstwa. Jej nastrój, wyobrażenia, uczucia pogrążone są w pesymizmie. Przeżywa silny lęk: boi się życia, boi się innych, boi się działania. Siły te pokonują instynkt samozachowawczy człowieka i osoba sama w tej sytuacji nie jest w stanie ich przezwyciężyć.

Zawężenie stosunków międzyludzkich – osoba izoluje się od starych przyjaciół, od znajomych, zmniejsza ilościowo kontakty

z ludźmi. Relacje stają się powierzchowne, nie dotyczą ważnych, osobistych rzeczy. Osoba taka nie jest zdolna do kształtowania nowych, prawdziwych powiązań.

Zawężenie świata wartości – osoba przeżywa brak poczucia wartości w niektórych dziedzinach życia. Brak jej zainteresowań, hobby. Brak jej ustalenia hierarchii ważnych spraw, którymi się jeszcze zajmuje. Wartości przez nią wyznawane ulegają dewaluacji. Spływają się. Nie jest w stanie ich bronić. Wpływa to znacząco na jej własny obraz siebie, na poczucie własnej wartości. Osoba w takiej sytuacji kieruje się często subiektywnymi ocenami. Są one różne od ogólnie przyjętych wartości w społeczeństwie. Przez to następuje jeszcze większa jej izolacja od społeczności, w której żyje. Często wchodzi w rolę niepełnowartościowego outsidera, dziwaka.

Napięcie – osoba przeżywa bardzo silne napięcie, które często prowadzi do agresji. Jest ona kierowana początkowo na najbliższe osoby, następnie na siebie – warunki: w człowieku muszą powstać pokłady bardzo silnej agresji, odreagowanie jej na zewnątrz musi być uniemożliwione przez czynniki wewnętrzne (zahamowanie tej osoby) lub czynniki zewnętrzne (stosunki kulturowe, normy cywilizacyjne).

Fantazje samobójcze – osoba zaczyna fantazjować na temat swojej śmierci. Myślenie to ma charakter przekształcający cel w rzeczywistości. Początkowo niewinne myśli o samobójstwie, dające możliwość rozładowania napięcia w trudnej sytuacji przekształcają się w natrętne, obezwładniające myślenie. Fantazje samobójcze przechodzą przez trzy etapy: wyobrażenia bycia martwym (nie dotyczą samej śmierci, ale bycia martwym), wyobrażenia podniesienia na siebie ręki bez konkretnych planów samobójstwa, szczegółowe planowanie samobójstwa (E. Ringel. 1987).

Nagła poprawa stanu psychicznego osoby będącej na skraju samobójstwa nazywana jest „**złowieszczym spokojem**”. Chory nie odczuwa już niepewności i leku, ponieważ podjął decyzję o samobójstwie, które w jego przekonaniu rozwiąże wszystkie problemy.

6.8 Profilaktyka

Duża liczba prób samobójczych wśród młodzieży wymusza podejmowanie przez społeczeństwo kroków, które zahamują nie-

pokojące zjawisko. Ważną rolę w prewencji, moim zdaniem, należy przypisać zwłaszcza placówkom edukacyjnym.

W szkołach, placówkach opiekuńczo-wychowawczych należy pomagać wychowankom, odnaleźć mniej destrukcyjne sposoby regulowania trudnych stanów emocjonalnych, modyfikować sytuacje szczególnie bolesne dla jednostki, skutecznie rozwiązywać konflikty, uczyć jak okazywać żal po stracie bliskiej osoby. Placówki edukacyjne, jak twierdzi Brunon Hołyst, powinny budować u uczniów postawy antysuicydalne.

Należy przygotować pedagogów szkolnych i psychologów szkolnych do dokonywania efektywnej oceny ryzyka zagrożeniem samobójstwem ucznia w szkole. A. Carr (2004) nakreślił podstawowe zasady przy przygotowywaniu takiej oceny:

- zaferować wychowankowi natychmiastową konsultację;
- zebrać wiedzę dotyczącą sytuacji, w jakiej dochodzi do podjęcia próby samobójczej;
- rzetelnie ocenić czynniki ryzyka i czynniki chroniące;
- informować rodziców, opiekunów o zaistniałej sytuacji;
- poznać osoby z kręgu wychowawczego wychowanków oraz specjalistów, którzy mogą pomóc przy tworzeniu planu pomocowego;
- ustawić jasną diagnozę na podstawie, której zostanie ustalony plan działania.

Profilaktyka samobójstw obejmuje zapobieganie tym zachowaniom na trzech stopniach:

- **I** – identyfikacja i zmiana warunków sprzyjających pojawieniu się tendencji i zachowań samobójczych (zapobieganie patologicznym zjawiskom, edukacja społeczeństwa w zakresie zjawiska);
- **II** – identyfikacja osób z tendencjami samobójczymi, u których występują specyficzne cechy osobowości, przejawiają objawy depresyjne, pochodzą ze środowisk patologicznych lub rodzin dezorganizowanych, w których ważne potrzeby dziecka są w rażący sposób zaniedbywane (upowszechnianie wśród osób mających zawodowy kontakt z dziećmi i młodzieżą wiedzy na temat symptomów zaburzeń psychicznych, uwarunkowań samobójstw, a przede wszystkim o możliwości uzyskania pomocy w trudnej sytuacji);

- **III** – wobec osób, które werbalnie bądź behawioralnie sygnalizują zamiar popełnienia samobójstwa lub dokonali nieudanej próby odebrania sobie życia (długotrwałe oddziaływania terapeutyczno-lecznicze, podjęcie właściwych działań (np. w najbliższym otoczeniu) po zamachu, usunięcie środków, za pomocą których można łatwiej odebrać sobie życie).

Według Brunona Hołysta profilaktyka samobójstw może odbywać się poprzez:

- edukację społeczną, która stworzy postawy akceptujące życie, ułatwi rozwiązywanie problemów życiowych oraz adaptację do nowych okoliczności życiowych;
- działania skierowane do populacji zagrożonej potencjalnie samobójstwem (np.: osoby z chorobami terminalnymi, osoby uzależnione, przeżywające żałobę itp.) budujące postawy antysuicydalne;
- wpływ instytucjonalny i pozainstytucjonalny na osoby znajdujące się w sytuacji presuicydalnej (zintegrowane działania ośrodka interwencji kryzysowej, ośrodka pomocy społecznej, telefonu zaufania, służby zdrowia i innych);
- pomoc w sytuacji kryzysowej poprzez restytuowanie możliwości i motywacji do zachowania życia;
- oddziaływania postsuicydalne (psychologiczne, socjologiczne i medyczne) powinny uwzględniać fakt, że po odratowaniu życia osoby te nadal mają poważne kłopoty z radzeniem sobie z problemami życiowymi, funkcjonowaniem w społeczeństwie oraz to, że nadal są w nich bardzo silnie działające motywy suicydalne (Hołyst, 1983. s. 353-354).

Jeżeli chodzi o zapobieganie samobójstwom wśród dzieci i młodzieży to najważniejszym aspektem jest rozpoznawanie tych stanów emocjonalnych i/lub takich, w przypadku których zwiększone jest ryzyko samobójstwa. Aby osiągnąć ten cel warto zastosować następującą metodę:

- *wzmacniać zdrowie psychiczne nauczycieli i innych pracowników szkoły (zapewnienie dobrostanu i równowagi psychicznej nauczycielom i innym pracownikom szkoły);*
- *wzmacnianie poczucia własnej wartości uczniów (chroni to dzieci przed krytyczną sytuacją psychiczną i przygnębieniem; umożliwia radzenie sobie w trudnych i stresowych sytuacjach);*

- uczenie wyrażania własnych emocji (zachęcanie do zwierzeń);
- zapobieganie tyranizowaniu i przemocy w szkole;
- dostarczanie informacji o placówkach, w których można uzyskać pomoc (Polskie Towarzystwo Suicydologiczne, 2003, s. 25-27).

Interwencja kryzysowa powinna opierać się na określonych założeniach:

- *afirmacja rozmówcy* – w dowolny sposób, który uznajemy za odpowiedni, aby młody człowiek mógł poczuć się dowartościowany i wart naszego zachodu;
- *afirmacja problemu* – rozpoznanie stosunku naszego rozmówcy do problemu, nie wolno dewaluować tego problemu i lekceważyć jego znaczenia;
- *negowanie samobójstwa jako wyjścia z sytuacji* – poszukiwanie innych punktów widzenia i innych rozwiązań, należy bezwzględnie unikać poczucia i moralizatorskiego tonu.

Osoby podejmujące działania interwencyjne powinny stosować następujące zasady:

Nawiązanie kontaktu, słuchanie i zrozumienie

- słuchaj;
- okazuj zrozumienie i zainteresowanie;
- nie oceniaj;
- bądź spokojny i cierpliwy, życzliwy, bliski wczuwający się w sytuacji osoby.

Ocena rzeczywistości

- dokonaj oceny sytuacji, na ile poważne są zamiary samobójcze;
- dowiedz się, jak wysokie jest ryzyko podjęcia próby samobójczej, zadbaj o bezpieczeństwo tej osoby – nie wolno pozostawiać jej samej.

Ocena natężenia emocji

- oceń jak silne są w tej chwili emocje danej osoby, zwłaszcza lęk, rozpacz, agresja, rozmawiaj o tych emocjach, aby umożliwić ich ekspresję;
- nie pocieszaj w stylu: „weź się w garść”, „nie myśl o tym”, „inni mają gorzej”, „wszystko będzie dobrze”, zazwyczaj takie słowa wywołują przeciwną reakcję.

Traktowanie rozmówcy poważnie

- nie lekceważ ani nie umniejszaj znaczenia tego co mówi, każda skarga i każde odczucie wyrażone przez zagrożoną osobę jest dla niej ważne.

Zadawanie właściwych pytań

- nie należy bać się zadawania pytań wprost osobie mającej myśli samobójcze. Badania wykazały, że bezpośrednie pytania o samobójstwo, zadane w odpowiednim czasie, rzadko powodują szkodę.

Człowiek zagrożony samobójstwem może wymagać natychmiastowej pomocy specjalisty. Otoczenie człowieka zagrożonego samobójstwem powinno skłonić go do niezwłocznego skontaktowania się z psychiatrą lub psychologiem. Nie powinno się takiej osoby pozostawiać w samotności, należy zabezpieczyć dostęp do trucizn, leków i innych narzędzi samobójczych. Jeżeli chory człowiek z zagrożeniem samobójstwem nie wyraża zgody na hospitalizację, może być przyjęty na leczenie psychiatryczne bez zgody. Pozwala na to *Ustawa o Ochronie Zdrowia Psychicznego* z 19 sierpnia 1994 r.

W Polsce sam fakt podjęcia zamachu samobójczego nie jest karany. Surowej karze poddane są osoby nakłaniające do popełnienia samobójstwa, i te które nie udzielią pomocy (art. 151 KK) lub osoby doprowadzające, poprzez znęcanie się, do targnięcia się na życie (art. 184, §2 KK).

Pytania sprawdzające:

1. Jakie objawy składają się na syndrom presuicydalny.
2. Omów teorie wyjaśniające zjawisko samobójstwa.
3. Jakie sygnały ostrzegawcze wysyła jednostka, która chce dokonać próby samobójczej?

7. Prostyytucja

7.1 Definicje

PROSTYTUCJA – uprawianie stosunków płciowych w celach zarobkowych; nierząd. Z języka łacińskiego „prostitutio” oznacza nierząd uprawiany w celu osiągnięcia jakiś korzyści. Obecnie pod pojęciem prostytucja rozumie się oddawanie, w celach zarobkowych, swojego ciała do dyspozycji innej osoby, by zaspokoić jej seksualne potrzeby.

Według I. Blocha prostytucja to, *forma pozamatżeńskich stosunków płciowych, odznaczającą się tym, że prostytuująca się jednostka, mniej lub bardziej bez wyboru, oddaje się nieokreślonej liczbie osób, jawnie i notorycznie, rzadko bez zapłaty, na ogół w formie zawodowego sprzedawania się w celu odbywania stosunków seksualnych lub innych zachowań tego rodzaju albo w celu dostarczenia jakichś podniet dających zadowolenie seksualne i w rezultacie tego zawodowego uprawiania nierządu staje się określonym stałym typem* (w: Jasińska, 1967, s. 225).

Dla współczesnych rozważań nad problemem prostytucji istotne będzie zwrócenie uwagi na taki element, jak wpływ uprawiania nierządu na psychikę osoby poddającej się temu precedensowi. Bez wątpienia dzięki tej definicji prostytucja wkroczyła w teren badania takich dyscyplin jak psychologia czy medycyna, co miało istotny wpływ na dalsze badanie tego zjawiska.

Cytując K. Schranka, *prostytucja to, nierząd zawodowy uprawiany przy pomocy ludzkiego ciała* (w: Sztobryn-Giercuskiewicz, 2004, s. 15-16). Trzeba niewątpliwie zaznaczyć, że w takim ujęciu nierządu mieści się prócz prostytucji heteroseksualnej, także prostytucja homoseksualna, biseksualna czy transseksualna. Duży akcent autor kładzie w tej definicji na motyw zarobkowy, który jest niewątpliwie najważniejszym czynnikiem uprawiania nierządu. Na boczny plan schodzi tu uzyskanie jakiegokolwiek satysfakcji seksualnej. W takim tylko przypadku możemy mówić o tzw. *prostytucji właściwej*. Istotnie ważne jest odróżnienie tzw. „dziwki” od zawodowej prostytutki. „Dziwką” nazwana jest tu kobieta, oddająca się wielu osobom i czerpiąca przy tym satysfakcje seksualną. Słusznie stwierdził Imieliński, że nie można

nazwać prostytutką praktyk, gdzie głównym celem jest uzyskanie rozkoszy seksualnej z partnerem, a otrzymanie wynagrodzenia za usługę staje się kwestią uboczną (Imieliński, 1990, s. 14).

W. Bernsdofa wyróżnił cztery kategorie kobiet, które często zmieniają partnerów seksualnych.

Do pierwszej zaliczył te, które mają stałego przyjaciela, żyją w tzw. wolnym związku, a oprócz tego utrzymują okazjonalne kontakty z innymi partnerami, przy czym zapłata nie odgrywa tu żadnej roli.

Do drugiej grupy autor zaliczył te kobiety, które są w związkach równocześnie z kilkoma partnerami, a kontakty te opierają się częściowo na sympatii, a częściowo na dodatkowym motywie, jakim jest możliwość uzyskania dóbr materialnych.

Trzecią kategorię stanowią kobiety mające większą liczbę „przyjaciół”, a oprócz tego świadomie oddające się innym mężczyznom za pieniądze.

Do czwartej autor zaliczył te kobiety, które obcują z przypadkowymi mężczyznami, żyją w konkubinacie, oraz te, które utrzymują stały stosunek przedmałżeński z jednym mężczyzną (Gardian, 2007, s. 12-13).

Autor uważa jednak, że do prostytutki właściwej może prowadzić tylko kategoria druga i trzecia. W prezentowanym ujęciu prostytutki możemy zauważyć znaczący wpływ kulturowy nierównego traktowania norm zachowań mężczyzny i kobiety, a mianowicie mężczyźni, których można zakwalifikować do powyżej przedstawionych kategorii nie są uznawani za osobyprostituujące się.

Wielu autorów chcąc postawić znaczącą granicę między tym, co prostytutką nazwać możemy a co nie, wymienia specyficzne cechy, które według ich ją prezentują.

Kazimierz Imieliński wyróżnia następujące cechy składające się na prostytutkę:

- oddawanie do dyspozycji własnego ciała przez prostytutkę w celu spowodowania zaspokojenia seksualnego klientów (oznacza to gotowość prostytutki do podjęcia różnorodnych praktyk seksualnych zgodnych z indywidualnymi preferencjami klienta);
- oddawanie swojego ciała do dyspozycji większej liczbie osób, co najczęściej oznacza oddawanie się kolejno wielu klientom, ale nie można wykluczyć sytuacji, w której za odpowiednio wyższą opłatę odda się grupie osób;
- pobieranie opłaty za usługi seksualne;
- motywem działania klienta jest rozładowanie napięcia seksualnego,

natomiast prostytutki chcą zysku, drugorzędnym motywem jest osiągnięcie własnej satysfakcji seksualnej;

- w kontaktach z prostytutką dominuje element seksualności a nie erotyzmu (zob. Nowak, Wysocka, 2001).

Prostytucję określają następujące przesłanki:

- zachowanie, które dla klienta ma znaczenie seksualne i zmierza do zaspokojenia jego popędu;
- element transakcji ekonomicznej, zapłaty za to zachowanie – bez względu na formę zapłaty, przy czym najczęściej jest ona określana z góry;
- uczuciowa obojętność – zachowanie się obojga partnerów zamiera do wymiany usług (Antoniszyn, 1985, s.9).

Natomiast E. Bielicki wymienia trzy cechy prostytucji występujące w większości definicji proponowanych przez różnych autorów, a mianowicie (Bielicki, 1992, s. 168):

- korzyść materialną;
- obojętność uczuciową;
- częstą zmianę partnerów.

Za niezbędne elementy definicji prostytucji J. Sztobryn-Giercuszkiwicz, uznała:

- pobieranie wynagrodzenia materialnego (finansowego) za usługi o charakterze seksualnym;
- brak więzi emocjonalnej między partnerami;
- brak wzajemnych związków między sferą behawioralną a emocjonalną w trakcie aktu seksualnego;
- „zawodowstwo”, rozumiane jako świadomość osoby świadczącej usługi seksualne, że jest to sposób zarobkowania. Jest, więc taka kategoria świadomości, która dopuszcza traktowanie własnego ciała jako „narzędzia pracy”. W tym pojęciu mieści się także dobrowolność podejmowania aktywności, tu traktowana jako wybór zawodowy (Gardian, 2007, s. 17).

7.2 Skala zjawiska

W Polsce zasadniczo brakuje opracowań wskazujących na rozmiary zjawiska prostytucji.

W raporcie o sytuacji polskich rodzin z 1998 r. można znaleźć informację, iż liczba nieletnich dziewczyn trudniących się nierządem waha się od 150 do 200.

Istnieją nieliczne opracowania badań nad prostytucją. Maciej Świech (2007) przeprowadził badania w grupie 29 mężczyzn uprawiających prostytucję homoseksualną. Osoby poniżej 20-stego roku życia stanowiły 38%, w wieku 20-30 lat – 58% i powyżej 30-stego roku życia – 7%. (w: Pospieszyl, 2009, s. 236)

Z badań Jacka Kurzepy, które objęły 160 nieletnich dziewcząt i 67% chłopców zaczęło uprawiać nierząd przed 17-stym rokiem życia. Inicjacja seksualna badanych najczęściej dokonała się w grupie rówieśniczej i w przypadku wszystkich badanych przed 15-stym rokiem życia. Dokładne dane zaprezentowane zostały w poniższej tabeli.

Tab. 9. Inicjacja seksualna nieletnich prostytuujących się (w %)

Sposób inicjacji	Dziewczęta N=94	Chłopcy N=64
Seks grupowy na imprezie	38,2	25,0
Uwiedzenie przez chłopaka	21,2	21,8
Uwiedzenie przez dziewczynę	2,1	10,9
Uwiedzenie przez dorosłego	17,0	15,6
Ofiara przemocy seksualnej w domu	10,6	12,5
Seks w gigancie	7,4	9,3
Seks w placówkach, ośrodkach, na obozach	3,1	4,6

Źródło: Kurzepa (2001)

Z badań Kowalczyk-Jamnickiej (1998) wynika, że 78% prostytutek przeszło inicjację seksualną przed 15-stym rokiem życia, zaś z badań Sztobryn-Giercuszkiwicz (2004), że 80% prostytutek było w dzieciństwie ofiarami nadużyć seksualnych.

Z badań przeprowadzonych w 2008 r. przez autora, wśród studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego, ustalono następujące przyczyny prostytuowania się nieletnich: brak więzi emocjonalnej w rodzinie, patologia w rodzinie, wczesna inicjacja seksualna.

W ocenie Ireny Pospiszyl (2006) czynnikami najczęściej wskazywanymi jako facylitatory wchodzenia w prostytucję są:

- niski status społeczny rodziny;
- nadmierny rygorizm ojca;
- brak więzi emocjonalnej w rodzinie;
- chaos organizacyjny;
- wadliwe metody wychowawcze;
- wzrost patologii w rodzinie pochodzenia;
- częsta zmiana środowiska wychowawczego;
- niepowodzenia szkolne;
- wczesna inicjacja seksualna;
- doświadczenie wykorzystania seksualnego w okresie dzieciństwa (I. Pospiszyl, 2006, s. 237).

7.3 Typologia

Interesującą klasyfikację prostytuujących się dziewcząt i chłopców opracował Jacek Kurzępa (2001).

Klasyfikacja prostytuujących się dziewcząt:

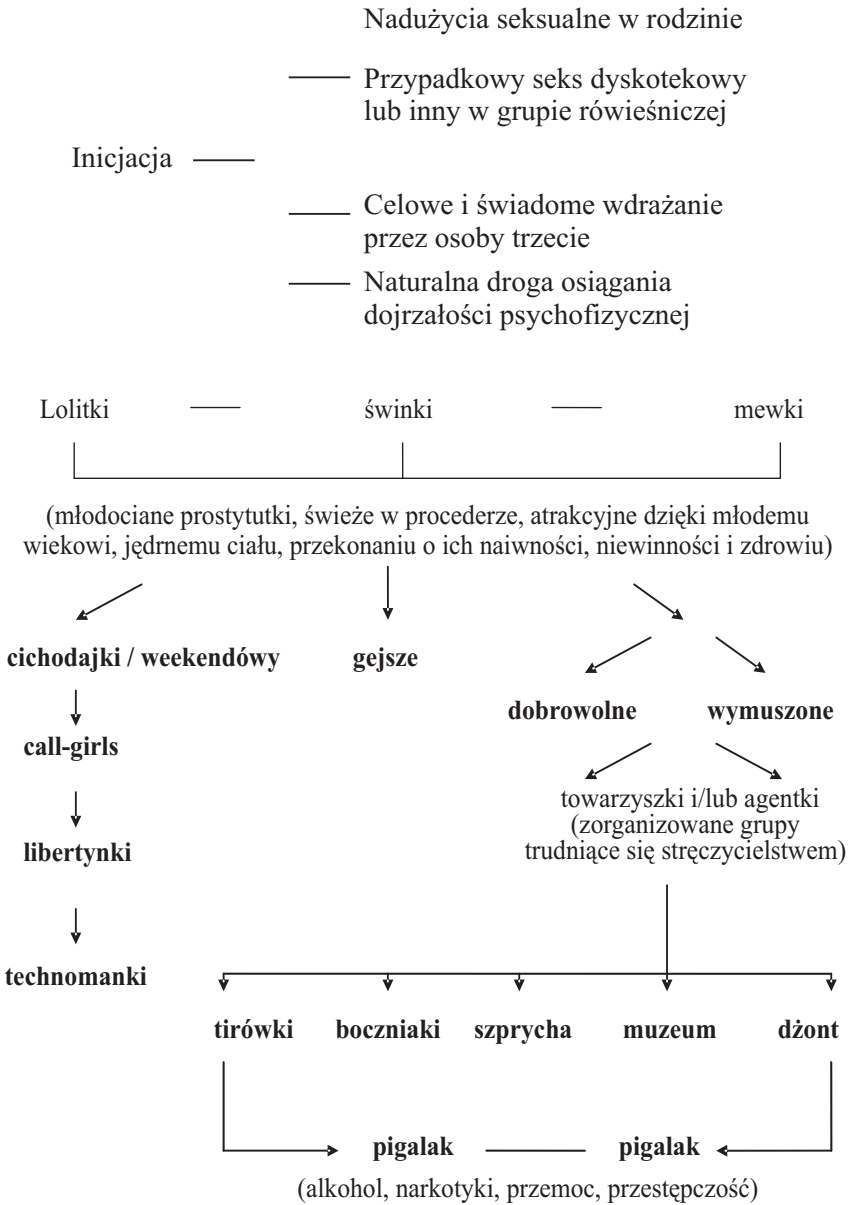
- **Świnki = lolitki = mewki** – młodociane prostytutki, które jako „świeże” ciała mają zawsze wzięcie. Gdy dziewczyna jest mało zaradna, albo uzależniona od swojego dotychczasowego partnera (często jumacza – pasera) to on zostawał jej alfonsem, aranżując spotkania, szukając klientów, załatwiając kontakty;
- **Gejsze** – klasowe, dobrze opłacane prostytutki. Dziewczyna staje się nią po nabyciu doświadczenia w branży, obyciu się, nabraniu technicznej wprawy. Może pójść drogą indywidualnego działania. Gdy zdobędzie wykształcenie, pozna języki obce i będzie osobą o wysokiej kulturze osobistej oraz nieprzeciętnej urodzie i smaku, to pozyska sobie zasobnych klientów i uznanie w środowisku;
- **Cichodajki, weekendówki** – nie afiszują się ze swoją profesją. Podejmują aktywność w soboty i niedziele.
- **Libertynki** – dla tych dziewcząt to co moralne, a co nie straciło sensu, nie ma znaczenia. Preferują zupełną wolność. Dobrowolnie oddają swoje ciało, którym szczerze szafują. Przez takie zachowanie starają się zdobyć środki na swoje zachcianki;

- **Technomanki** – dobrowolnie poddają się tej profesji. Mają podobny typ myślenia jak libertynki;
- **Call – girls** – dziewczyny na telefon;
- **Tirówki i boczniaki** – najczęściej są to cudzoziemki przebywające w Polsce. Ich rewirami są pobocza uczęszczanych dróg (głównie międzynarodowych), okolice przejść granicznych, wielkich bazarów, targowiska, zatoczki, przydrożne parkingi. Boczniaki są „przywiązane” do swojego miejsca pracy, odbywają stosunki nieopodal niego, natomiast tirówki odbywają często podróże ze swoimi klientami (kierowcami dużych samochodów ciężarowych). Pełnią one rolę nałożnic i towarzyszek długich podróży.
- **Szprycha = żyleta** – dziewczyna o dużym temperamencie i wyuzdaniu seksualnym. Szybko i często zmienia partnerów. Początkowo swoją profesję traktowała jak sport, jednak z czasem zaczyna brać za to pieniądze. Jest żądna kariery w świecie oraz zdobycia jak największej liczby mężczyzn. Ma dość wysoką pozycję w środowisku;
- **Muzeum** – przydomek ten przysługuje „starym prostytutkom”. Dziewczyna tak nazywana nie jest wiekowo zaawansowana, jednak z uwagi na tryb życia i aktywność zawodową organizm szybko degeneruje się fizycznie. W cenniku usług na przedostatniej pozycji;
- **Dżont** – kobieta na najniższej pozycji, uprawiająca swój proceder za butelkę alkoholu, działkę narkotyków lub niedużą kwotę pieniężną. Dziewczyny bardzo często podejmują takie zachowania z powodu uzależnienia od środków odurzających. Zazwyczaj są to nosicielki wirusa HIV, chore na AIDS lub choroby weneryczne. Notowane przez policję. Do miejsc ich aktywności zalicza się okolice dworców i obrzeża centrów wielkich miast.

Możemy mieć do czynienia z podejmowaniem aktywności w zakresie prostytuowania się przez dziewczęta, jako dobrowolnego wyboru lub poprzez nakłanianie, przymuszanie. Najczęściej, do tej pierwszej grupy należą cichodajki, weekendówki, call – girls, libertynki, technomanki oraz gejsze. Pozostałe z wyżej wymienionych prezentowanych są przymuszane do podejmowania prostytucji.

Typowe ścieżki prostytuujących się dziewczyn prezentuje schemat 1.

Schemat 1. Typowe ścieżki prostytuującej się dziewczyny

Źródło: Kurzeza, 2001, s. 109

Klasyfikacja prostytuujących się chłopców:

- **Książę** – chłopiec pojawiający się po raz pierwszy na „pikiecie”. Zawsze jest obiektem dłuższego zainteresowania. Jeśli posiada urodę, to ma szansę stać się przez dłuższy czas „kimś znaczącym” w środowisku. Ma od 1 do 2 klientów, zarabia duże pieniądze. Szybko trafia na salony. Ma dużą klasę, dobrze się ubiera i dba o zdrowie. Problemy pojawiają się, gdy klient chce go zawłaszczyć, tworząc stały monogamiczny związek homoseksualny, on zazwyczaj nie jest na to gotowy, chce się wyszaleć. Mając takie powodzenie chłopak może przebierać w klientach, stara się znaleźć dla siebie najlepszy kontrakt. Powoli staje się pracusiem;
- **Pracus** – chłopak stara się usamodzielnic poprzez odejście od „wujka”, co wiąże się z ryzykiem utraty dotychczasowych środków finansowych. Szuka nowych klientów i możliwości. Zaczyna się właściwy dla prostytuujących się okres dużej aktywności. Przestaje być gwiazdą, ale nadal jest popularny i otoczony wieloma adoratorami, których fascynuje jego względna świeżość. Staje się wyrachowany, stawia wysokie wymagania finansowe, co odstrasza klientów, popada w kilkudniowe dni bezrobocia. Traci wiarę w siebie. Działanie w pojedynkę staje się coraz bardziej doskwierające z powodu braku rówieśników w otoczeniu oraz ze względu na bezpieczeństwo – klienci stają się natarczywi, czasami oczekują dziwnych rzeczy;
- **Omnibus** – jest przekazywany przez jednego klienta drugiemu. Wchodzi na orbitę towarzyskich uprzejmości i rekomendacji. Zalicza się już do ludzi z branży. Przestaje się kamuflować, zaczyna utożsamiać się „z kolegami po fachu”;
- **Darek** – pojawiają się wizyty w klubach gejowskich, w których jeśli wcześniej był to wyłącznie ze swoim partnerem (wujkiem, sponsorem) i zachowywał się ostrożnie, wstrzeźliwie, był nieprzystępny. Teraz jest zupełnie odwrotnie, szuka wrażeń. Jest teraz częstym gościem darkroomów, gdzie po wypiciu alkoholu lub zażyciu narkotyków wyzbywa się hamulców, idzie na całość. Powoli stacza się na przedostatni stopień w hierarchii branży;
- **Wędkarz i Dżont** – nie kontrolują swoich poczynań. Są notowani na policji, z reguły uzależnieni od alkoholu lub narkotyków i co gorsza nosicielami wirusa HIV lub chorzy na AIDS. Wędkarz ma możliwość dokonania wyboru klienta, choć „pracuje”: za niewielką

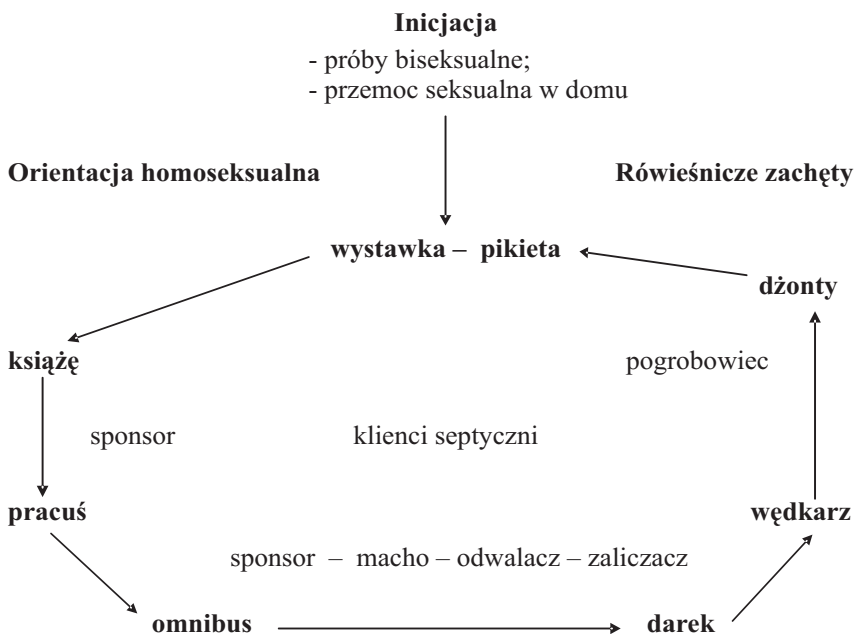
opłatą. Podczas nawiązywania kontaktu od razu wyznacza cenę, rzadko negocjuje. Zajmuje określony rewir. Dżont to narkoman chory na AIDS, idący z każdym i za każdą cenę, bądź za używki, alkohol, papierosy, narkotyki. Nie wybrzydza, jeśli chodzi o miejsce, czy styl uprawianego seksu. (Kurzępa, 2001)

Najczęściej inicjacja ma miejsce w toalecie. Będąc w takim publicznym miejscu, zauważ, że stojący obok mężczyzna bacznie mu się przygląda, stroi dziwne miny, podgląda go i demonstruje, bez żenady, swoje wdzięki. Bywa, że epizod ten pozostaje bez echa, lecz zdarza się, że staje się początkiem „nowego życia”.

Innymi czynnikami wpływającymi na wybór tej profesji są próby biseksualne oraz przemoc seksualna w domu.

Typowe ścieżki prostytuujących się chłopców ukazuje schemat 2.

Schemat 2. „Karuzela szaletu”, czyli kariera prostytuującego się homoseksualnie chłopaka

Źródło: Kurzępa, 2001, s. 171

7.4 Zagrożenia

Osoby uprawiające nierząd narażona są na następujące zagrożenia:

- uzależnienia od środków psychoaktywnych;
- zakażenia wirusem HIV;
- zakażenia chorobami wenerycznymi;
- niepożądana ciąża;
- narażenie na agresję i patologiczne zachowania ze strony klientów;
- izolację społeczną;
- uczestnictwo w przestępczości.

Wielu badaczy twierdzi, że osoby nieletnie uprawiające prostytucję mają zaniżoną samoocenę, poziom samoakceptacji i własnej wartości (zob. Moczyłowska, 1994).

7.5 Profilaktyka, resocjalizacja

Naprzeciw narastającemu problemowi nierządu wśród nieletnich i nie tylko wychodzą coraz liczniej powstające stowarzyszenia i instytucje pozarządowe niosące pomoc osobom uwikłanym w proceder. Celem tych organizacji jest przede wszystkim zapewnienie kompleksowej opieki psychologicznej, przeciwdziałanie skutkom prostytucji: leczenie depresji, objęcie opieką lekarską, opieką prawniczą, pomocą socjalną, jak również pomoc w znalezieniu pracy.

Do najbardziej aktywnych stowarzyszeń działających w Polsce należą:

- La Strada – fundacja przeciwko handlowi kobiet z siedzibą w Warszawie;
- Stowarzyszenie im. Ks. Jana Schneidera – „misja dworcowa”, Wrocław;
- Stowarzyszenie do walki z dziecięcą prostytucją i pornografią „Pro-Ecpat” (Zielona Góra).

Efektywną formą pracy z osobamiprostituującymi się jest street worker (pracownik ulicy) (zob. Kurzępa, 2006).

Współczesne systemy prawne regulujące zjawisko prostytucji odwołują się zasadniczo do czterech, historycznie ukształtowanych modeli:

1. prohibicyjnego;
2. reglamentacyjnego;
3. neoreglamentacyjnego;
4. abolicjonistycznego.

Prohibicjonizm zwany inaczej systemem eksterminacyjnym, zakładał całkowity zakaz prostytucji. Według przepisów karnych prostytucja była przestępstwem a co się z tym wiąże osoby prostytuujące się ponosiły skutki prawne i społeczne w postaci kar i skazania. Ważnym elementem, na jaki trzeba zwrócić uwagę był fakt, iż przepisy prawne ukierunkowane były jedynie na kobiety, natomiast mężczyźni pozostawali bezkarni, mimo iż również brali udział w procederze. Innym zarzutem wysuwany przeciwko systemowi prohibicji była zbyt duża ingerencja w sferę życia prywatnego obywateli, *ponadto podkreśla się brak możliwości prawnego sprecyzowania znamion przestępstwa prostytucji, co powoduje, że jego karalność pozostaje w sprzeczności z zasadami prawa (zasada nullum crimen sine lege)* (Kowalczyk-Jamnicka, 1998, s. 30).

Kolejnym systemem prawnego uregulowania prostytucji był **reglamentaryzm**. Obowiązywał w Europie od czasów Napoleona I, który to wprowadził go w klasycznej postaci we Francji na mocy Ustawy z 1802 r.

Kierunek ten opierał się na następujących założeniach:

- uznawał fizjologiczną potrzebę mężczyzny do zaspokojenia popędu płciowego;
- uwzględniał, że warunki ekonomiczne nie pozwalają na dość wczesne zawieranie małżeństw;
- zwracał uwagę na to, że prostytutki nie leczą się dobrowolnie na choroby weneryczne, nie chcąc się narażać na utratę zarobków;
- zwolennicy tego kierunku twierdzili, że zamknięcie prostytutek w domach publicznych ułatwi kontrolę sanitarną (Gardian, 2007, s. 17).

System ten dopuszczał ustawowo prostytucję, jednak aby zrealizować powyższe założenia przewidywał jej kontrolę. Aby zapobiec negatywnym skutkom nierządu nakazano rejestrację prostytutek, którą powierzono organom policji, jak również prostytucję można było uprawiać tylko w domach publicznych, gdzie kobiety pozostawały pod nadzorem służb lekarskich i władz porządkowych. Głównym zadaniem urzędników policyjnych była likwidacja prostytucji ukrytej, mieli oni wyszukiwać osoby trudniące się nierządem, a nie będące zarejestrowane. Każda z osób wpisanych do rejestru zobowiązana była do poddawania się regularnym badaniom lekarskim.

Podstawowym założeniem reglamentaryzmu była walka z rozprzestrzeniającymi się chorobami przenoszonymi drogą płciową, jednak system ten także nie rozwiązał problemu.

Za główne mankamenty systemu reglamentacyjnego wymienia się:

- niemożność objęcia kontrolą całego zjawiska, rozszerzanie się prostytucji ukrytej;
- nieograniczenie skali zachorowań na choroby weneryczne, gdyż nosicielami byli nierzadko klienci prostytutek;
- wyzysk prostytutek przez sutenerów i kuplerów;
- rozwój handlu ludźmi, zwłaszcza młodymi dziewczynami, gdyż to one budziły największe zainteresowanie klientów domów publicznych;
- skoszarowanie prostytutek w danej dzielnicy negatywnie wpływało na wychowanie młodych ludzi, szczególnie zamieszkujących pobliskie okolice (Kowalczyk-Jamnicka, 1998, s. 32).

Neoreglamentaryzm był tworzony jako modyfikacja systemu reglamentacyjnego. Jego rozwój przypadł na koniec XIX w. i początek XX w. Różnica, między nimi polegała na rejestracji prostytutek, tym razem powierzono ją władzom sanitarnym, a nie jak wcześniej organom policyjnym, jak również zniesieniu domów publicznych. Każda prostytutka posiadała książeczkę kontrolną, tzw. „czarną książeczkę”, w której odnotowywano badania lekarskie, jak również była dokumentem upoważniającym do uprawiania prostytucji. Te wszystkie zabiegi służyć miały powstrzymaniu plagi chorób wenerycznych.

Po raz pierwszy zwrócono uwagę na konieczność rozwiązania problemu rehabilitacji i resocjalizacji prostytutek. Organizacje społeczne miały za zadanie wprowadzenie profilaktyki zapobiegającej szerzeniu się prostytucji. Choć wskazuje się na wiele zalet tegoż systemu, wciąż nie rozwiązany problemem była dyskryminacja kobiet, zarówno w sferze moralnej, jak i prawnej, jak również fakt iż rejestracją prostytutek nadal zajmowało się państwo, a walka z chorobami przenoszonymi drogą płciową obejmowała tylko osoby zarejestrowane pomijając rzesze potajemnych prostytutek.

W latach 70-tych XIX w. w Anglii, jako reakcja na prohibicję i systemy reglamentacyjne pojawił się **abolicjonizm**. Podstawowym założeniem systemu było przeciwdziałanie czynnikom, które skłaniają kobiety do nierządu, a nie samej prostytucji. Ruch ten wskazywał na małą skuteczność przymusowej kontroli lekarskiej, a także na krzywdzącą

nierówność w traktowaniu mężczyzny i kobiety, jak również podkreślał znikomą szansę resocjalizacji prostytutek.

Do podstawowych założeń abolicjonizmu należą:

- praca propagandowa mająca na celu podnoszenie higieny psychicznej społeczeństwa, jak również szerzenie oświaty zdrowotnej;
- działania profilaktyczne z dziewczętami, które mają powstrzymać je przed prostytutką jako formy zarobkowania. Szczególną uwagę należy zwrócić na osoby z grupy ryzyka, a więc np. kobiety emigrujące ze wsi do miasta, kobiety opuszczające zakłady karne, wychowanki placówek opiekuńczych itp.;
- ponowna wszechstronna edukacja kobiet trudniących się nierządem;
- ponoszenie odpowiedzialności karnej przez organizatorów prostytutki (Izdebski, 2000, s. 22).

Abolicjonizm został uznany przez Ligę Narodów, jak również i przez ONZ. Jest systemem powszechnie występującym w różnych krajach, także w Polsce.

Państwo Polskie ratyfikowało w 1991 r. Konwencję Praw Dziecka, w której w art. 34 deklaruje się zapewnienie dziecku prawa do ochrony przed wykorzystaniem seksualnym, w tym przed prostytutką i wykorzystaniem w pornografii. Dokładnie artykuł ten brzmi:

Państwa-Strony zobowiązują się do ochrony dzieci przed wszelkimi formami wyzysku seksualnego i nadużyć seksualnych. Dla osiągnięcia tych celów Państwa-Strony podejmą w szczególności wszelkie właściwe kroki o zasięgu krajowym, dwustronnym oraz wielostronnym dla przeciwdziałania:

- a) *nakłanianiu lub zmuszaniu dziecka do jakichkolwiek nielegalnych działań seksualnych;*
- b) *wykorzystywaniu dzieci do prostytutki lub innych nielegalnych praktyk seksualnych;*
- c) *wykorzystywaniu dzieci w pornograficznych przedstawieniach i materiałach”.*

W polskim Kodeksie Karnym z 1997 r. odnajdujemy artykuły dotyczące prostytutki:

Art. 197.

§ 1. Kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 2. Jeżeli sprawca, w sposób określony w § 1, doprowadza inną osobę do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 3. Jeżeli sprawca dopuszcza się zgwałcenia wspólnie z inną osobą, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

§ 4. Jeżeli sprawca czynu określonego w §1-3 działa ze szczególnym okrucieństwem, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5.

Art. 199.

§ 1. Kto, przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia, doprowadza inną osobę do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 został popełniony na szkodę małoletniego, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 3. Karze określonej w § 2 podlega, kto doprowadza małoletniego do obcowania płciowego lub poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, nadużywając zaufania lub udzielając mu korzyści majątkowej lub osobistej, albo jej obietnicy.

Art. 200.

§ 1. Kto obcuje płciowo z małoletnim poniżej lat 15 lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej lub doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu zaspokojenia seksualnego prezentuje małoletniemu poniżej lat 15 wykonanie czynności seksualnej.

Art. 203.

Kto, przemocą, groźbą bezprawną, podstępem lub wykorzystując stosunek zależności lub krytyczne położenie, doprowadza inną osobę do uprawiania prostytucji, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Art. 204.

§ 1. Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, nakłania inną osobę do uprawiania prostytucji lub jej to ułatwia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Karze określonej w § 1 podlega, kto czerpie korzyści majątkowe z uprawiania prostytucji przez inną osobę.

§ 3. Jeżeli osoba określona w § 1 lub 2 jest małoletnim, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 4. Karze określonej w § 3 podlega, kto zwabia lub uprowadza inną osobę w celu uprawiania prostytucji za granicą.

W 1952 r. Polska ratyfikowała *Konwencję w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji*, w której mówi się:

Art. 16

Strony niniejszej Konwencji zgadzają się podjąć lub zachęcać do podjęcia kroków za pośrednictwem swych publicznych i prywatnych organów oświatowych, zdrowotnych, społecznych, gospodarczych i innych organów pokrewnych, dla zapobieżenia prostytucji oraz przysposobienia do pracy i społecznego uzdrowienia ofiar prostytucji i przestępstw, wymienionych w niniejszej Konwencji.

Art. 20

Strony niniejszej Konwencji zobowiązują się, jeżeli nie uczyniły tego dotychczas, do przedsięwzięcia potrzebnych środków dla wykonywania nadzoru nad agencjami zatrudnienia celem zapobieżenia temu, aby osoby szukające zatrudnienia, zwłaszcza kobiety i dzieci, narażone były na niebezpieczeństwo prostytucji.

Pytania sprawdzające:

1. Podaj facylitatory wchodzenia nieletnich w prostytucję.
2. Omów zjawisko „karuzeli szaletu”, którą przedstawił Jacek Kurzępa.
3. Omów modele systemów prawnych regulujących zjawisko prostytucji.

8. Sekta

W literaturze przedmiotu destrukcyjną grupę wyznaniową na ogół określa się mianem SEKTY, która posiada w mowie potocznej pejoratywne znaczenie, negatywne zabarwienie emocjonalne.

Znawcy problemu kontrowersyjnych grup w kwestii definiowania dzielą się na dwie grupy. Do pierwszego należą Ci, którzy odrzucają termin „sekta”, chcąc go zastąpić innymi, które nie kojarzą się tak negatywnie. Proponują nazwy zastępcze: „nowy ruch religijny”, „grupa kultowa”, „grupa parareligijna”, „grupa psychomanipulacyjna”, „nowa religia” i inne. Drugą grupę stanowią Ci, którzy uważają, że skoro pojęcie „sekta” istnieje, to trzeba mu nadać jakieś konkretne znaczenie.

8.1 Definicje

W ujęciu językowym łac. sequor – iść, podążać za kimś, czyli sekta to droga, którą się podąża, sposób postępowania. Inni wywodzą słowo „sekta” od łac. secare (oddzielić, obcinać), sekta więc to grupa czy wspólnota, która oddzieliła się od większej, centralnej wspólnoty (Pawłowicz, 1992).

W ujęciu socjologicznym – sekta to grupa społeczna izolująca się od reszty społeczeństwa, mająca własną hierarchię wartości i zespół norm zachowania się z silnie akcentowaną rolą przywódcy (Nowakowski, 1999).

W obrębie socjologii istnieje zgoda co do tego, że sekty mogą pojawiać się nie tylko w społecznościach religijnych. Z tego też względu termin „sekta” bywa używany w kilku znaczeniach – szerszym i węższym. W szerszym znaczeniu sekta to każdy zbiór ludzi pozostający w opozycji do reszty społeczeństwa lub społeczności, w której dana sekta istnieje. Tak pojęta sekta jest więc grupą społeczną, której najistotniejszą cechą jest izolacja w stosunku do pozostałych grup społecznych. Nie chodzi wyłącznie o izolację przestrzenną, lecz o izolację o charakterze światopoglądowym, ideologicznym czy psychologicznym. Natomiast w węższym znaczeniu sektą nazywamy grupę ludzi połączonych wspólnym przeżywaniem stanów zachwyty i uniesień religijnych, która oddzieliła się od oficjalnego kościoła lub wyznania. Tego rodzaju grupy powstają najczęściej na skutek protestu pewnej ilości wyznawców

w stosunku do tego, co dzieje się w organizacji eklezjastycznej, a następnie doprowadzają do zerwania z nią i utworzenia nowej organizacji, przybierającej postać sekty.

W ujęciu religioznawczym sekta to grupa czy ruch religijny, wyodrębniony z jakiejś religii lub związek wyznaniowy, który oderwał się od któregoś z kościołów czy wspólnot religijnych i przyjął własne zasady doktrynalne, kultyczne oraz struktury organizacyjne (Nowakowski, 1999).

Raport Watykański o Sektach z 1986 r. definiuje **sektę** jako grupę religijną posiadającą własny światopogląd wywiedziony z nauk jakiejś większej religii światowej, lecz z nią nie tożsamą. Raport określa mianem sekty, postawy odchodzenia od korzeni, zamykanie się w sobie, w swojej doktrynie i praktyce, a tym samym zrywanie z większością. Z tego wynikają takie zachowania jak: rygoryzm czy prozelityzm (Bak-Buczek, 2004).

Raport Międzynarodowego Zespołu ds. Nowych Ruchów Religijnych z 2000 r. określa **sektę** jako każdą grupę, która posiadając silnie rozwiniętą strukturę władzy, jednocześnie charakteryzuje się znaczną rozbieżnością celów deklarowanych i realizowanych oraz ukrywaniem norm w sposób istotny regulujących życie członków; która narusza podstawowe prawa człowieka i zasady współżycia społecznego, a jej wpływ na członków, sympatyków, rodziny i społeczeństwo ma charakter destrukcyjny (Raport, 2000. S. 14).

8.2 Teorie wyjaśniające

Wśród wielu koncepcji wyjaśniających fenomen destrukcyjnych grup wyznaniowych (sekt) jedną z bardziej interesujących jest zaproponowana przez J. D. Huntera.

8.2.1 De-modernizacja i protest przeciw nowoczesności

Wielu sądziło, że nowoczesne społeczeństwo będzie coraz bardziej świeckie, i że świeckość systemu społecznego objawi się nie tylko w tym, że porządek społeczny będzie coraz rzadziej opierał się na religijnych i nadprzyrodzonych założeniach, ale także w tym, że osłabną nadprzyrodzone motywacje jednostek. Nowe ruchy religijne stały się jednak zjawiskiem permanentnym i w związku z tym powstała

konieczność zbadania ich struktury organizacyjnej oraz właściwości, a także i przede wszystkim przyczyn ich powstania.

Podjęto szereg prób wyjaśnienia i interpretacji tych ruchów, przyjmując różną perspektywę teoretyczną. Sam autor, próbując je wyjaśnić, sięga do niemieckiej tradycji humanistycznej.

Nowoczesność i kryzys znaczeń – niemiecka tradycja humanistyczna skupia uwagę na problemie jednostkowej egzystencji w nowoczesnym społeczeństwie. Sprawą centralną jest charakter oraz istota nowoczesności i jej wpływ na charakter i bieg życia jednostki. Tradycja ta inspirowała większość rozważań socjologicznych.

Jedną z ważniejszych cech nowoczesności jest instytucjonalne zróżnicowanie i wzrost biurokracji. Tworzy się tzw. strukturalna biurokracja, tzn. rozdzielenie publicznej i prywatnej sfery życia oraz intensywny pluralizm kulturowy wynikający z urbanizacji, mnożenia się środków komunikacji masowej oraz ze społecznej i geograficznej ruchliwości.

Wynikiem procesów modernizacji jest to, co Arnold Gehlen, teoretyk niemiecki, nazywał de-instytucjonalizacją. U podstaw teorii instytucji Gehlena leżą założenia na temat biologicznej konstytucji człowieka. Organizm ludzki jest niekompletny w chwili narodzin w tym sensie, jak mówi Gehlen, że jest pozbawiony instynktu. Nie istnieją żadne struktury biologiczne do wyrażania energii na zewnątrz przez człowieka. Co więcej, nie istnieje żadne jednoznacznie określone środowisko ekologiczne, do którego człowiek musi się przystosować. Doświadczenie człowieka od początku jest otwarte i nie ukierunkowane. Taka sytuacja, zarówno biologicznie, jak i psychologicznie, jest trudna do wytrzymania.

Hunter uważa, że źródłem nowej religijnej świadomości jest antropologiczny protest przeciw nowoczesności. Mówiąc dokładniej, nową świadomość religijną uważa za kulturową ekspresję protestu antropologicznego przeciw anomijnym strukturom, które przyniosła ze sobą nowoczesność. Nowe religie jako ruchy de-modernizujące sygnalizują, że w pewnych sektorach nowoczesnego społeczeństwa cierpienie wynikłe z nowoczesności osiągnęło granice ludzkiej tolerancji i są symbolem (zarówno na poziomie zbiorowym, jak i socjopsychologicznym) pragnienia znalezienia ulgi i uspokojenia. Nowe religie są więc ruchami de-modernizującymi. Różnią się jednak między sobą sposobem rzucania wyzwania nowoczesności. Niektóre przyjmują

ideologie i strategię organizacji, aktywności i stylu życia, który nie tylko jest zgodny z nowoczesnością, ale wręcz jej celebracją, jak np. ruchy paranaukowe i scjentystyczne. W swojej strukturze jednak (choć nie w ideologii) ruchy te są skierowane przeciw nowoczesnemu życiu i społecznym organizacjom. Dążą do neutralizacji anomii, którą rodzi życie w nowoczesnym społeczeństwie i oferują (najpierw jednostkom potem całemu rodzajowi ludzkiemu) perspektywę życia pozbawionego tego typu cierpienia i napięcia. Jest to utopia zdecydowanie anty-modernistyczna (Mikołajewska, 1999).

8.2.2 Teoria Mc Dowell'a i Stewart'a

Według Josh'a McDowell'a i Dona'a Stewart'a wyróżniamy następujące przyczyny rozstania się kultów i sekt:

- **intelektualne** – w świecie, w którym ludzie pozbawieni są pewności, kultury udzielają autorytatywnych odpowiedzi na podstawowe pytania. Wiele kultów żeruje na ludzkiej ignorancji i przez pozory naukowości próbuje wywierać dobre wrażenie;
- **emocjonalne** – kultury wykorzystują podstawowe potrzeby emocjonalne człowieka, takie choćby jak potrzeba miłości. Koncentrują się na człowieku przeżywającym trudności i czynią go celem werbunku;
- **społeczne** – gdy stosunki z innymi ludźmi ulegają rozbiciu (dysfunkcjonalność rodziny, zła atmosfera w kościele, przemęczenie pracą, itd.), ludzie chcą oddzielić się od społeczeństwa, a kultury to wykorzystują, by przyciągnąć ich do siebie;
- **duchowe** – sekty zgubiły pojęcie prawdy, podejmują jednak wszelkie wysiłki by zaspokoić duchowe potrzeby człowieka (zob. Sikorski, Bukalski, 2003).

8.3 Klasyfikacja sekt

W Raporcie MSWiA z 2000 r. *O zjawiskach związanych z działalnością sekt w Polsce* czytamy, że sekty można dzielić według różnych kryteriów. Podane poniżej podziały z całą pewnością nie są wyczerpujące, mają jednak pomóc w objęciu tak skomplikowanego zjawiska społecznego, jakim są sekty. Jednocześnie należy zaznaczyć, że zakwalifikowanie doktrynalno-światopoglądowe określonej grupy do

danej kategorii nie upoważnia do uznania jej za sektę. Decydujące znaczenie ma bowiem, przyjęte na potrzeby tego raportu, kryterium destrukcyjności grupy.

Z uwagi na **stosunki do religii** sekty dzielą się na:

- sekty religijne;
- sekty pozareligijne;
- sekty synkretyczne.

Sekty religijne

Ze względu na **przyczyny powstania** dzielone są na:

- powstałe w wyniku schizmy w ramach macierzystego wyznania czy szerzej religii;
- tworzone równoległe do istniejących wyznań jako samoistne, autonomicznie nowe religie.

Ze względu na **źródła oraz przedmiot kultu** dzielone są na :

- **wywodzące się z chrześcijaństwa** – jest to dość zróżnicowana grupa ruchów, które głoszą, że dopiero na ich przykładzie dokonuje się wypełnienie idei chrystianizmu, albo które uważają, że dopełniają lub twórczo rozwijają dzieło, którego Jezus, w ich przekonaniu, nie doprowadził do końca;
- **wschodnie** – nawiązujące do religii Dalekiego Wschodu, zwłaszcza buddyizmu i hinduizmu. Większość z nich powstała w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w Stanach Zjednoczonych;
- **islamskie** – sięgające do tradycji muzułmańskiej;
- **neopogańskie** – są to ruchy nawiązujące do religii prasłowiańskich;
- ekologiczne – głoszące idee głębokiej ekologii, często o charakterze panteistycznym, odwołujące się do religijnej lub quasi-religijnej motywacji;
- **nodeistyczne** – nawiązują w swych wyznaniach wiary do zasad XVII-wiecznego deizmu;
- **wywodzące się z indywidualnych objawień** – zostały założone przez osoby, których udziałem stało się silne doświadczenie religijne – objawienie. Wokół głoszonych przez założyciela treści tego objawienia skupia się pewna liczba członków i podejmują oni pracę nad stworzeniem bardziej lub mniej sformalizowanej wspólnoty, charyzmat założyciela jest przy tym silny, potrafi on przenieść swoje doświadczenie w bardziej trwałe ramy organizacyjne;

- **czciele UFO** – wierzą w istnienie pozaziemskich cywilizacji i interpretują historyczne religie ludzkości jako odmianę ich własnej wiary w przybyszów z kosmosu, niekiedy przekonania te przybierają postać tezy o stałych kontaktach pozaziemskich istot z ziemianami;
- **teozoficzne, okultystyczne i różokrzyżowców** – nawiązujące do tradycji ezoterycznych, alchemii, magii i spirytyzmu;
- **satanistyczne** – zróżnicowane w swoim charakterze, począwszy od młodzieżowej kontestacji i mody, stanowić mogą ilustrację dla nurtów metalowej muzyki, lecz przede wszystkim są one formą kultu natury, kultu siły i buntu przeciw ich zdaniem – mieszczańskiej, pruderyjnej, zakłamanej i chrześcijańskiej (także rozumianej jako kult litości) cywilizacji, lub kultu wszelkiego zła nieosobowego czy też osobowego widzianego w szatanie i jego aniołach;
- **ruchy ukrytego potencjału ludzkiego, uzdrawiania i ruchy paranaukowe** – za cel swojej pracy uznają wydobycie z człowieka właściwie jego „ukrytego potencjału”, który w codziennym życiu został stłumiony i zagłuszony; niesprzyjający paradygmat cywilizacyjny, nastawiony nie na wartości duchowe, tylko materialne, stanowi tu dodatkową przeszkodę do pokonania, przełamanie tego stanu można dokonać najróżniejszymi metodami, takimi jak: parapsychologia, psychologia transpersonalna, rebirthing, reiki, medycyna niekonwencjonalna, stanowiącymi działania na granicy psychoterapii i religii;
- **grupy o charakterze mieszanym** – są to grupy, w których doktrynie religijnej obecne są najróżniejsze wątki religijne, zaczerpnięte z różnych tradycji religijnych; brak dominującej tradycji religijnej powoduje, że dość trudno dokonać klasyfikacji, wiele z nich łączy się światopoglądowo z duchowością New Age.

Sekty pozareligijne

W zakresie sekt pozareligijnych niemożliwe jest dokonanie podziałów w sposób, w który poszczególne elementy wzajemnie by na siebie nie zachodziły. W związku z tym przedstawione zostaną jedynie pewne grupy, charakterystyczne ze względu na **kierunki ich działalności**:

- **psychoanalityczne lub pseudopsychoanalityczne** – chcą wyzwoleć podświadomość z jej słabości poprzez techniki parapsychologiczne, będące w opozycji do klasycznej psychologii i psychoanalizy;
- **terapeutyczne** – proponują różnego rodzaju terapie czy też treningi, które spowodować mają uczulenie z chorób, poczucie nałogów, odmładzanie, poszerzenie pamięci, rozwinięcie zdolności medialnych, uzdrowienie chorobowych stanów psychicznych;
- **ekonomiczne** – wykorzystujące techniki manipulacji oraz metody wpływu grupy w celu osiągnięcia maksymalnych korzyści majątkowych;
- **edukacyjne** – prowadzą działalność edukacyjną w formie szkół, uczelni, szkoleń, kursów, wprowadzając własne techniki i metody nauczania;
- **polityczne** – prowadzą działalność o charakterze politycznym w celu uzyskania odpowiednich wpływów na sytuację państwa;
- **alternatywne** – proklamują organizację życia radykalnie różną od społeczeństwa oraz istniejących stosunków międzyludzkich.
- **uzdrowicielskie** – proponują terapie odwołujące się do metod irracjonalnych, albo dalekich od naukowych.

Sekty synkretyczne

Kategoria ta odnosi się do tych sekt, których doktryna łączy w sobie elementy różnych form aktywności religijnej i pozareligijnej. Grupy te charakteryzują się głoszeniem przekonań religijnych lub pozareligijnych z jednoczesną aktywnością na polu pozareligijnym, pozornie nie mającym żadnego związku z religią. Można powiedzieć, że sekty tego typu mają wiele fasad, które są wykorzystywane w zależności od potrzeb.

Ze względu na stosunek **doktryn wobec istniejącego świata**, sekty dzielą się na:

- odrzucające świat;
- afirmujące świat.

Sekty odrzucające świat

- sekty, które dążą do zmiany świata poprzez samodoskonalenie się i stymulowanie doskonalenia pozostałych członków danego społeczeństwa zgodnie z określoną doktryną, system swoich norm moralnych wspartych przyjętymi formami rytualnymi;

- sekty wyróżniające się postawą agresywną wobec świata zewnętrznego;
- sekty, które absolutnie nie cenią świata zewnętrznego i dążą wobec tego do usunięcia się z tego świata, są między innymi tzw. sekty apokaliptyczne, które przepowiadając bliski kataklizm oferują swym adeptom możliwość ucieczki fizycznej bądź duchowej.

Ze względu na stosunek do wartości uznawanych przez społeczeństwo sekty dzielą się na:

- **konwertystyczne** – przekonane o możliwości uczynienia świata lepszym poprzez zmianę człowieka, misyjną działalność moralizatorską i wychowawczą;
 - **adwentystyczne** – głoszące bliski koniec świata, opozycyjnie nastawione wobec tradycyjnych religii, zasad ustrojowych, organizacji państwowych i militarnych;
 - **pietystyczne** – izolujące się od świata zewnętrznego, skoncentrowane na wspólnych, wewnętrznych przeżyciach mistycznych;
 - **gnostyczne** – ceniące wiedzę, wartości intelektualne, nie izolujące się od społeczeństwa.
- (Raport..., 2000)

8.4 Przyczyny powstawania i rozwoju sekt

Wśród przyczyn powstawania i rozwoju sekt można wyróżnić przyczyny społeczne, jak i indywidualne potrzeby i aspiracje jednostki.

Do uwarunkowań społecznych można zaliczyć brak spełnienia oczekiwań indywidualnych, grupowych przez dotychczas istniejące struktury społeczne, a w szczególności rodziny, kryzys tradycyjnych kościołów i innych związków wyznaniowych, a także kryzys instytucji edukacyjno-wychowawczych, w tym przede wszystkim szkół. Dodać można także zmiany modelu życia (konsumpcja), co skutkuje tęsknotą za sacrum i nowymi formami odnowy duchowej, brak pozytywnych wzorów spędzania czasu wolnego oraz brak elementarnej wiedzy dotyczącej zagrożeń związanych z funkcjonowaniem sekt wśród młodzieży, rodziców i opiekunów.

Do przyczyn indywidualnych można zaliczyć:

- potrzebę przynależności i wspólnoty;
- poszukiwanie sensu życia oraz trwałych wartości, takich jak przyjaźń, miłość, ciepło, zaufanie;

- dążenie do integralności życia na wszystkich płaszczyznach;
 - poszukiwanie tożsamości kulturowej i religijnej;
 - potrzebę bycia rozpoznawanym i wyróżnionym;
 - potrzebę przynależności do elity;
 - poszukiwanie transcendencji;
 - potrzebę duchowego kierownictwa;
 - potrzebę zaangażowania się i współuczestnictwa.
- (por. Raport ..., 2000)

Przyczyną powstania sekty może być osobowość liderów, cel jaki stawiają sobie w związku z utworzeniem grupy oraz korzyści jakie można osiągnąć.

Do przyczyn przynależności do sekt można zaliczyć podatność osobistą jednostki oraz manipulacyjne oddziaływanie grupy. Takie stanowisko jest bliskie socjologicznemu ujęciu konwersji. Osoba poszukuje rozwiązania istotnych dla niej problemów i wsparcia. Sekta przeprowadza działalność werbunkową dostosowując się do zapotrzebowania jednostki.

Na podatność osobistą składają się następujące czynniki:

- czynniki rozwojowe – okres adolescencji wiąże się z rozbudzeniem wielu potrzeb, w tym egzystencjonalnych, religijnych, dotyczących sensu życia. Oferta sekt stara się odpowiadać na potrzeby młodych ludzi;
- czynniki osobowościowe – sekty w swoich działaniach wykorzystują techniki stosowane przez hipnotyków. Na wpływ sekty są narażone osoby ze zwiększoną wrażliwością na hipnozę, charakteryzujące się upodobaniami do doświadczania odmiennych stanów świadomości, wykazujące się brakiem asertywności, niską samooceną i poczuciem własnej wartości i naiwnym idealizmem;
- czynniki sytuacyjne – do wydarzeń życiowych, które mogą wywołać silny stres lub kryzys psychiczny, a więc zwiększoną podatność osoby na wpływy sekty, są: śmierć bliskiej osoby, nieszczęśliwy wypadek lub ciężka choroba, trudności w szkole lub na studiach, zawód miłosny;
- czynniki rodzinne – do sekt trafiają jednostki zarówno z normalnych, jak i dysfunkcyjnych rodzin. Podatność na zwerbowanie przez sekty jest większa u dzieci, gdzie rodzina nie realizuje ich potrzeb, a styl funkcjonowania zaburza relacje z rodzi-

cami, co za tym idzie – styl autokratyczny rodziny sprzyja ukształtowaniu się osobowości biernej, zależnej.

O atrakcyjności takich grup jak sekty decyduje ich oferta zawierająca akceptację bezwarunkową osoby, zaspokojenie potrzeby przynależności, wspólnoty, bezpieczeństwa i miłości a także transcendencji.

8.5 Metody stosowane przez sekty

1) Proces werbowania

Proces werbowania adepta składa się z trzech etapów. Dzięki temu „przyłgnięcie” chętnego do grupy następuje stopniowo i jednocześnie powstaje swego rodzaju intelektualna i uczuciowa zależność. Nowy adept jest więc kolejno: uwodzony, przekonywany, wreszcie ulega fascynacji.

Uwodzenie

Uwieść to przede wszystkim spodobać się, ale i odwieść od prawdy. Na tym etapie werbownik ma zaproponować werbowanemu świetlaną utopię zamiast szarej rzeczywistości, pomaga mu w przekonaniu potencjalnego członka, stosowanie wszelkiej sekciarskiej iluzji. Proponuje proste odpowiedzi na zadawane pytania, urzeka rozmówcę, żeby stworzyć złudzenie uczuciowej wymiany, nieustannie sprawdza emocje, pozbawiając dialog wszelkiej logiki. Niezdrowej rzeczywistości przeciwstawia perspektywę miłości idyllicznej, która panuje wewnątrz jego wspólnoty. Zewnętrzny wygląd werbownika ma za zadanie zbliżyć go do werbowanego, budować zaufanie np. Świadkowie Jehowy dbają o to, aby ich wygląd przypominał osoby mające rodziny, sekta zbliża się do swoich potencjalnych członków poprzez organizowanie różnego rodzaju imprez, które przyciągną określone rzesze ludzi, chociażby studentów, poprzez konferencje zbliżone tematyką do wykładanych przedmiotów. Miejscem werbowania, które interesuje sektę, jest miasto ze względu na możliwość objęcia swoim zasięgiem mas ludzi.

Przekonywanie

Perswazja wymaga nawiązania szczególnego układu, relacji nadawczo-odbiorczej między osobami, która pozwala na wymianę informacji na temat głoszonej doktryny. Na tym etapie nadawca, czyli członek sekty, ma za zadanie przekonać rozmówcę (odbiorcę). Celem perswazji jest doprowadzenie odbiorcy do zaakceptowania propozycji

zawartej w informacji. Na proces przekonywania składa się: percepcja, zrozumienie, forma, synteza wiadomości, ich akceptacja, zmiana sposobu myślenia, albo postawy. Nadawca zachowuje pewien dystans wobec odbiorcy, ogranicza się do okazywania mu sympatii i pozornej jednoznaczności poglądów, aby uniknąć ujawnienia swojego rzeczywistego planu. Celem nadawcy jest przyciągnięcie i omotanie nadawcy na bazie procesu identyfikacji i wykazywania podobieństw.

Fascynacja

Jest to etap, na którym kandydat zostaje przekonany o słuszności swojego wyboru i staje się coraz bardziej uzależniony od sekty, ostatecznie przestaje się wahać po spotkaniu z guru. Zaczyna się nowy etap indoktrynacji mający ustanowić magiczną relację między adeptem a sektą, zrywane zostają więzi z rzeczywistością zewnętrzną, pozostaje tylko symboliczny wszechświat tego co boskie i sakralne, zniekształcony pojęciowym zamętem. Fascynacja tym wszechświatem odbiera adeptowi wszelką chęć uwolnienia się spod wpływu sekty i jej członków, adept pragnie całkowicie zaangażować się w grupie (zob. Abgrall, 2005).

2) Metody rekrutacji

Dezinformacja

Dezinformacja występuje jeszcze przed dotarciem do właściwych osób (najczęściej młodzieży), wśród których zamierza się przeprowadzić rekrutację. Odbywa się już na poziomie pertraktacji z władzami, np. miasta, o wynajem sali, udostępnienie atrakcyjnego miejsca do przeprowadzenia spotkań. Pozwala uzyskać dostęp do szerszego kręgu osób. Dezinformowanie rekrutowanych osób polega na wprowadzaniu ich w błąd co do istotnych aspektów funkcjonowania grupy, jej faktycznych celów i norm postępowania. Przy jednoczesnym zachęcaniu do dalszego zaangażowania w jej działalność, może uruchomić mechanizm nazywany przez psychologów społecznych „zaangażowaniem i konsekwencją”. Jedną z jego odmian polega na tym, że człowiek jest skłonny trzymać się oferty, która w końcu okazuje się mniej korzystna, niż wyglądała na początku.

Schlebianie, oferowanie „przyjaźni”

Do dość często spotykanych metod rekrutacji należy m.in. spoufalanie się, okazywanie troski, zrozumienia, silnego i podzielanego zainteresowania ideami, celami lub planami osoby werbowanej. Werbujący zazwyczaj z rozmysłem zatajają istotne informacje o funkcjo-

nowaniu grupy, sami zaś usiłują zgromadzić jak najwięcej informacji o kandydacie, począwszy od adresu, numeru telefonu, charakteru wykonywanej pracy, zainteresowaniach, a skończywszy na jego marzeniach, obawach, relacjach rodzinnych i aktualnych problemach. Jedną z prawidłowości psychologicznych, którą stosują sekty, jest „reguła wzajemności”. Zgodnie z nią jesteśmy zobowiązani do przyszłego rewanżowania się za przysługi, prezenty, zaproszenia i tym podobne dobra, jakie sami otrzymaliśmy. Siła tej reguły niekiedy jest tak wielka, że to właśnie poczucie zobowiązania decyduje o spełnianiu żądań sekty, które bez tego poczucia z pewnością spotkałyby się z odmową.

Perswazja

Podstawową zasadą w przypadku oddziaływania społecznego jest stosowanie tak niewielkiego nacisku, jaki jest niezbędny, aby wywołać podjęcie danego zachowania, przy jednoczesnym zwiększaniu siły przekonania danej osoby, że ma możliwość wyboru. W takich okolicznościach niemożliwe staje się określenie, czy uzyskana w ten sposób zmiana postaw została wymuszona czy też istotnie stanowiła swobodny wybór rozumiejącej osoby. Werbownicy sekt zwykle mocno akcentują, że ich rozmówcy posiadają wolny wybór a kwestia zaangażowania się w praktyki grupowe powinna być pozostawiona wyłącznie ich osobistej decyzji. Przekonują, że uczestnictwo w grupie absolutnie nie wymaga porzucenia dotychczasowego trybu życia, wyznania, szkoły, rodziny, przyjaciół, zawodu czy zainteresowań. W kontekście tych zapewnień, trudniej jest rozpoznać wywieraną presję. Dlatego nowicjusze zwykle mają złudzenie samodzielnego wyboru co do dalszego zaangażowania w grupę, które z czasem faktycznie wymaga poważnych zmian w wyżej wymienionych dziedzinach życia.

Presja grupy

Innym mechanizmem wpływu społecznego jest „społeczny dowód słuszności”, zgodnie z którym: im więcej ludzi wierzy w jakąś ideę, tym bardziej prawdziwe wydają się te idee jednostce. Jednomyslność, pewność i ogromne przekonanie o słuszności wyznawanych idei wśród kilkudziesięciu innych ludzi – dla osoby oszukującej, nieświadomej nacisku grupowego, może stać się niecodziennym i silnym przeżyciem „doświadczenia prawdy”, której dotąd bez skutecznego się poszukiwało.

Angażowanie autorytetów

Sekty zabiegają o to, by w sposób sztuczny zwiększyć swoją wiarygodność w oczach werbowanych osób. Grupy te potrafią wymienić

wiele osób i instytucji, które popierają ich działalność. Najczęściej wykorzystują autorytety: naukowe, religijne, polityczne, młodzieżowe, instytucji charytatywnych i organizacji międzynarodowych. Niektóre sekty sponsorują konferencje naukowców, duchownych, polityków, artystów. Potem transmisje telewizyjne, relacje prasowe, jak też dokumentacje spotkań sugerują opinii publicznej, że ich sympatykami są znani przedstawiciele świata polityki, nauki, duchowości czy show-bisnesu. Sekty prezentują się niejednokrotnie jako organizacje o charakterze edukacyjno-wychowawczym, afiliowane przy poważnych organizacjach międzynarodowych (zob. Raport..., 2000, s. 40-41).

3) Techniki manipulacji

Trójstopniowy proces zdobywania kontroli nad umysłem

Stephen Hassan, były członek Kościoła Zjednoczeniowego, przedstawia trójstopniowy proces zdobywania kontroli nad umysłem. Nazwał te etapy kolejno: rozmrażaniem, przekształcaniem i ponownym zamrażaniem.

Celem **rozmrażania** jest doprowadzenie do tego, by człowiek wątpił w prawdziwość własnej wizji świata. Ten etap ma wywołać całkowitą dezorientację światopoglądową. Zostają zakwestionowane kryteria, w oparciu o które człowiek stara się zrozumieć siebie i swoje otoczenie. Istnieją różne metody rozmrażania. Jedną z podstawowych jest wywołanie załamania psychicznego. Osiąga się ten cel pozbawiając ludzi, przez dłuższy czas snu albo dostatecznej ilości pokarmu, zmieniając pory posiłków lub wprowadzając określona dietę (o niskiej zawartości białka, bądź bogatą w węglowodany).

Skuteczne jest też bombardowanie intelektualne. Informacje o określonym ładunku emocjonalnym przekazywane są jednostce w takim tempie, że nie jest ich w stanie krytycznie przetrwać. W efekcie czuje się przytłoczona. Umysł obojętnie wobec napływających informacji i rezygnuje z ich oceniania. Do minimum ograniczana jest sfera prywatności – nie pozwalając jednostce na chwile samotności, pozbawia się ją czasu na samodzielne przemyślenia i refleksje.

Inne pomocne praktyki to: wspólna medytacja, niektóre ćwiczenia fizyczne, grupowe śpiewy lub hipnoza, która w procesach kształtowania świadomości odgrywa dziś znaczącą rolę. Gdy ludzie zaczynają mięknąć, w większości sekt wmawia się im, że mają straszne wady – są niekompetentni, chorzy umysłowo lub nie dość silni duchem. Każdy

istotny dla jednostki problem jest wyolbrzymiany, aby pokazać jej jak niewiele jest warta. W niektórych grupach ataki na jednostkę przybierają skrajną formę, jak np. poniżanie przed innymi.

Najlepsze efekty daje rozmrażanie w warunkach izolacji, może to być zarówno sala konferencyjna w hotelu, jak i posiadłość położona z dala od ludzkich siedzib. Z chwilą, gdy naruszone zostają podstawy dotychczasowego światopoglądu, człowiek traci naturalną zdolność odrzucania przekonań, które nie przystają do jego wizji rzeczywistości. Jeśli jednostka uległa rozmrożeniu, można wtedy przejść do następnego etapu.

Przekształcanie polega na formowaniu nowej tożsamości – modelu zachowań, sposobu myślenia i odczuwania. Ma ona zastąpić dotychczasową. Może to się odbywać formalnie (np. podczas seminariów czy odprawiania rytuałów), jak i nie oficjalnie (służy temu wspólne spędzanie czasu, lektury, słuchanie kaset, czy oglądanie filmów). W tej fazie nadal są pomocne techniki stosowane w procesie rozmrażania. Indoktrynacja następuje stopniowo, w takim tempie, aby jednostka mogła asymilować poszczególne fragmenty. Obowiązuje zasada: „Mów komuś tylko to, co potrafi zaakceptować”. Skuteczną metodą w procesie przekształcania jest wywoływanie „doświadczeń duchowych”. Ma ona charakter zwykłej manipulacji. Członek sekty, pozostający najbliżej nowicjusza, zapamiętuje dokładnie wszystkie uzyskane od niego informacje, szczególnie te, które dotyczą prywatnego życia, a potem przekazuje je przełożonym. W stosownej chwili kierownictwo grupy może sięgnąć do tych informacji i w oparciu o nie zaaranżować odpowiednie zdarzenie.

Przykładowo członek grupy zostaje przeniesiony do innego ośrodka, a po kilku tygodniach zostaje oskarżony o to, że przyczynił się do śmierci swojego brata. Ponieważ jest przekonany, że nikomu w nowym otoczeniu nie opowiadał o tym fakcie, zaczyna wierzyć, że przywódca sekty posiada nadprzyrodzone zdolności, bo umie czytać w myślach. Bardzo dużą rolę w procesie przekształcania odrywa psychologia tłumu, chodzi o wpływ jaki wywierają członkowie sekty na siebie nawzajem. Celowo łączy się członków sekty w małe grupki. Osoby nieposłuszne są szybko izolowane od reszty. Stephen Hassan wspomina, że na początku każdego seminarium czy warsztatu, organizowali małe zespoły, których zadaniem była ocena rekrutowanych. Istniały dwie kategorie: „owce” i „kozy”. Do „owiec” zaliczano tych, którzy mieli „predyspozycje

duchowe”, natomiast do „kozłów” – nieposłusznym indywidualistom, po których kierownictwo sekty nie mogło się spodziewać niczego dobrego. Zgodnie z tymi kategoriami przydzielano nowicjuszy do jednej z grup. „Kozły” przebywały razem, aby nie dawać złego przykładu „owcom”. Jeśli nie udało się ich „złamać”, byli wydalani z grupy.

Proces przekształcania wspierany jest przez wspólne spotkania, służące umacnianiu grupowej więzi. Jak twierdzi Hassan spotkania takie są świetną szkołą konformizmu: grupa popiera zachowania pożądane, chwalać je i okazując uznanie, niepożądane natomiast przyjmuje lodowatym milczeniem, dając wyraz dezaprobacie. Jeśli jednostkę udało się przekształcić można wówczas przejść do ponownego etapu. (Hassan, 1997)

Ponowne zamrażanie obejmuje działania służące utrwaleniu narzuconej tożsamości. Oczekiwany wynikiem ma być całkowita internalizacja przez jednostkę nowego systemu wartości i przekonań.

Jedną z podstawowych metod stosowanych w fazie ponownego zamrażania jest łączenie nowicjuszy w pary z doświadczonym członkiem sekty. Dzięki temu zabiegowi sekta realizuje dwa cele za jednym zamachem. Po pierwsze, zmusza starszych członków sekty do nienagannych zachowań, zaspokajając jednocześnie ich ambicje. Po drugie, nowicjusz jest pod kontrolą, a w osobie partnera posiada konkretny wzór do naśladowania. Wpaja się nowicjuszom, że tylko grupa jest „prawdziwą rodziną”, wszystkie inne więzi są „fizyczne” i przestarzałe. W niektórych grupach nadaje się członkom nowe imiona. W innych wymaga się zmiany sposobu ubierania się, uczesania, członkowie sekt uczą się też nie rzadko charakterystycznego żargonu. Wszystko po to, aby odciąć jednostkę od wszystkiego, co mogłoby przypominać przeszłość i wzmocnić tym samym nową tożsamość.

Bywają przypadki wymuszania na nowicjuszach, by przekazali sekcje swoje dobra materialne i umożliwili korzystanie z własnego konta w banku. W ten sposób sekta się wzbogaca, a nowicjusz utwierdza się jeszcze bardziej w nowym systemie przekonań. Później brak środków do życia utrudnia ewentualną możliwość odejścia z sekty. Utrwalaniu nowego systemu przekonań najlepiej służy przekonywanie innych o ich słuszności. Jeśli tylko nowicjusz do tego dojrzał, zobowiązuje się go do nawracania innych. W ten sposób proces kształtowania nowej tożsamości ulega przyspieszeniu. Równie skuteczne jest angażowanie nowicjusza w kwestowanie na rzecz grupy.

Stosowane w sektach techniki podtrzymywania zaangażowania to:

- **grupowe myślenie („grouphink”)** – to proces, który może zachodzić we wszelkich rodzajach grup, prowadzący do obniżenia zdolności do krytycznego myślenia. W miejsce starannych rozważań „za i przeciw” określonym decyzjom, rozpatrywania alternatywnych możliwości, podnoszenia kwestii moralnych, itd., w grupie takiej dominuje troska o ukształtowanie wspólnego poglądu. Irving Janis (1972) wskazał trzy warunki sprzyjające grupowemu myśleniu:
 - duża spójność grupy podejmującej decyzję;
 - izolacja tej grupy od innych, bardziej zrównoważonych, od zewnętrznej informacji i zewnętrznych autorytetów;
 - poparcie danego sposobu działania przez przywódcę grupy.
- **szantaż emocjonalny** – to jedna z najbardziej stosowanych technik w sektach. Celem jest wzbudzenie w uczestnikach strachu przed wyimaginowanym wrogiem (np. rodzicami, kościołem) i karą za opuszczenie grupy (w tym celu wielokrotnie powtarza się opowieść o nieszczęściach, które spotkały osoby opuszczające sektę).

Wśród innych technik stosowanych przez sekty są: ukryty system kar i nagród, reinterpretacja rzeczywistości, technika małych kroków, techniki relaksacyjne i hipnotyczne.

8.6 Niepokojące objawy u osób będących pod wpływem sekty

Symptomy związane z nagłą zmianą diety, wyglądem zewnętrznym, zmianą przyzwyczajzeń, afirmacją aspektów religijnych i nowe zwyczaje, mogą świadczyć, że osoba jest pod wpływem sekty lub subkultury.

Oto wybrane wskazówki dla rodziców i opiekunów:

Dieta

- przestał spożywać produkty, które dotychczas lubił lub zwyczajowo jadł;
- zaczął za to przygotowywać sobie lub prosić o przygotowanie potraw wegetariańskich z dużą ilością orientalnych przypraw;
- przestał z dnia na dzień pić kawę i herbatę, alkohol, kakao, napoje gazowane, a zamiast tego zaczął pić duże ilości wody, parzyć herbaty ziołowe;

- przestał dotykać pewnych produktów i naczyń rękoma, wydzielił własne nakrycie stołowe.

Wygląd zewnętrzny

- zaczął się zupełnie inaczej ubierać – przesadnie elegancko lub w określony zestaw (np. ciągle ta sama koszula i spodnie), preferować jakiś kolor (np. biały, czarny lub szafranowy), nosić dziwne szaty, plakietki;
- zaczął przesadnie dbać o higienę osobistą o stałych porach lub odwrotnie – zaprzestał tych czynności zupełnie;
- zmienił radykalnie dotychczasową fryzurę, np. ściał włosy pozostawiając z tyłu głowy warkoczyk, zaczął nakrywać włosy nawet w domu;
- zaczął nosić na szyi z czcią różnego rodzaju amulety, koraliki, woreczki, chociaż wcześniej nie było to w jego stylu.

Zmiana przyzwyczajeń

- zrezygnował gwałtownie z oglądania telewizji, słuchania radia, muzyki rozrywkowej, pomimo, że wcześniej lubił to robić lub odwrotnie – zaczął wręcz nałogowo słuchać muzyki (np. orientalnej, heavy metalowej), nagranych przemówień, lekcji o tematyce religijnej, oglądać regularnie podejrzane filmy video, np. nagrania ze zbiorowych modlitw, kazań lub zapisy cen gwałtu i przemocy wobec ludzi i zwierząt;
- zrezygnował z dotychczasowych form spędzania wolnego czasu, np. zabaw tanecznych, kina, basenu;
- przestał spotykać się z dotychczasowymi znajomymi, z którymi wcześniej miał stały kontakt i lubił przebywać w ich towarzystwie.

Aspekt religijny

- zaczął zamykać się w swoim pokoju na wiele godzin, śpiewając lub pozostając jakby w stanie uśpienia (siedząc, leżąc);
- zmienił całkowicie wystrój swojego pokoju, malując go na jakiś określony kolor, budując coś na kształt ołtarza, pałac świece i kadzidła, przystrajając go kwiatami;
- zaczął zbierać dziwne rzeczy, np. obrazy przedstawiające diabły;
- niespodziewanie dla członków rodziny zaczął interesować się sprawami wiary, czytać Pismo Święte, ulotki, broszury, strony internetowe grup religijnych lub przestał uczestniczyć w nabożeństwach w kościele, do którego należał;

- zaczął namawiać pozostałych domowników do rozmów na tematy religijne, proponować lektury, filmy, krytykując zarazem ich poglądy religijne, żądając zdjęcia krzyży.

Nowe zwyczaje

- zaczął prowadzić ożywioną korespondencję listową i internetową, rozmowy telefoniczne o ciągle tych samych godzinach lub dziwnych porach;
- niespodziewanie zaczęli pojawiać się nowi, dziwnie zachowujący się znajomi, nachodzący dom o każdej porze;
- coraz częściej znika z domu, mówiąc, że uczestniczy, np. w kursie językowym, kursie podnoszącym potencjał twórczy, kursie biblijnym;
- nie wraca na noc do domu, nie jest w stanie podać przekonującej przyczyny, gubi się w wyjaśnieniach;
- opuszcza coraz częściej zajęcia w szkole, pracy, pomimo, że wcześniej bez problemu wywiązywał się z tych obowiązków;
- wydaje coraz większe sumy na zakup książek, kadełek, opłacanie kursów;
- próbuje pożyczać pieniądze od bliskich i znajomych, bądź odwrotnie – może próbować rozdawać własne oszczędności czy rzeczy osobiste;
- dokonuje kradzieży cennych przedmiotów i pieniędzy, chwając się swoim sprytem i bezwzględnością;
- w rozmowach od niedawna pojawiają się nowe zwroty, jak np.: „energia kosmiczna”, „czakramy”, „afirmacje”, „leczenie energią”.

8.7 Zagrożenia

Przebywanie w traumatyzującej atmosferze sekty powoduje nieodwracalne zmiany w psychice oraz trwale deformuje osobowość młodego człowieka. U będących członkami sekty powstaje „syndrom indoktrynacji”, na który składa się m.in. regresja (dziecinnienie osób), destruktywne zmiany fizyczne, występowanie stanów dysocjacyjnych.

Charakterystycznym dla członków sekty najniższego szczebla jest „syndrom sekty”. Zespół ten charakteryzuje się:

1. Brakiem możliwości prowadzenia swobodnej rozmowy. Rozmówca ustawicznie i bezkrytycznie powraca do tematu swojej nowej wiary.

Negatywna ocena wypowiedzi nie motywuje go do podjęcia rzeczowej dyskusji, lecz do ustawicznego powielania tych samych sloganów;

2. Bezkrytycznym cytowaniem słów mistrza, mimo, że nie opierają się one na faktach ani dowodach i często są to treści absurdalne;
3. Trudnościami w koncentracji i niepodzielnością uwagi, a także jej skoncentrowaniem na jednym temacie;
4. Barkiem inicjatywy i samodzielnego działania;
5. Zaburzeniami w zakresie woli, uczuciem ustawicznego lęku i zagrożenia;
6. Trudnościami w komunikacji z dawniejszym otoczeniem i niemożnością podjęcia życia poza grupą;
7. Bezkrytycznym i mechanicznym stosowaniem ćwiczeń fizycznych;
8. Automatycznym reagowaniem na głos (lub sygnały osoby, która podała sugestię (programowała));
9. Zmianą sposobu odżywiania, przy czym nie uzasadnia się tego przesłankami, lecz wolą nauczyciela.

Problemy psychiczne, z jakimi borykają się byli członkowie sekt, często powtarzają się i dają się umownie usystematyzować według objawów natury:

1. Poznawczej: trudności w koncentracji uwagi i zapamiętywaniu, tendencja do postrzegania rzeczywistości w biało-czarnych kolorach, magiczny sposób myślenia, tzw. „obciążony język”, stany dysocjacyjne oraz tzw. „odpływanie”;
2. Emocjonalnej: stany depresyjne i lękowe, fobie, koszmary nocne, poczucie winy, izolacji, bezradności, zniechęcenia, braku sensu życia, poczucie straconego czasu, niska samoocena;
3. Społecznej: problemy w podejmowaniu samodzielnych decyzji, trudności w nawiązywaniu bliskich znajomości. Do specyficznych po-kultowych zespołów zaburzeń należą: zaburzenia relacji, nietypowe zaburzenia dysocjacyjne i złożone zespoły stresu pourazowego. Występują niekiedy zespoły psychotyczne, których wywołanie (w przypadku psychoz reaktywnych), ujawnienie się lub pogłębienie (w przypadku endogennych) było związane z okresową przynależnością do grupy kultowej (zob. Raport, 2000, s.46).

Najbardziej dramatycznymi zagrożeniami były zbiorowe samobójstwa wyznawców sekt apokaliptycznych, m.in. w 1978 r. w Gujanie, Świątyni Ludu Jima Jonesa, 900 członków popełniło samobójstwa;

w 1997 r. 39 wyznawców sekty Wrota Niebios w USA popełniło zbiorowe samobójstwo.

W latach 1995-1999 w Polsce zakwalifikowano 8 samobójstw, jako mających związek z przynależnością do satanistów.

Szkodliwość społeczna, kryminalne zachowania członków sekt znajdują odzwierciedlenie w poczuciu zagrożenia ze strony społeczeństwa. Z przeprowadzonych w 1999 r. badań przez Demoskop wynika, że dla ponad trzech czwartych Polaków sekty stanowią poważne zagrożenie. W ocenie 65% respondentów działalność sekt powinna być zabroniona.

8.8 Profilaktyka

Wyrazem dostrzeżenia problemu zagrożeń ze strony sekt było powołanie Międzyresortowego Zespołu do Spraw Nowych Ruchów Religijnych, utworzonego na podstawie Zarządzenia nr 78 Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 sierpnia 1997 r. (M.P. nr 54, poz. 513). Międzyresortowy Zespół do Spraw Nowych Ruchów Religijnych jest organem opiniotwórczo-doradczym Prezesa Rady Ministrów. Celem Zespołu jest diagnoza i analiza istniejących zagrożeń, ze strony niektórych nowych ruchów religijnych i ich wpływu na jednostkę, rodzinę i społeczeństwo, oraz wypracowanie metod skutecznego przeciwdziałania tym zagrożeniom i sposobów niwelowania skutków działalności destrukcyjnych sekt. W zakresie swoich zadań Zespół współpracuje z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się pomocą ofiarom sekt i ich rodzinom, oraz z wyspecjalizowanymi ośrodkami naukowymi, a także nawiązał kontakty ze swoimi odpowiednikami w innych krajach europejskich. Zespół nawiązał też kontakty robocze z Sekretariatem Episkopatu Polski i Polską Radą Ekumeniczną.

W działaniach profilaktycznych a nawet terapeutycznych biorą udział stowarzyszenia m.in. Dominikański Ośrodek Informacji o Nowych Ruchach Religijnych i Sektach (Warszawa, Kraków, Wrocław), Centrum Przeciwdziałania Psychomanipulacji (Lublin), Śląskie Centrum Informacji o Nowych Ruchach Religijnych i Sektach (Katowice).

W celu pomniejszenia zagrożeń związanych z działalnością sekt w Polsce należy:

1. Uruchomić cykl szkoleń o sektach, głównie dla nauczycieli, wychowawców, jak osób zainteresowanych problemem.

2. Wprowadzić w instytucjach związanych z edukacją dzieci i młodzieży zajęć informujących o zagrożeniach ze strony sekt oraz proponowanie atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego.
3. Dokonać nowelizacji *Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* w ramach, której wprowadzić restryktywne przepisy w zakresie rejestracji nowych ruchów religijnych, a także monitorowanie ich działalności.
4. Utworzyć placówki zajmujące się w sposób profesjonalny i zorganizowany analizą i wymianą informacji o nowych związkach wyznaniowych i sektach, a także prowadzących działania pomocowe dla ofiar sekt i ich rodzin.

Pytania sprawdzające:

1. Podaj przyczyny rozrastania się kultów i sekt według J. McDowell'a i D. Stewart'a.
2. Jakimi metodami posługują się sekty podczas rekrutacji?
3. Jakie objawy mogą świadczyć, że jednostka jest pod wpływem sekty?

9. Subkultury

9.1 Definicje

Fenomen subkultur młodzieżowych od wielu lat budzi zainteresowanie socjologów, pedagogów i psychologów, a co za tym idzie powstało wiele pojęć. Potocznie rozumieć można subkulturę jako *zagrożające porządkowi społecznemu prymitywny, lub co najmniej niekonwencjonalny sposób uczestniczenia w kulturze* (Piotrowski, 2003, s.9).

Według socjologa badającego zjawisko subkultury młodzieżowej, Mirosława Pęczka (1992): *subkultura, to względnie spójna grupa społeczna pozostająca na marginesie dominujących w danym systemie tendencji życia społecznego wyrażającego swoją odrębność poprzez zaangażowanie lub podważanie utrwalonych i powszechnie akceptowanych wzorów kultury.*

W ocenie Marka Jędrzejewskiego: *subkultury młodzieżowe stanowią integralny składnik kultury alternatywnej w zakresie postaw i wzorców charakterystycznych dla wyodrębnienia małej grupy* (Jędrzejewski, 2001, s. 18-19).

Pewne środowiska społeczne lub grupy ludzkie wytwarzają specyficzne dla siebie wzory zachowania, układy norm, wartości. Układy te, określane są jako podkultury lub subkultury (por. Dyoniziak, 1965). Funkcjonujące podkultury w ocenie społecznej, mogą stanowić **podkultury dewiacyjne i niedewiacyjne**.

Mianem **podkultury dewiacyjnej** określamy tę, która cechuje się znacznym stopniem braku lub bardzo małego respektu dla norm, wartości uznawanych za pożądane i obowiązujące w szerszym systemie społecznym. Do takiej podkultury zaliczyć można **podkulturę więzienną**.

W **podkulturze więziennej** uczestniczą chętnie młodzi ludzie osadzeni w zakładach karnych a także zakładach poprawczych (zob. Frąckowiak, 2006). Często bywa ona w swoich elementach przejmowana przez niektóre subkultury młodzieżowe.

9.2 Fazy

Faza subkultury młodzieżowej – w tym etapie jest chęć odróżnienia się grup młodzieżowych od reszty społeczeństwa. Subkulturowa „inność” jest podkreślana głównie przez zewnętrzne

atrybuty – ubiór, styl spędzania wolnego czasu, język, itp. Wzory zachowania tego rodzaju grup mieszczą się w ramach powszechnie obowiązującego porządku społecznego.

Faza kontrkultury – młodzież uświadamia sobie wtedy swoją odrębność pokoleniową i kulturową. Protest przeciwko zasadom funkcjonowania oraz wartościom, tworzącym fundament społeczeństw zachodniego kręgu kulturowego, doprowadził do powstania tzw. światopoglądu kontestacyjnego. Jego główne elementy to zakwestionowanie świata rządzonego przez wartości materialne, nastawionego na efektywność i zysk. Cechą charakterystyczną młodzieżowej kontrkultury jest też zwracanie uwagi na role zaspokojenia potrzeb duchowych, zwłaszcza potrzeby samorealizacji.

Faza kultury alternatywnej – jest to stadium najbardziej dojrzałe: totalna krytyka zastanego świata dorosłych jest powoli zastępowana przez próby kreowania wzorców i zachowań pozytywnych. Społeczności alternatywne są nastawione raczej na twórczą aktywność na obrzeżach głównego nurtu kulturowego, niż atakowanie starego systemu. Formy działań alternatywnych to, np. redagowanie niezależnych wydawnictw (fanzinów), organizowanie happeningów, angażowanie się w programy na rzecz rozwoju duchowego oraz przynależność do ruchów ekologicznych lub walczących o prawa mniejszości. Przejawy kultury alternatywnej są bardzo zróżnicowane. Wspólnym mianownikiem jest ich spontaniczny charakter i przekonanie o wartości, jaka stanowi wolność i możliwość własnego wyboru życia (zob. Piotrowski, 2003).

9.3 Teorie wyjaśniające

Najbardziej znaną koncepcję wyjaśniającą fenomen subkultury dewiacyjnej jest teoria Alberta Cohena.

Funkcjonowanie człowieka w otaczającym go świecie polega na nieustannym rozwiązywaniu różnego rodzaju problemów. Przedstawiciele różnych grup i warstw społecznych borykają się oczywiście z odmiennymi, specyficznymi dla nich problemami i poszukują właściwych dla siebie rozwiązań. Subkultura zaczyna się tworzyć, gdy dochodzi do interakcji (wzajemnego oddziaływania) jednostek, mających podobne problemy z przystosowaniem się do środowiska społecznego i kulturowego, w którym przyszło im żyć. W pierwszej fazie powstawania subkultury osoby nie potrafiące zadowalająco rozwiązać swoich problemów, nie prezentują zdecydowanie swoich poglądów

i nonkonformistycznych zachowań – starają się raczej wysondować, czy mogą liczyć na zainteresowanie i zrozumienie pozostałych członków grupy. Jeśli te wstępne gesty eksploracyjne nie spotkają się z krytyką, następuje etap wzajemnego uzgadniania stanowisk i krystalizowania wspólnych poglądów. Efektem wzajemnych oddziaływań jest wykształcenie się odmiennych, niż powszechnie obowiązujące normy i wartości. Ponieważ członkowie subkultury nie są pewni tych nowych rozwiązań, aby potwierdzić ich słuszność stosują tzw. mechanizm obronnej prowokacji: zachowują się w sposób, który wywołuje krytykę i oburzenie społeczeństwa. Uzyskują tym samym potwierdzenie wrogości otoczenia wobec swojej grupy i usprawiedliwienie swoich działań.

Podstawowe cechy subkultur młodzieżowych w opinii Cohena to:

Bezelowość pojawia się np. w dokonywaniu przestępstw (aktów wandalizmu, kradzieży), traktowanych nie jako możliwość wzbogacenia się, ale jako rozrywka, forma spędzania wolnego czasu i sposób radzenia sobie z nudą dnia codziennego.

Złośliwość to efekt wrogości zarówno wobec autorytetów w świecie dorosłych (rodzice, nauczyciele), jak i rówieśników. Tego rodzaju nastawienie może się przejawiać w walkach ulicznych gangów młodzieżowych lub prześladowaniu kolegów należących do subkultur.

Negatywizm polega na zdecydowanym odrzuceniu przez członków subkultur dewiacyjnych powszechnie akceptowanych norm i wartości. Niechętna, potępiająca reakcja otoczenia społecznego wzmacnia poczucie solidarności wewnątrz subkultury i powoduje dalszą radykalizację postaw (zob. Piotrowski, 2003, s. 15-16).

Koncepcja W. B. Millera

Powstawanie i działalność subkultur młodzieżowych wynika z tradycji kultury warstw niższych. Dla każdej kultury można określić tzw. centralne punkty zainteresowania, czyli problemy lub zagadnienia, skupiające powszechną uwagę i angażujące emocjonalnie. W przypadku kultury warstw niższych centralnymi punktami zainteresowań są:

- **kłopoty** (problemy) – stanowią stały element życia przedstawicieli niższych warstw społecznych. Większość codziennej aktywności jest ukierunkowana na ich unikanie lub rozwiązywanie. Skłonność młodego człowieka do pakowania się w kłopoty może być różnie wartościowana, w zależności od tego, czy zachowanie oceniają dorośli, czy rówieśnicy. Dla członka młodzieżowego gangu balansowanie na granicy prawa może być pożądane, gdyż wpływa na podwyższenie jego stanu w grupie;

- **twardość** – składają się na nią takie cechy młodzieży męskiej, jak siła, odwaga, nieokazywanie emocji, odporność na ból, gotowość do obrony swoich interesów oraz pogarda dla wszelkich przejawów sentymentalizmu i kobiecości;
- **spryt** – jest rozumiany jako umiejętność radzenia sobie w każdej sytuacji, cwaniackiego lawirowania między pułapkami codzienności. Ważne jest aby się „nie dać”, „trzymać fason”, „nie pękać” i realizować swoje cele. W tym rozumieniu oznaką sprytu jest zarówno dokonanie oszustwa, manipulowanie innymi ludźmi dla swoich korzyści, jak i posiadanie specyficznych umiejętności językowych (tzw. gadanie);
- **emocje** – ich wartość, a dokładniej rzecz biorąc – mocne wrażenia, wynikają w przypadku młodzieży warstw niższych ze specyfiki ich sytuacji życiowej. Tydzień jest wypełniony pracą lub zabijaniem nudy w gronie kolegów. Na atrakcyjne rozrywki nie starcza pieniędzy, a społeczność lokalna rzadko oferuje możliwości pożytecznego spędzania wolnego czasu. W tej sytuacji silnych emocji dostarczają weekendy: wtedy można zaszaleć, wybrać się z kolegami na dyskotekę, mecz piłkarski, urządzić imprezę, a przy okazji rozładować nadmiar nagromadzonej energii. Szczególnie udane, pod względem rozrywkowym, weekendy są długo wspomniane, stają się elementem grupowego folkloru;
- **przeznaczenie** – wiara w los, przeznaczenie pozwala uznać, że osobiste starania jednostki nie mają znaczenia, bo życiem człowieka sterują siły wyższe, pozostające poza kontrolą. Tego rodzaju przekonanie umożliwia zrzucenie odpowiedzialności za popełnione czyny na pecha, który prześladowa daną osobę;
- **niezależność** – dążenie do autonomii, niezależności jest prawidłowością rozwojową okresu dorastania. Tendencja ta jest szczególnie dobrze widoczna u młodzieży męskiej, wywodzącej się z warstw niższych. Jak podkreśla Miller odrzucenie autorytetów i kult polegania na sobie ma w wielu przypadkach charakter powierzchowny.

Poglądy R. A. Clowarda i L. E. Ohlina

Zgodnie z teorią zróżnicowanych możliwości, stworzoną przez Clowarda i Ohlina, kształtowanie się postaw i zachowań dewiacyjnych wyprzedza w czasie przystąpienie jednostki do subkultury. Początkiem kariery dewiacyjnej jest doświadczenie niepowodzeń na drodze do

osiągnięcia celów, będących w danej kulturze synonimem sukcesu. Jeśli człowiek, któremu nie udaje się zdobyć pożądanego statusu społecznego, wini za ten stan istniejący porządek społeczny, mamy do czynienia z pierwszym czynnikiem sprzyjającym dewiacyjnemu zaangażowaniu. Następnym krokiem jest zwykle próba obejścia spostrzeganych barier społecznych poprzez odebranie prawomocności normom, uważanym za niesprawiedliwe, nieskuteczne lub nieużyteczne w konkretnej sytuacji życiowej jednostki. Tym samym dana osoba nastawia się psychicznie na popełnianie czynów o charakterze dewiacyjnym. Ponieważ jednak zakwestionowanie reguł gry społecznej, wywołuje zwykle lęk i poczucie winy, jednostki poszukują wsparcia i usprawiedliwienia swojego wyboru w grupie subkulturowej, złożonej z osób doświadczających podobnych problemów.

Cloward i Ohlin wyróżnili trzy główne rodzaje podkultur:

- **podkultura przestępcza** – powstaje na obszarach charakteryzujących się dużym nasyceniem przestępczością. Tego rodzaju społeczności lokalne są dobrze zintegrowane, spójne. Ponieważ zamieszkują je przestępcy w różnym wieku, dewiacyjne wartości, normy i wzorce postępowania są elementem, który na stałe wrósł w kulturę środowiska. Młodzież wychowująca się w tego rodzaju dzielnicach zna co prawda powszechnie lansowane wzorce sukcesu (kariera w handlu, sporcie, świecie rozrywki), jednak w praktyce się z nimi nie styka. Tym, co jest namacalne, bliskie, są wzorce kariery przestępczej. Młodzież uczy się ich przez modelowanie (obserwowanie zachowań dorosłych przestępców) oraz ćwiczenie przestępczych technik i zachowań. Pozornie bezsensowne zachowania (np. drobne kradzieże, akty wandalizmu) mogą więc, z jednej strony pełnić rolę treningu, z drugiej zaś być wyrazem identyfikacji z dewiacyjnymi wartościami lokalnej społeczności. Subkultury młodzieżowe są, w tym rozumieniu, miejscem odbywania stażu w przestępczym fachu. Uczą nie tylko technik dokonywania przestępstw, ale także zdyscyplinowania, lojalności, pracy zespołowej, planowania działań i usprawiedliwień, które mogą być przydatne w konfrontacji z wymiarem sprawiedliwości;
- **podkultury konfliktowe** – są charakterystyczne dla obszarów niestabilnych, charakteryzujących się dużą mobilnością mieszkańców, brakiem trwałych więzi międzyludzkich i słabym systemem kontroli nieformalnej. Młodzież ma utrudniony dostęp,

zarówno do konformistycznych wzorców osiągania sukcesu, jak i wzorców kariery przestępczej. W takiej sytuacji podstawowym wyznacznikiem pozycji w grupie staje się siła fizyczna, umiejętność walki i gotowość do jej podjęcia oraz odporność na ból. Jednostki agresywne, prezentujące „charakter” i „serce do walk” stają się przywódcami grup subkulturowych o charakterze konfliktowym np. chuligańskich;

- **podkultury wycofania** – członkami tego rodzaju subkultur są narkomani. Podkultury wycofania tworzą się na obszarach, które charakteryzuje intensywna migracja ludności, słaba kontrola społeczna oraz przejawy dezorganizacji społecznej. Objawy dezorganizacji mogą być obserwowalne (zaniebane posesje i tereny zielone, oznaki wandalizmu, prostytutki i osoby uzależnione przebywające w miejscach publicznych, gangi młodzieżowe) lub ukryte (rozpad więzi sąsiedzkich). Według Clowarda i Ohlina podkulturę wycofania tworzy młodzież, która nie osiągnęła sukcesu w dążeniu do aprobowanych społecznie celów, a której nie udało się go osiągnąć w drodze przystosowania przestępczego lub konfliktowego. Właśnie Ci podwójnie przegrani są najbardziej podatni na ucieczkę w narkotyki. Podkultura narkomańska pełni, względem swoich członków, szereg funkcji: na etapie eksperymentowania ze środkami uzależniającymi, uczy określenia odczuwanych stanów jako przyjemnych, ekscytujących, w dalszych fazach uzależnienia jest źródłem kontaktów z siecią dealerów oraz miejscem narkomańskiej edukacji (np. uczy poznawać dobry towar, ukryć fakt uzależnienia, racjonalizować trwanie w nałogu) (zob. Piotrowski, 2003).

9.4 Typologia subkultur młodzieżowych

Według Marka Jędrzejewskiego subkultury młodzieżowe można podzielić na:

Alternatywne, w granicach których występują:

- **subkultury religijno-terapeutyczne** stawiające sobie za główny cel indywidualne doskonalenie osobowości i podnoszenie na wyższy poziom stanu świadomości i wiedzy;
- **subkultury ekologiczno-pacyfistyczne**, które upatrują w działalności na rzecz środowiska, zdrowia ludzkiego i w idei pokoju nowej jakości społecznych przeżyć i doświadczeń.

Buntu i ucieczki:

- **subkultury buntu społeczno-obyczajowego** – zakładają szacunek dla indywidualności i dążenia do realizowania określonego stylu życia (np. beatnicy, hipisi, punki, popersi), jak również występują z pewnym pozytywnym programem przemian w wymiarze kulturowym, społecznym, a nawet politycznym;
- **subkultury izolacji do społeczeństwa** – w swojej genezie odwołują się do kultu siły i podległości (np. gitowcy, rockersi, killersi, skinheads), a łączą ich doświadczenia resocjalizacyjne (poprawczaki, więzienia), swoisty żargon oraz specyficzne formy komunikacji, tzw. drugie życie. W warunkach wolnościowych grupy te można określić jako subkultury przygody i ryzyka.

Kreacyjne: młodzież ta wybiera twórczą drogę rozwoju (undergroundowa, muzyka rockowa, działalność para dziennikarska):

- **subkultury autokreacji artystycznej** – funkcjonowanie w trzecim obiegu kulturowym traktowane jest jako forma samodoskonalenia się i samorealizacji w oparciu o zasadę niezależności od profesjonalistów: uznanych twórców, tzw. elity kulturotwórczej;
- **subkultury kultury dziania się**, bycia w drodze, na szlaku (imprezy, festiwale młodzieżowe, miejsca spotkań, itp.);
- **subkultury działalności happeningowej** – jest to zjawisko o cechach efemerycznych, choć dowodzące potrzeby samookreślenia się wobec rzeczywistości poprzez ulotne akcje, pikiety, manifestacje, sprejowanie murów, itp. (Jędrzejewski, 1999, s. 86-87)

9.5 Przyczyny powstawania subkultur

Nieformalne grupy młodzieżowe o charakterze podkultur są otoczeniem, w którym dorastające jednostki poszukują możliwości samodzielnego działania, własnego miejsca w otaczającej rzeczywistości, pozycji społecznej, własnej ważności i znaczenia. One umożliwiają młodym osobom samorealizację w różnych dziedzinach życia, często poprzez kwestionowanie, negację, bądź nawet odrzucenie norm i wartości uznawanych przez większość społeczeństwa. Pozwalają na redukcję napięć psychicznych i frustracji związanych z brakiem poczucia bezpieczeństwa, zrozumienia przez otoczenie, lub też niezrozumienia otoczenia. Pomagają zapomnieć o kłopotach, ułatwiają rozwiązywanie własnych problemów, często nie rozumianych lub bagatelizowanych

przez dorosłych. Młodzież w grupach o znamionach podkultur czuje się potrzebna i akceptowana.

Badając zjawisko podkultury Teresa Sołtysiak (1998) wyróżniła następujące czynniki sprawcze uczestnictwa w nich młodzieży:

- utrudnione kontakty społeczne dorastającej jednostki ze środowiskiem rówieśniczo-koleżeńskim (odtrącanie jej z różnych przyczyn, wyśmiewanie, naznaczanie) i poszukiwanie przez jednostkę osób, które by ją akceptowały i uznawały;
- brak, bądź utrudniony dostęp do działalności w organizacjach młodzieżowych, a także mało atrakcyjne lub przestarzałe dla jednostki formy działalności tych organizacji;
- propagowanie przez środki masowego przekazu negatywnych i wręcz destrukcyjnych form zachowań wraz z podaniem niemalże gotowych recept jak działać w podkulturach;
- bliskie kontakty z osobami należącymi do subkultur młodzieżowych, subiektywna atrakcyjność, a nawet fascynacja tymi osobami;
- nie bez znaczenia dla rozwoju subkultur są dokonujące się przeobrażenia ekonomiczno-społeczne i polityczne na świecie i w kraju;
- brak perspektyw rozwoju i samorealizacji młodzieży;
- traktowanie młodzieży marginalnie, nieraz z lekceważeniem bądź bagatelizowaniem, jak też nie dostrzeganiem jej problemów;
- kryzys dotychczasowego systemu wartości oraz rozbieżności między preferowanymi normami i wartościami a ich stosowaniem przez bliższe i dalsze otoczenie społeczne;
- wszelkie nieprawidłowe, nieefektywne, nieudolne i z różnych powodów mało skuteczne oddziaływania opiekuńcze i socjalizacyjno-wychowawcze na jednostkę, utrudniające jej prawidłową samorealizację i zaspokojenie potrzeb w najbliższym otoczeniu: w rodzinie, wśród rówieśników, w szkole wraz z zakłóceniami w wypełnianiu obowiązków szkolnych, łącznie z niepowodzeniami w nauce i wieloma innymi dysfunkcjonalnościami utrudniającymi wypełnianie roli ucznia;
- zaburzenia więzi emocjonalnych między jednostką a członkami rodziny, subiektywne poczucie odtrącenia, czy też osamotnienia dorastającej jednostki przez najbliższe i znaczące osoby;
- zły klimat w rodzinie zdeterminowany zaburzoną strukturą rodziny, konfliktami z różnymi formami agresji, a także nieprawi-

dłowymi metodami socjalizacyjno-wychowawczymi stosowanymi wobec jednostki;

- trudne warunki socjalno-bytowe w rodzinie, bądź skupienie szczególnej uwagi na potrzebach materialnych bez uwzględnienia potrzeb psychospołecznych młodego pokolenia;
- występowanie zjawisk patologicznych w rodzinie i negatywnych wzorów zachowań skłaniających jednostkę do ich naśladowania i poszukiwania otoczenia ułatwiającego demonstrowanie dewiantycznych form zachowań;
- brak, bądź nieprawidłowa kontrola działań i poczynań dorastającej jednostki w różnych okolicznościach i sytuacjach jej życia, a zwłaszcza w kryzysowych wydarzeniach;
- nieodpowiednie formy i sposoby spędzania czasu wolnego, np. picie alkoholu, jako warunek dobrej zabawy;
- utrudniony dostęp do dóbr kultury, bądź braku przygotowania jednostki do korzystania z osiągnięć kultury masowej czy alternatywnej (Sołtysiak, 1998, s. 3-6).

9.6 Charakterystyka wybranych subkultur

9.6.1 Subkultura EMO

Emo, to skrót od słowa emotional, którym możemy opisać modę, muzykę jak i stan emocjonalny. Subkultura ta powstała w połowie lat 80-tych i jej nazwa opisywała gatunek muzyki hardcore punk. Termin ten opisywał zachowanie muzyków na scenie, ich spontaniczność i wyrazistość uczuć. Grupa subkulturowa zanikła na początku lat 90-tych i odrodziła się na początku 2000 r.

Emo powstało jako przeciwieństwo agresywnych i materialistycznych przedstawicieli amerykańskiego rapu. Sprzeciwiają się agresywności, zażywaniu narkotyków i nastawienia na konsumpcjonizm. Ich ubrania są czyste, schludne i ściśle przylegające do ciała. Bardzo dbają o fryzury i staranny ostry makijaż.

W swojej podkulturze łączą różne elementy: mroczny, wyrazisty wizerunek, jak i krytyczne podejście do świata oraz wszechogarniające poczucie braku sensu.

Emo odrzucają agresję, są wegetarianami i abstynentami od alkoholu i tytoniu. Uczestnicy tej subkultury nawiązują swoim zachowaniem do XIX-wiecznej filozofii romantycznej, w której najważniejsze jest akceptowanie uczuć i emocji, nastawienie na przeżycia wewnętrzne i indywidualizm.

Gdy termin „Emo” używamy w odniesieniu do cech osobowości oznacza to zazwyczaj osobę: bardzo emocjonalną, wrażliwą, nieśmiałą, zamkniętą w sobie, ponurą i cichą. Wiele tekstów piosenek Emo nawiązuje do nieodwzajemnionej miłości i problemów emocjonalnych w związku. Idolem Emo jest wokalista Bill Kultz zespołu Tokyo Hotel. W Polsce zwolennicy słuchają muzyki zespołu Blog 27. Za kultowy zespół uważa się Rites of Spring.

Ich styl to: ciasne spodnie rurki, długie (najczęściej czarne) grzywki ścięte na ukos i zaczesane na jedną stronę twarzy, oczy podkreślone czarną kredką, ciasne wyblakłe T-shirty, paski z ćwiekami, opaski na ręce i materiałowe trampki lub trapery. Te cechy odnoszą się zarówno do chłopców, jak i dziewcząt. Często zwolennicy subkultury noszą kolczyki: w nosie, na języku, na brwiach. Strój uzupełniają srebrne naszyjniki z gwiazdą. Jeśli ktoś nosi okulary, to koniecznie muszą być czarne oprawki lub w kształcie kocich oczu. Dziewczeta chętnie noszą pod ręczne torby pokryte łątami i przypinkami.

Należący do subkultury mają bardzo krytyczny stosunek do świata. Kreują się na przygnębionych poczuciem beznadziei. Taki stan psychiki może prowadzić do niebezpiecznej depresji.

9.6.2 Subkultura skatów

Powstanie subkultury można łączyć z wynalezieniem w 1958 r. przez Amerykanina Billa Richardsa desek na rolkach zwanych **skateboardami**.

Kultowym utworem w 1959 r. stał się utwór duetu Jan and Dean utrzymany w stylistyce, tak zwanego surf rocka, który opiewał uroki jazdy na rolce.

W latach 70-tych w USA nastąpił rozkwit, za przyczyną zespołu Z-Boys, sklepów sprzedających masowo deskorolki ozdobionymi grafitti.

Skateboarding (chodnikowy surfing) stał się elementem młodzieżowej subkultury, a skaterzy okazali się niezwykle otwarci na nowe style muzyki, najpierw był punk rock, ostatnio zaś coraz częściej hip-hop.

Członkowie subkultury skatów wyróżniają się ubiorem, czyli: czapki baseballówki, obszerne bluzy z kapturami, luźne podkoszulki z logo producentów desek, spodnie bermudy i specyficzne buty mają za zadanie zmanifestować spontaniczność, luz podkreślający ich niezależność. Często jazda na deskorolce jest bardzo ekstremalna, wymaga od skata wiele zwinności i siły, liczą się z licznymi kontuzjami.

Moda na bycie skatem została szybko podchwycona i rozwinięta przez rynek i media. Sympatycy subkultury mogą sprawdzić swoje umiejętności sportowe podczas zawodów, zaopatrzyć się w specjalistycznych sklepach w sprzęt i kultową odzież [...] (Piotrowski, 2003, s. 86).

W Polsce pierwsze profesjonalne zawody zorganizowano w 1979 r. w Warszawie na Placu Zamkowym. Corocznie, 21 czerwca, w Międzyzdrojach obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Deskorolki, gdzie spotykają się członkowie subkultury skatów.

9.6.3 Subkultura gotów

Goci to subkultura, której początki sięgają końca lat 80-tych. Nazwa pochodzi od fascynacji gotykiem. Jej uczestnicy fascynują się etosem średniowiecznego rycerstwa, wojny i heroicznej śmierci. Bardzo często oglądają mroczne horrory, grają w gry przepełnione przemocą, których bohaterowie są wilkołakami bądź wikingami.

Goci interesują się śmiercią, okultyzmem i okrucieństwem, przejawiają rasistowskie ideologie oraz wierzą w apokaliptyczne przepowiednie. Charakteryzuje ich dystans do świata.

Jak twierdzi Prejs „*wyrażają pogardę wobec przejawów wartości, etyki, postrzegania norm moralnych, zdrowego stylu życia, równouprawnienia*” (Prejs, 2004, s. 36).

Goci ubierają się na czarno bądź łączą czerń z czerwienią lub fioletem. Ich stroje są z lateksu bądź skóry i są bardzo futurystyczne. Ozdabiają się licznymi kolczykami, charakteryzują się na wampiry albo trupy. Są zwolennikami muzyki w stylu hard core i dark metal. Niebezpiecznie eksperymentują za swoją psychiką łączą z przyjmowaniem środków psychoaktywnych.

Największy zjazd subkulturowców w Polsce odbywa się na festiwalu Castele Party w Bolkowie.

9.6.4 Subkultura szalikowców

Szalikowcy są subkulturą zdemoralizowanych kibiców sportowych, przeważnie kibiców piłkarskich. Subkultura ta pojawiła się na początku lat 70-tych, w pierwszej fazie były to małe, najwyżej 10 osobowe grupy, obecnie można liczyć je w setkach.

Można wyróżnić trzy najczęściej występujące formy negatywnych zachowań agresywnych kibiców. Są to: awantury, poprzez które prowokowane są bójki, w których wykorzystywane są groźne przedmioty takie jak: kamienie, kije baseballowe, noże, kastety, paski wojskowe, łańcuchy oraz elementy wyposażenia trybun takie jak: połamane ławki, części ogrodzenia oraz krzeselka. Szalikowcy dla wywołania wściekłości u przeciwników wyśpiewują przyśpiewki, w których ich obrażają.

Najistotniejsze cechy subkultury szalikowców to:

- *zdecydowanie miejski charakter – poszczególne grupy są ściśle związane z kulturą społeczności lokalnych (dzielnicy, osiedli), z których się wywodzą. Ważnym elementem kultury społeczności, w których powstają grupy szalikowców jest przekazywana między pokoleniami tradycja kibicowania klubowi sportowemu;*
- *grupy kibiców są tworzone przez młodzież męską w wieku 15-25 lat (uczestnictwo dziewcząt ma charakter wyjątkowy, jest bardzo rzadkie);*
- *podstawową formą aktywności szalikowców jest przejawianie różnego rodzaju zachowań dewiacyjnych, głównie o charakterze agresywnym. Członkowie tych grup uczestniczą w bójkach, dokonują aktów wandalizmu na stadionach, demolują środki komunikacji, a wymienionych czynników dopuszczają się często pod wpływem alkoholu;*
- *szalikowcy nie akceptują niektórych, powszechnie obowiązujących wartości i reguł gry społecznej. Wartością podstawową jest dla nich klub sportowy, z którym się utożsamiają. Mit drużyny tworzą: tradycja i historia klubu, jego stadion oraz symbole (np. barwy, emblematy);*
- *członków grupy agresywnych kibiców charakteryzują cechy młodzieży, z tzw. grupy wysokiego ryzyka, do których zalicza się np. niepowodzenia szkolne, patologie środowiska rodzinnego (np. alkoholizm, przestępczość), życie w złych warunkach ekonomicznych, przejawianie różnego rodzaju zachowań dewiacyjnych (Piotrowski, 2003, s. 97-98).*

Najlichniesze grupy kibiców przychodzą na mecze derbowe (drużyny z jednego miasta lub miast sąsiednich), podczas takich spotkań jest duże zagrożenie rozbojami, choć najbardziej zagorzali kibice to Ci, którzy jeżdżą za swoim klubem sportowym. To właśnie jeżdżący fani są najbardziej zdeterminowani i niebezpieczni. Muszą się liczyć z tym, iż będą celem ataków podczas podróży jak i meczu. Ilość szalikowców regularnie uczestniczących w spotkaniach wyjazdowych wynosi około 15-20% przeciętnej liczby kibiców na stadionie.

Na większości stadionów istnieje sektor tradycyjnie zajmowanych przez szalikowców tworzących „młyn” (np. „Żyleta na stadionie Legii Warszawa, „Galera” – ŁKS, „Górka” – Arka Gdynia, „X Sektor” – Wisła Kraków). Dla fanów jest to miejsce szczególne, niemal uświęcone, uważane za symbol klubu na równi z jego barwami i godłem. Ta część stadionu jest też najzacieklej broniona podczas starć z kibicami drużyn rywali oraz policją (Piotrowski, 2003).

Szalikowcy nie tylko walczą ze sobą, lecz również zawierają sojusze przyjacielskie, które mają za zadanie wspieranie zaprzyjaźnionych kibiców w wyprawach na mecze. Udzielają pomocy w bójkach z rywalami oraz w przedmeczowych i pomeczowych wspólnych libacjach alkoholowych. Obowiązują zasady „syndromu Beduina” – *przyjaciel przyjaciela jest przyjacielem; wróg wroga jest przyjacielem; przyjaciel wroga wrogiem; wrób przyjaciela jest wrogiem.*

Subkultura szalikowców ma strukturę „plemienną”. Na górze są widzowie, na dole społeczność, czyli zwykli kibice. Każda grupa kibiców ma swoją radę starszych (stara gwardia). To ona decyduje z kim jest zgoda (przyjaźń danych grup kibiców), kosa (stan wojny między danymi grupami kibiców), bądź układ (mniej niż przyjaźń, ale nie stan wojny). Poniższa tabela ukazuje zestawienie obowiązujące w dolnośląskich klubach. Tab. 10.

	Barwy	Zgody	Kosy
Chrobry Głogów	niebiesko-pomarańczowo-czarno-zielone	brak	Miedź Legnica, Zagłębie Lubin, Śląsk Wrocław, Stilon Gorzów, Górnik Wałbrzych
Górnik Wałbrzych	biało-niebieskie	Arka Gdynia, Zawisza Bydgoszcz, GKS Tychy, Gwardia Koszalin, Slavia Praga (Czechy)	Śląsk Wrocław, Lechia Gdańsk, Karkonosze Jelenia Góra, Miedź Legnica, Lechia Dzierżoniów, Chrobry Głogów

Karkonosze Jelenia Góra	biało-niebieskie	układ ze Śląskiem	Górnik Wałbrzych
Miedź Legnica	zielono- niebiesko- czerwone	Resovia Rzeszów, Śląsk Wrocław	Zagłębie Lubin, Chrobry Głogów, Górnik Wałbrzych
Śląsk Wrocław	zielono-biało- czerwone	Lech Gdańsk, Wisła Kraków, Motor Lublin, Miedź Legnica, Slezsky Opava (Czechy)	Widzew Łódź, Arka Gdynia, Cracovia, Legia Warszawa, Zagłębie Lubin, Lech Poznań, Ruch Chorzów, Górnik Zabrze, Górnik Wałbrzych
Zagłębie Lubin	miedziano- biało-zielone	Lech Poznań, Arka Gdynia, Odra Opole, Zawisza Bydgoszcz	Śląsk Wrocław, Lechia Gdańsk, Wisła Kraków, Legia Warszawa, Pogoń Szczecin, Miedź Legnica, Chrobry Głogów

Podgrupą tworzącą szalikowców są **chuliganie**, którzy organizują tak zwane ustawki (umówiona walka kibiców żartobliwie zwana grillowaniem) i zasadzki na innych kibiców. Chuligani bezwzględnie nie noszą szalików i ubierają się tak, aby nie rzucać się w oczy, a w razie awantury zachować anonimowość.

Kolejną podgrupę stanowią **ultrasi**, którzy skupiają się na dopingowaniu piłkarzy i tworzeniu atmosfery na stadionie. Często mają dyrygenta, który z gniazda (specjalne miejsce dla kibica) prowadzi doping. Nie są uczestnikami awantur stadionowych.

9.7 Profilaktyka

Funkcjonowanie subkultur może być zagrożeniem dla ich uczestników a także otoczenia. Teresa Sołtysiak wskazuje na celowość podejmowanych działań profilaktycznych.

W celu ograniczenia zasięgu wpływów podkultur na młodzież uwaga powinna być skierowana na:

- minimalizowanie nieprawidłowości oddziaływań socjalizacyjnych-wychowawczych na młode pokolenie poprzez uświadamianie

osobom i instytucjom odpowiedzialności za nie, ich rangi i znaczenia, a także konsekwencji jakie one ze sobą niosą;

- ukazywanie rodzicom i innym osobom socjalizacyjnym młode pokolenie ogromu spoczywającej na nich odpowiedzialności (np. poprzez uzmysłowienie faktów, iż żadna sytuacja w otoczeniu nie jest obojętna dla rozwoju i kształtowania osobowości młodego pokolenia);
- eliminowanie z potencjalnych wpływów na młode pokolenie osób dorosłych, które swoją niefrasobliwością bądź negatywnymi postawami mogą burzyć prawidłowe oddziaływania socjalizacyjne;
- eliminowanie w środkach masowego przekazu, zwłaszcza w telewizji, różnych form agresji oraz nagradzanie negatywnych zachowań.

A poza tym, należy:

- ukierunkowywać samorealizację młodzieży na zachowanie twórcze, a zarazem akceptowane społecznie;
- wdrażać i rozszerzać możliwości korzystania z dorobku i osiągnięć kultury globalnej oraz alternatywnej;
- tworzyć instytucje spędzania wolnego czasu dostępne dla ogółu młodzieży, a zarazem wnoszące w życie pewne wartości i przeżycia;
- modyfikować działalność różnych typów i rodzajów szkół, eliminując w szczególności przestarzałe formy i sposoby nauczania, konserwatywne metody postępowania nauczycieli, uatrakcyjniając przyswojenie wiedzy wraz z wdrażaniem do samodzielności, twórczego i konstruktywnego myślenia;
- tworzyć w szkole taki klimat, aby uczniowie chcieli w niej przebywać i zdobywać wiedzę;
- upowszechniać organizacje przyciągające młodzież atrakcyjnymi metodami działania, umożliwiającymi jej prawidłową samorealizację;
- skierowanie uwagi parlamentu i partii rządzących na problemy młodzieży tak, aby były one dostrzegane nie tylko w akcjach doraźnych (np. w czasie wyborów), zaś podejmowane decyzje uwzględniały zdanie młodzieży. (Sołtysiak, 1998)

Wszystkim tym poczynaniom społeczno-wychowawczym winna towarzyszyć odpowiedzialność moralna osób dorosłych za losy dorastającego pokolenia.

9.8 Podkultura więzienna

Podkultura więzienna to autonomiczny układ norm, wartości, wzorów zachowań i ról wytworzonych przez społeczność więźniów, najczęściej na podłożu podkultury przestępczej. Jest to więc rodzaj negatywnej podkultury dewiacyjnej (por. Stańdo-Kawecka, 2000).

Wyrazem tej podkultury jest funkcjonowanie w więzieniu różnych negatywnych, przeszkadzających procesowi resocjalizacji grup nieformalnych, takich jak grypsujący czy feści. Powstają one w sposób spontaniczny, samorzutny, ale bez oficjalnej akceptacji administracji, zatem nielegalnie. Istnienie i funkcjonowanie tych grup ma miejsce niezależnie od woli kierownictwa zakładu. Zdarza się, że kierownictwa niektórych zakładów nieoficjalnie legalizują ten podział, co w zamiarze ma prowadzić do większego bezpieczeństwa wewnątrz zakładu i lepiej chronić grupę niegrypsujących przed zagrożeniem ze strony grypsujących współwięźniów.

W ocenie Mieczysława Cioska więźniowie, jak i funkcjonariusze tworzą swoisty mikrosystem społeczny. Funkcjonowanie osób pozbawionych wolności regulują normy systemu formalnego (m.in. regulaminy, odpowiednie zarządzenia itp.). Obok systemu formalnego istnieje system nieformalny stanowiący podkulturę więzienną (Ciosek, 1993, s. 42). Zbiór niekontrolowanych, tajemnych reguł wyznaczających zachowania więźniów można określić jako **drugie życie**.

Drugie życie w literaturze penitencjarnej określane jest jako podkultura więzienna (por. Korecki, Wrona, Górski, 1975), podkultura drugiego życia (por. Moczydłowski, 1991), specyficzny sposób porozumiewania się osób pozbawionych wolności, tzw. **grypsera** (Gordon, 1975). Natomiast Ciosek (2008, s 347) uważa drugie życie za przejaw podkultury więziennej.

W zakładach karnych funkcjonują trzy grypy nieformalne. Najwyższą pozycję w drugim życiu mają grypsujący (git-ludzie), niżej sytuowani są nie grypsujący (frajerzy, nieludzie), na najniższej pozycji są cwele (poszkodowani).

Grupa grypsujących wykazuje z reguły większe zdemoralizowanie, nieprzestrzeganie norm współżycia, uważając się za grupę uprzywilejowaną, elitarną. Pozostałe grupy muszą pozostać wobec grypsujących w relacji podrzędności i uległości.

Według Henryka Machela grypsujący dzielą się na trzy grupy:

1. Wysoce zdemoralizowani, o znacznym doświadczeniu przestępczym lub więziennym, w pełni akceptujący podkulturę więzienną.

2. Mniej zdeprawowani, o mniejszym doświadczeniu więziennym i przestępczym, którzy częściowo godzą się z istniejącym stanem rzeczy, funkcjonują w podkulturze więziennej wybiórczo.
3. Minimalnie zdemoralizowani, na ogół nie akceptują podkultury więziennej, wewnątrznie odcinają się od niej (Machel, 1994, s. 38).

Grupa osób grypsujących posługuje się zestawem wartości, w ramach którego można wyróżnić tzw. wartości nadrzędne, stanowiące równocześnie cele grupowe. Są to:

1. **Walka z prawem** i stojące za nim instytucje (obiektami ataków są przedstawiciele służby penitencjarnej).
2. **Solidarność**: grupowa (tajemnica dotycząca funkcjonowania własnej grupy przed kadrą więzienną); bytowa (wzajemna pomoc i ochrona); przestępcza (planowanie przestępstw po wyjściu na wolność).
3. **Godność i honor grypsera** (podporządkowanie się wartościom panującym w grupie (Szaskiewicz, 1997)).

Wnikliwej analizie zjawiska drugiego życia wśród młodocianych grypsów dokonał Braun (1995). Wskazał on siedem kategorii norm i zachowań:

1. Dotyczą postępowania względem niżej funkcjonujących grup (np. grypsier nie podaje ręki frajerowi).
2. Dotyczą postępowania względem służb penitencjarnych (np. wprowadzanie w błąd funkcjonariuszy).
3. Dotyczą stosunku do norm ogólnospołecznych (np. negatywny stosunek do pracy, nauki, obowiązków).
4. Dotyczą higieny (np. prace porządkowe są nieczyste, nie należy ich wykonywać).
5. Dotyczą wzmacniania **ja** grypsera (np. pogarda względem innych grup, przyjmowanie ksyw).
6. Dotyczy komunikowania (gwara, tatuaż).
7. Dotyczy postępowania w określonych sytuacjach (np. czynności rytualne).

Z badań przeprowadzonych przez Annę Szymanowską (2003, s. 246-247): *...wśród młodocianych w drugim życiu uczestniczyło 26,3%, w grupie dorosłych pierwszy raz odbywających karę – 11,2% a wśród recydywistów 25%. Uczestnictwo młodocianych w drugim życiu pozostawało w związku z ich uprzednią karalnością lub sprawami*

o czyny karalne w okresie nieletniości (Szymanowska, 2003, s. 246-247). Zjawisko drugiego życia jest obecne w polskich zakładach karnych. Zatem administracja placówki powinna trafnie diagnozować zjawisko, dyskretnie kontrolować i umiejętnie oddziaływać w celu zachowania równowagi w zakładzie (Przybyliński, 2005).

Wśród symptomów wskazujących na funkcjonowanie osadzonego w podkulturze zakładowej funkcjonują samookaleczenia, tatuaże, język grypserski.

Samoagresja

W ocenie Macieja Szaszkiewicza przejawy zachowań samoagresywnych spotyka się w przeważającej liczbie placówek penitencjarnych. Uwarunkowane są one: **emocjonalnie** (np. w głębokiej depresji, poczucia osamotnienia), **instrumentalnie** (np. może je wywoływać chęć wymuszenia czegoś na personelu, obawa przed innymi, nadzieja na uzyskanie przerwy w odbywaniu kary, chęć opuszczenia zakładu, dokonania ucieczki).

Do najbardziej typowych form samoagresji (nazwy z gwary grypserskiej) można zaliczyć:

- „Wbitki” – wprowadzenie ciał obcych pod skórę i do narządów ciała (np. wbijanie szpilek w gałkę oczną, gwoździ w kość czaszki).
- „Chlasty” – cięcie ciała i żył na nogach i rękach.
- Samozatrucia – spożywa się w tym celu substancje powodujące szkodliwe działanie np. duże ilości tabletek nasennych, wywar z tytoniu, środki chemiczne itp.
- „Zasyпки” – wprowadzenie pod powiekę np. rozartego grafitu z ołówka, sproszkowanego szkła itp.
- „Połyki” – bardzo popularny sposób samoagresji polegający na połykaniu przedmiotów, które mogą uszkodzić układ pokarmowy (np. łyżek, kawałków blachy, kotwiczek itp.).
- „Wstrzyki” – wprowadzenie do organizmu zakazanych substancji za pomocą strzykawek.
- Głodówki – więzień zgłasza funkcjonariuszowi, że odmawia przyjęcia pokarmów. Bywają także głodówki tajne (por. Szaszkiewicz, 1998, s. 149-157).

Tatuaż

Tatuaż stanowi trwały rysunek lub napis na ciele, wykonany przez nakłucia lub nacięcie skóry i wypełnienie tych miejsc odpowiednimi barwnikami. Tatuaż więzienny jest najczęściej jednobarwny i prymi-

tywny. Rysunki są proste, wzór może być rysunkowy, literowy, cyfrowy lub interpunkcyjny, np. kropki. Tatuże pełnią funkcje ozdobne, wyrażają przeżycia ich posiadaczy, stosunek do innych osób, niektóre wskazują na pozycję w subkulturze.

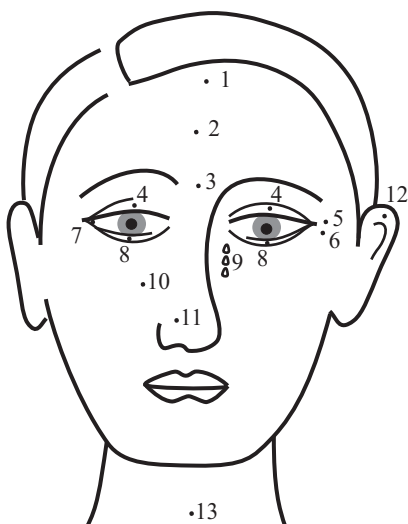
W tatużach rysunkowych zawarte są symbole, np. lecący motyl oznacza niedostępnego przestępcę, usta – człowieka milczącego (Bożyczko, 1972).

W tatużach literowych występujących jako skrótowce, np.: BKR ZPS – Boże kopsnij rozum-za późno synu; KTW – Kocham tylko wolność; PŻŻ – przepraszam, że żyję, lub hasła, słowa, np.: Dux hell – książę piekła; colvers – skazaniec; Amore dolce vita – Kocham słodkie życie. Stanowią one swoiste uzewnętrznianie przeżyć, emocji osoby wytatuowanej.

Najbardziej rozbudowana jest forma uproszczonego tatuażu w postaci m.in. kropek. Dla wtajemniczonych stanowią znak rozpoznawany. Umieszczone są one w odpowiednim miejscu na twarzy, tułowi, bądź kończynach, np.: dwie kropki na czole oznaczają mściwość; kropka na nosie to donosiciel, kapuś (znak przymusowy); kropka za uchem – cwel, szmata, osoba niżej umiejscowiona w hierarchii drugiego życia; kropka na grdyce – kirusek, pijak.

Rozmieszczenie tatuży na twarzy i rękach ukazują poniższe rysunki. Rozmieszczenie tatuży jest uwarunkowane subkulturowo.

Rys. 4. Tatuż podkultury więziennej

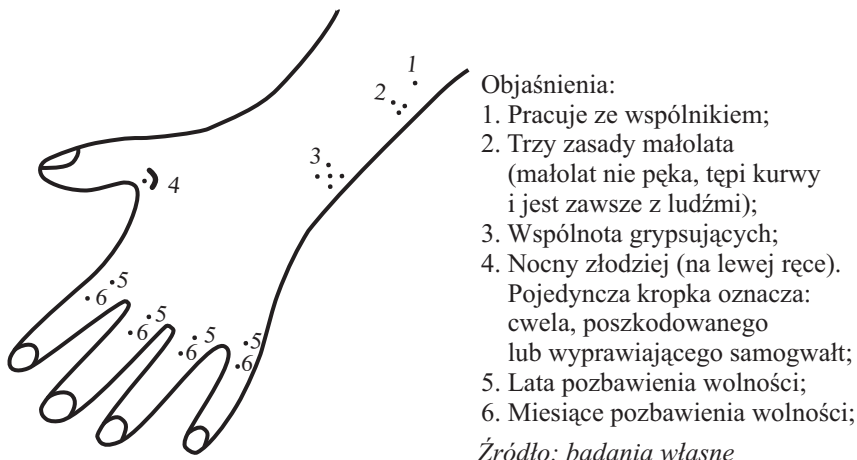

Objaśnienia:

1. Mściwość;
2. Przystojniak;
3. Świr, nieobliczalny w zachowaniu;
4. Śpiochy – czujny;
5. Świadome przedłużenie kary;
6. Cynkówka – oznaka grypsującego, druga kropka oznacza potwierdzenie znaku;
7. Alfons;
8. Mgiełki – wtajemniczony w grypsere;
9. Łezki – żal za utraconą wolnością;
10. Papuas – kocha jedzenie, recedens (długo siedzi);
11. Kapuś – znak przymusowy, donosiciel wychowawcom;
12. Cwel, szmata (przymusowy znak za uchem);
13. Kirusek, pijak.

Źródło: badania własne

Rys. 5. Tatuż podkultury więziennej

Wykonanie tatuaży może się odbywać dobrowolnie lub pod przymusem, kiedy to norma kodeksu drugiego życia nakazuje naznaczenie więźnia. Typowe tatuaże więzienne, czyli dziargi, oznaczające status czy specjalizację, uległy zubożeniu i powoli schodzą z twarzy na ramiona lub klatkę piersiową.

Wśród młodocianych więźniów tatuaże posiadało 76% badanych, w tym 43 % było dumnych z ich posiadania, natomiast 27% chętnie by się ich pozbyło. Miejscem wykonania dla 63% było więzienie lub areszt śledczy, 13% – zakład resocjalizacyjny, natomiast 18% wykonało tatuaż będąc na wolności (Szymanowska, 2003, s. 247-248).

Tatuaż jest narzędziem komunikacji wśród więźniów, wskazuje na przynależność do podkultury i pełnienie w niej pewnych ról społecznych.

Język grypserski

Gwara więzienna jest zarówno przejawem drugiego życia, jak i czynnikiem kształtującym to życie przez formowanie norm, postaw i zachowań przestępczych (Morawski, 1969).

Oprócz gwary przestępczej, tworzonych w granicach gramatycznych form języka polskiego, w środowisku przestępczym występuje pogłębiony kod bajera. Tak brzmi znana bajka o *Czerwonym Kapturku*, opowiedziana bajerą:

– *Śmigala Krasna Kaniola przez las na chawirę do herodki jareckiej. Tachała ze sobą pół bańki maryški i skorupiaki. Przyfiglował ją git wilk*

multirecydywa. Czmychnął za nią drapak i tak jej kit żeni – gdzie się bujasz lala? Zgredy kazali mi herodce jareckiej szamańska zatachać – no to wilk szpulasa na chawirę, obszamał herodkę pierdolnął się na kojo i komaruszek świruje. Wjeżdża Krasna Kaniola – a na co Ci takie niekiepskie patrzalki? Ażebym mogła gitnie na Ciebie filować! A na co Ci taka niekiepska kopara? Żebym mogła gitniej do Ciebie nawijać! A na co Ci takie niekiepskie tryby? Żebym Cię mogła gitniej obszamać! – Obszamał wilk Krasną Kaniolę i dalej komaruje. Wtem wjeżdża cwel gajowy z giwerą na plerach. Pierdolnął wilkowi fest sznyta na samarze, wytargał herodkę i Krasną Kaniolę i razem barbarik dykty obalali (Albański, 2008 s. 10-11).

Bajera jest ułamkiem grypsu. Obejmuje kilkadziesiąt charakterystycznych określeń i nazw, przeważnie nie sprawiających problemów ze zrozumieniem.

Słowa gwary więziennej mają zarówno wartość komunikacyjno-poznawczą, jak i emocjonalną. Grypserka, język więźniów, git-ludzi, jest sumą języków przestępców tworzonych przez różne środowiska w różnych celach i w różnych zakładach karnych, oraz na wolności w czasie wspólnych rozmów. Przykładowo:

- ameryka – okres próbny kandydata do grupy grypserkiej;
- berło – szczotka do mycia ustępu;
- blat – stolik do spożywania posiłków (rzecz święta);
- burak – serce, także serduszko wytatuowane pod lewym okiem, oznaka mąciela;
- cap – naczelnik więzienia;
- cynkówka – kropka w okolicy lewego oka, symbol przynależności do subkultury git-ludzi;
- cwel (najniższa kategoria więźnia);
- dowódca – strażnik (pochlebienie);
- drynić – pić;
- dziargać się – robić tatuaże, okaleczać się;
- fortepian – pracownicy penitencjarni;
- gad – strażnik, także policjant;
- git – osoba grypsująca o największym szacunku w więzieniu;
- harem – cela frajerów;
- hajtnąć się – powiesić się;
- herbatnik – więzień żyjący we wspólnocie, dzielący się paczką;
- holownik psów – więzienny psycholog;

- jemioła – napar z herbaty o działaniu narkotycznym, często doprawiany tytoniem, tabletkami przeciwbólowymi itp.;
- jucha – krew;
- kiciorować – myć;
- kojo – łóżko;
- kolki – igły do wykonania tatuażu;
- kolorek – barwnik do tatuażu;
- kotwica, kotwa – sprężynujący drut połykany przez więźniów w celu samoagresji, także tatuaż oznaczający specjalizację przestępczą „skok na wydrę”;
- komaruszek – sen;
- leżec – odbywać karę pozbawienia wolności;
- marchewa – zwinięty spiralnie, namoczony ręcznik służący do bicia;
- mandżur – wyposażenie więźnia (pościel, naczynia);
- mojka – żyletka;
- patrzonек, patrzonko – rekonesans, widzenie;
- podklepywanie, podbijanie – przychodzenie na nauki;
- pruć, rozpruć się – wydać kolegę, kapować;
- pucować się – czepiać się czegoś, kogoś;
- rakieta z szamunkiem – paczka żywnościowa;
- solonez – mieszanka soli, mąki, pasty do zębów, proszku i płynu do czyszczenia toalet;
- styrać na kimś dziewionę – siedzieć przez kradzież;
- szamać – jeść;
- sznyt – cięcie, blizna po samookaleczeniu;
- sztywna cela – cela, w której siedzą grypsujący;
- świeżak – nowy więzień w celi;
- waga – rozprawa w sądzie;
- wita – ręka;
- współas – współnik;
- wyklepać – wyjść z więzienia, odsiedzieć wyrok;
- zarzucać – jeść (zob. Stępnik, 1993).

Gwara więzienna jest zatem specjalnie uproszczonym, tajnym środkiem komunikacji językowej.

Znajomość gwary jest warunkiem przeniknięcia do grupy przestępczej i akceptacji tej grupy. Osoby, które używają grypsery, podkreślają swoją odrębność.

Gwara więzienna wpływa na kształtowanie postaw, zachowań – przede wszystkim u młodocianych przestępców, dla których takie słownictwo jest niezwykle atrakcyjne (zob. Kosewski, Kamiński, 1985).

Można zauważyć, że niektóre elementy „drugiego życia”, zwłaszcza gwara więzienna, znajdują miejsce w urzędowym języku funkcjonariuszy zakładów karnych., m.in. opiniach do sądu. Znajomość grypsery ułatwia funkcjonariuszom orientację w zdarzeniach, sytuacjach i zamierzeniach poszczególnych więźniów (Machel, 1994, s. 141-143).

9.9 Profilaktyka, resocjalizacja

Regulamin zakładów karnych zakazuje skazanym następujących zachowań:

- uczestniczenia w podkulturze więziennej;
- posługiwania się wyrazami lub zwrotami wulgarnymi, obelżywymi lub gwarą przestępczą;
- spożywania alkoholu, używania środków odurzających i psychotropowych;
- odmowy przyjmowania posiłków, samouszkodzeń;
- wykonywania tatuaży oraz nakłaniania i pomagania w ich wykonywaniu;
- porozumiewania się ze skazanymi osadzonymi w innej celi oraz osobami spoza zakładu karnego w sposób naruszający ustalony w zakładzie porządek;
- samowolnego zmieniania wyznaczonej celi, miejsca do spania i zleconych czynności (Stańdo-Kawecka, 2000).

Pytania sprawdzające:

1. Omów czynniki sprawcze wpływające na uczestnictwo młodzieży w subkulturach.
2. Czy podkultura więzienna ogranicza możliwości resocjalizacji penitencjarnej?
3. Podaj działania profilaktyczne ograniczające oddziaływania podkultur młodzieżowych.

Biografia

1. Abgrall J.-M. (2005), *Sekty. Manipulacja psychologiczna*, Gdańsk, GWP;
2. Aftab P. (2003), *Internet a dzieci. Uzależnienia a inne niebezpieczeństwa*, Warszawa, Prószyński i Ska;
3. Albański L. (red.) (2001), *Profilaktyka, wspomaganie pedagogiczne rodziny*, Jelenia Góra, Kolegium Karkonoskie;
4. Albański L. (red.) (2006), *Profilaktyka niedostosowania społecznego*, Jelenia Góra, Kolegium Karkonoskie;
5. Albański L. (2006 a), *Próby samobójcze, metody rozpoznawania problemu, sposoby przeciwdziałania i reagowania*, [w:] *Wychowanie – aktualne problemy i zagrożenia*, B. Piątkowska (red.) Wałbrzych, PWSZ;
6. Albański L. (2008), *Gwara i tatuaż jako istotny kod informacyjny w podkulturze więziennej*, [w:] „Zeszyty Wydziału Humanistycznego” nr 1, Jelenia Góra, Kolegium Karkonoskie;
7. Albański L. (2009), *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*, [w:] „Zeszyty Wydziału Humanistycznego” nr 2, Jelenia Góra, Kolegium Karkonoskie;
8. Antoniszyn M., Marek A. (1985), *Prostytucja w świetle badań kryminologicznych*, Warszawa, Wyd. Prawnicze;
9. Aronson E. (1997), *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa, WN PWN;
10. Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M. (1997), *Psychologia społeczna – serce i umysł*, Poznań, Zysk i Ska;
11. Bajurska J. (1996), *O przemocy w szkole*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 3;
12. Bałandynowicz A. (2001), *Uczeń, szkoła i przestępstwa nieletnich*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Urban B. (red.), Kraków, Wyd. UJ;
13. Bandura A., Wolters R. H. (1968), *Agresja w okresie dorastania: wpływ praktyk wychowawczych i stosunków rodzinnych*, Warszawa, PWN;
14. Bauman Z. (1996), *Etyka ponowoczesna*, Warszawa, WN PWN;
15. Bąk-Buczak E. (2004), *Sekta – zagrożenie dla młodych*, [w:] „Edukacja i Dialog” nr 4;
16. Bielicki E. (1992), *Zjawiskowe formy patologii społecznej w Polsce w percepcji i ocenie uczniów szkół średnich*, Bydgoszcz, WSP;
17. Bloom A. D. (1997), *Umysł zamknięty*, Poznań, Zysk i S-ka;
18. Borowski K. (2005), *Używanie substancji psychoaktywnych i inne zachowania problemowe młodzieży*, „Alkoholizm i Narkomania” nr 18
19. Bożyczko Z. (1972), *Przestępstwo i życie*, Wrocław, Ossolineum;
20. Braun K. (1995), *Drugie życie wśród skazanych*, [w:] *Negatywne przejawy podkultury więziennej*, Warszawa, Materiały z sympozjum;
21. Braun-Głakowska M. (1997), *Oddziaływanie obrazów na psychikę*, [w:] *Przemoc w mediach audiowizualnych*, Warszawa, KRRIi;
22. Brown K. Herbert M. (1999), *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa, PARPA;

23. Brzezińska A., Hornowska E. (red.) (2007), *Dzieci i młodzież wobec agresji*, Warszawa, WN Scholar;
24. Carr A. (2004), *Depresja i próby samobójcze młodzieży. Sposoby przeciwdziałania i reagowania*, Gdańsk, GWP;
25. Carson R. C., Butcher J. N., Mineka S. (2003), *Psychologia zaburzeń*, t. II, Gdańsk, GWP;
26. Cekiery Cz. (2001), *Ryzyko uzależnień*, Lublin, TNKUL;
27. Chylewska-Barkat L. (2000), *Strategie redukcji agresji w szkole*, „Edukacja i Dialog” nr 5;
28. Cierpielowska L. (2000), *Alkoholizm. Przyczyny leczenia, profilaktyka*, Poznań, Wyd. UAM;
29. Ciosek M. (1996), *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk, AG Stella Maris;
30. Ciosek M. (2003), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa, LexisNexis;
31. Ciosek M. (1993), *Izolacja więzienna*, Gdańsk, Wyd. UG;
32. Czapów Cz. (1978), *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa, PWN;
33. Dambach K. E. (2008), *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*, Gdańsk, GWP;
34. Danilewska J. (2002), *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa WSiP;
35. Dąbrowska K., Zulewska J. (2005), *Relacje pomiędzy dostępnością alkoholu a problemami zdrowotnymi i społecznymi*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 18/4
36. Demoskop, *Sekty w Polsce*, wrzesień 1999;
37. Dimitruk-Sierocińska K. (2004), *Bullying wśród uczniów. Charakterystyka zjawiska i jego skutków*, „Opieka, Wychowanie i Terapia” nr 1-2;
38. Doktor T. (1991), *Ruchy kultowe. Psychologiczna charakterystyka uczestników*, Kraków, Wyd. UJ;
39. Doktor T. (1996), *Nowe ruchy religijne w Polsce*, „Problemy Opiekuńcze-Wychowawcze” nr 8;
40. Doktor T. (1999), *Nowe ruchy religijne i pozareligijne w Polsce*, Warszawa, Verbinum;
41. Dollard J., Miller N. E. (1996), *Osobowość i psychoterapia. Analiza myślenia i kultury*, Warszawa, PWN;
42. Drwal R. (1981), *Osobowość wychowanków zakładów poprawczych. Badania nad funkcjonowaniem podkultury zakładowej*, Warszawa Ossolineum;
43. Dudziak U, *Postawy wobec norm moralnych i przestępczości seksualnej*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, B. Urban (red.), Kraków, Wyd. UJ;
44. Dufour P. (1997), *Historia prostytucji*, Gdynia, Uracus;
45. Durkheim E. (1968), *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa, PWN;
46. Durkheim R. (1965), *Młodzieżowe podkultury*, Warszawa, Wyd. WP;
47. Dutton D.G. (2001), *Przemoc w rodzinie*, Warszawa, Diogenes;

48. Dymek-Balcerek K. (2000), *Patologie zachowań społecznych*, Radom, Wyd. Politechniki Radomskiej;
49. Dyonizak R. (1965), *Młodzieżowe podkultury*, Warszawa, Wyd. WP;
50. Eckardt A. (1998), *Autoagresja*, Warszawa, Wyd. WAB;
51. Fatyga B. Rogala-Obłękowska J. (2002), *Style życia młodzieży a narkotyki*, Warszawa, ISP;
52. Forrward S., Frasier D. (1999), *Szantaż emocjonalny. Jak obronić się przed manipulacją i wykorzystaniem*, Gdańsk, GWP;
53. Frąckowiak P. (2006), *Kierunki rozwoju resocjalizacji w polskich zakładach dla nieletnich*, Poznań – Środa Wielkopolska, Wyd. Garmend;
54. Frączek A., Pufal-Struzik I. (red.) (1996), *Agresja wśród dzieci i młodzieży*, Kielce, Wyd. Pedagogiczne ZNP;
55. Fromm E. (1991), *Wojna w człowieku*, Gdańsk, GIW;
56. Gaberle A. (1993), *Patologia społeczna*, Warszawa, Wydaw. Prawnicze;
57. Gardian R. (2007), *Zjawisko sponsoringu jako forma prostytucji kobiecej*, Kraków, Wyd. UJ;
58. Garmada L. (1970), *Samouszkodzenia ciała*, Warszawa, PZWL;
59. Gaś Z. (1998), *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*, Lublin, Wyd. UMCS;
60. Gauber K. (2007), *Mobbing w szkole*, Warszawa, Wyd. PAX;
61. Gąsior K. (2005), *Typy alkoholizmu u kobiet*, „Alkoholizm i narkomania” nr 18;
62. Georg J. (2008), *Dlaczego jesteście tacy okrutni? Mobbing w szkole*, Poznań, Księgarnia Św. Wojciecha;
63. Giza K. (1963), *Prostytucja homoseksualna w świetle badań terenowych*, „Państwo i Prawo” nr 5;
64. Goffman E. (2000) *Człowiek w teatrze życia*, Warszawa, WN PWN;
65. Gordon M. (1975), [w:] *Negatywne przejawy podkultury więziennej*. Materiały z sympozjum, Warszawa;
66. Grochulska J. (1993), *Agresja u dzieci*, Warszawa, WSiP;
67. Hassan S. (1997), *Psychomanipulacja w sektach*, Łódź, Rawi;
68. Herman J. L. (1998), *Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi*, Gdańsk, GWP;
69. Hollin C. R., Brown D., Palmer E. J. (2004), *Przestępczość wśród młodzieży*, Gdańsk, GWP;
70. Hołyst B. (1983), *Samobójstwo – przypadek czy konieczność*, Warszawa, PWN;
71. Hołyst B. (1991), *Przywróceniu życiu*, Warszawa, PWN;
72. Hołyst B. (1995), *Samobójstwo*, Warszawa – Łódź, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej;
73. Hołyst B. (1997), *Wiktymologia*, Warszawa, PWN;
74. Hołyst B. (2000), *Kryminalistyka*, Warszawa, PWN;
75. Husmaun L. R. (2001), *Przemoc na ekranie a przemoc w życiu*, „Nowiny psychologiczne” nr 4;
76. Imieliński K. (1989), *Seksuologia. Mitologia – historia, kultura*, Warszawa, PWN;

77. Imieliński K. (1990), *Manowce seksu – prostytutka*, Łódź, Res Polona;
78. Iwaniec D. Szmagałski J. (2002), *Zaburzenia rozwoju dzieci krzywdzonych emocjonalnie*, Warszawa, UW;
79. Izdebska J. (1996), *Rodzina, dziecko, telewizja. Szanse wychowawcze i zagrożenia telewizją*, Białystok, UB;
80. Izdebska J. (2000), *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku*, Białystok, Trans Humana;
81. Izdebski Z. (2000), *Zachowania seksualne kobiet świadczących usługi seksualne, mężczyzn homoseksualnych i osób uzależnionych od narkotyków*, Zielona Góra, Organom;
82. Izdebski Z. (2006), *Seksualność Polaków w dobie AIDS*, Zielona Góra, Wyd. UZ;
83. Jarosz M. (1997), *Samobójstwa*, Warszawa, WN PWN;
84. Jasińska M. (1967), *Proces społecznego wykołajenia młodocianych dziewcząt*, Warszawa, Wyd. Prawnicze;
85. Jasiński J. (1986), *W sprawie rozumienia terminu „patologia społeczna”*, „Państwo i Prawo” nr 5
86. Jedlewski S (1993) *Młodzież niedostosowana społecznie* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna* (red.) W.Pomykało, Warszawa, Fundacja INNOWACJA;
87. Jędrzejewski M. (1999), *Młodzież a subkultury. Problematyka edukacyjna*, Warszawa, ŻAK;
88. Jędrzejewski M. (2001), *Subkultury a przemoc w perspektywie psychoedukacji, socjalizacji i samorealizacji dzieci i młodzieży*, Warszawa, ŻAK;
89. Karkowska M., Czarniecka W. (2000), *Przemoc w szkole*, Kraków, IMPULS;
90. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (2002), Poznań, Pallottimum;
91. Kawecka K. (1997), *Skutki oddziaływań destruktywnych związków*, „Wychowawca” nr 1;
92. Kępiński A. (1983), *Rytm życia*. Kraków – Wrocław, Wydawnictwo Literackie;
93. Kiney J., Lepton G. (1998), *Zrozumieć alkohol*, Warszawa, PARPA;
94. Kmiecik-Baran K. (2000), *Młodzież i przemoc – mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, Warszawa, PWN;
95. Kołodziejczyk J. (2004), *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programów przeciwdziałania agresji i przemocy w wszkole*, Kraków, SOPHIA;
96. Korecki, Wrona, Górski (1975) *Negatywne przejawy podkultury więziennej. Środki i sposoby przeciwdziałania*;
97. Kosewski M. (1977), *Agresywni przestępcy*, Warszawa, WP;
98. Kosewski M. (1985), *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*; Warszawa, WP
99. Kowalczyk-Jamnicka M. (1998), *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania prostytutki w Polsce*, Bydgoszcz, Wyd. WSP;
100. Kozak S. (2007), *Patologie wśród dzieci i młodzieży*, Warszawa, DIFIN;
101. Kozielecki J. (1981), *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa, PWN;
102. Kozielecki J. (2001) *Psychotransgresjonizm. Nowe kierunki psychologii*, Warszawa, Żak;

103. Krężel M. (1996), *Wybrane przejawy zachowań agresywnych wśród młodzieży szkolnej*, [w:] Frączak A. (red.) *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, Kielce, Wyd. PZPN;
104. Kurzępa J. (2001), *Młodzież pogranicza – „Świnki, czyli o prostytucji wśród nieletnich”*, Kraków, IMPULS;
105. Kwaśniewski J. (1982), *Czy istnieje dewiacja społeczna?* „Studia Socjologiczne” nr 3-4;
106. Kwaśniewski J. (1991), *Zakres pojęcia i problematyki patologii społecznej* [w:] *Patologia społeczna. Wybrane zagadnienia*, T. Szymanowski Warszawa WSPS
107. Lorenz K. (1996), *Tak zwane zło*, Warszawa, PIW;
108. Machel H. (1994), *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk, Wyd. UJ;
109. Machel H., Kawula S. (2000), *Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*, Toruń, Wyd. Marszałek;
110. Machel H. (2003), *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk, Wyd. Arche;
111. Malicka-Gorzelańczyk H. (2002), *Opinie młodzieży o samobójstwie*, Bydgoszcz, Wyd. AB;
112. Mazur J. (2002), *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa ŻAK;
113. Maruszewski T. Zdankiewicz-Ścigała E. (1998), *Emocje – aleksytmia – poznanie*, Poznań, Wyd. Fundacja Humaniora;
114. Meighan R. (1992), *Socjologia edukacji*, Toruń, UMK;
115. Melibruda J. (1993), *Oblicza przemocy*, Warszawa, Remedium;
116. Melibruda J., Sobolewska Z. (1997), *Koncepcja i terapia współzależnienia*. „Alkoholizm i Narkomania” nr 3/28;
117. Merton R. (1982), *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa, PWN;
118. Mikołajewska B. (1999), *Zjawisko wspólnoty*, New Haren;
119. Miłkowska-Olejniczak G. (1998), *Szkolne uwarunkowania zachowań agresywnych*, [w:] Kuźma J. (red.) Szarota Z. [w:] *Agresja i przemoc we współczesnym świecie*, Kraków, TEXT;
120. Miłkowska-Olejniczak G. (2002), *Charakterystyka szkolnego agresora*, [w:] *Modelowe rozwiązania działalności profilaktycznej w grupach dzieci i młodzieży*, Doliński A., Zielona Góra, KCh ZHP;
121. Moczydłowska J. (1992), *Obraz świata dziewcząt trudniących się prostytucją*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 9;
122. Moczydłowska J. (1994), *Wpływ subkultur młodzieżowych na prostytuowanie się nieletnich dziewcząt*, „Problemy Alkoholizmu” nr 10;
123. Moczydłowska J. (2001), *Prostytucja i zagrożenie*, „Problemy Alkoholizmu” nr 2;
124. Moczydłowski W. P. (1991), *Drugie życie w instytucji totalnej*, Warszawa, Wyd. Prawnicze;
125. Morawski J. (1969), *Młodociani grypserszy*, „Przegląd Penitencjarny” nr 1;

126. Maruszewski T., Zdankiewicz-Ścigała T. (1998), *Emocje – Aleksytymia – Poznanie*, Poznań, Wyd. Humaniora;
127. Nelson T. D. (2003), *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk, GWP;
128. Niechoff D. (2001), *Biologia przemocy*, Poznań, Media Rodziny;
129. Nowak A., Wysocka E. (2001), *Problemy i zagrożenia we współczesnym świecie: elementy patologii społecznej i kryminologii*, Katowice SŁASK;
130. Nowakowski P. T. (1999), *Sekty. Co każdy powinien wiedzieć*, Tychy, Wyd. Maternus Media;
131. O'Connor, Sheehy N. (2003), *Zrozumieć samobójcę*, Gdańsk GWP;
132. Obuchowska I. (1989), *Przemoc w wychowaniu*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 4;
133. Olweus D. (1998), *Mobbing – fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?*, Warszawa, Wyd. Jacek Santorski;
134. Orłowski S. (2005), *Szkola wobec agresji i przemocy*, [w:] *Profilaktyka w szkole*, Kamińska B. (red.), Warszawa, CMMP-P;
135. Ostrowska K., Surzykiewicz J. (2005), *Zachowania agresywne w szkole*, Warszawa, CMMP;
136. Pacewicz A. (1994), *Jak pomóc dziecku nie pić?*, Warszawa, PARPA;
137. Pawłowicz Z. (1992), *Kościół i sekty w Polsce*, Gdańsk, Stella Maris;
138. Piekarska J. (1991), *Przemoc w rodzinie. Agresja rodziców wobec dzieci*, Warszawa, PTP;
139. Piotrowski P. (2003), *Subkultury młodzieżowe*, Warszawa, ŻAK;
140. Podgórecki A. (1969), *Patologia życia społecznego*, Warszawa, PWN;
141. Podgórecki A. (1976), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa, PWN;
142. Polskie Towarzystwo Suicydologiczne (2003), *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*, Warszawa, FOLIAK;
143. Pospiszyl I. (1998, 2000), *Przemoc w rodzinie*, Warszawa, WSiP;
144. Pospiszyl I. (1999), *Razem przeciw przemocy*, Warszawa, ŻAK;
145. Pospiszyl I. (2009), *Patologie społeczne*, Warszawa WN PWN;
146. Pospiszyl I. (2008) *Przemoc w rodzinie* [w:] *Resocjalizacja t. 2*, (red.) B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa, WN PWN;
147. Pospiszyl K. (2006), *Przestępstwa seksualne*, Warszawa, WN PWN i APS;
148. Prejs B. (2004) *Subkultury młodzieżowe. Bunt nie przemija*, Katowice, KOS;
149. Przybyliński S. (2005), *Podkultura więzienna – wielowymiarowa rzeczywistość penitencjarna*, Kraków, IMPULS;
150. Puzyński S. (1998), *Depresje*, Warszawa, PWZL;
151. Pytka L. (1993) *Profilaktyka wykolejenia społecznego* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna* (red.) W.Pomykała, Warszawa, Fundacja INNOWACJA;
152. Pytka L. (2000), *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa, Wyd. APS;
153. Rumpf J. (2003), *Krzyczeć, bić, niszczyć. Agresja u dzieci w wieku do 13 lat*, Gdańsk, GWP;
154. *Raport o niektórych Zjawiskach związanych z działalnością sekt w Polsce* (2000), Warszawa, MSWiA;
155. Ranschburg J. (1980), *Lęk, gniew, agresja*, Warszawa, WSiP;

156. Ringel E. (1987), *Gdy życie traci sens. Rozważanie o samobójstwie*, Szczecin, Glob;
157. Rylke H. (1999), *Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?*, Warszawa WSiP;
158. Seligman M., Walker D. L., Roshenan D. L. (2001), *Psychopatologia*, Poznań, Zys i S-ka;
159. Siemaszko A. (1993), *Granice tolerancji. O zachowaniach dewiacyjnych*, Warszawa, PWN;
160. Sikorski D., Bukalski S. (2003), *Sekty. Destrukcyjne grupy kultowe*, Lublin, Gandium;
161. Skorny Z. (1968), *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, Warszawa, PWN;
162. Sołtysiak T. (1998), *Podkultury młodzieżowe – wybrane etiologiczne aspekty zjawiska oraz ogólne wskazania profilaktyczne*, „Wychowanie na co dzień” nr 3;
163. Sołtysiak T., Sudor-Malukiewicz J. (2003), *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja nieletnich*, Bydgoszcz, Wyd. AB;
164. Stańdo-Kowecka B. (2000), *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków Zakamycze;
165. Stepniak K. (1993), *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn, PULS;
166. Surzykiewicz J. (2000), *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne*, Warszawa, CMPP;
167. Szacki J. (2002), *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa, WPPWN;
168. Szałański J. (1998), *Wybrane korelaty osobowościowe w podkulturze więziennej*, [w:] *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Urban B., Kraków, Wyd. UJ;
169. Szaszkievicz M. (1997), *Tajemnica grypsarki*, Kraków, Wyd. Instytutu Ekspertyz Sądowych;
170. Szaszkievicz M. (1998), *Samoagresja wśród więźniów*, [w:] *Problemy współczesnej patologii społecznej* Urban B., Kraków, Wyd. UJ;
171. Szczęsny W. W. (2003), *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Warszawa, ŻAK;
172. Sztander W. (1996), *Pułapka współzależnienia*, Warszawa, PARPA;
173. Sztobryn-Gieruskiewicz J. (2004), *Psychologiczne aspekty prostytucji*, Łódź, DAJS;
174. Sztompka P. (2005), *Socjologia*, Kraków, Znak;
175. Szymanowska A. (2003), *Więzienie i co dalej*, Warszawa, ŻAK;
176. Szymańska J. (2002), *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej profilaktyki*, Warszawa, CMPP-P;
177. Śledzianowski J. (2003), *Alkoholizm, narkomania, nikotynizm wśród młodzieży szkolnej województwa świętokrzyskiego*, Kielce, Jedność;
178. Tatarowicz J. (1998) *Dojrzewanie do przemocy cz. I. Początkujący agresorzy*, „Nowa Szkoła” nr 2
179. Terelak J. F. (2001), *Psychologia stresu*, Bydgoszcz, Oficyna Wyd. Branta;

180. Thille Z., Zgirsk L. (1976), *Toksykomania. Zagadnienia społeczne i kliniczne*, Warszawa, PZWL;
181. Ułaszyn H. (1951), *Język złodziejski*, Łódź;
182. Urban B. (1998), *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Kraków, Wyd. UJ;
183. Urban B. (2000), *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków, Wyd. UJ;
184. Urban B. (2005), *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków, Wyd. UJ;
185. Urban B., Stanik J. M. (2007), *Resocjalizacja*, Warszawa, Wyd. PWN;
186. Walters R., Bandura A. (1968), *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa, PWN;
187. Wawryk L. (2006), *Źródła i uwarunkowania zachowań agresywnych wśród dzieci i młodzieży* [w:] Albański L. (red.) *Profilaktyka niedostosowania społecznego. Teoria i praktyka*, Jelenia Góra, Kolegium Karkonoskie;
188. Wolińska J.M. (2000), *Agresywność młodzieży – problem indywidualny i społeczny*, Lublin, UMCS;
189. Woronowicz B.T. (1993), *Alkoholowe vademecum dla każdego*, Warszawa-Zakroczyn, Wyd. Ośrodek Apostolstwa Trzeźwości;
190. Wódz J. (1973), *Zjawisko patologii społecznej a sankcje społeczne i prawne*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Ossolineum;
191. Wójcik D. (1997), *Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*, Wrocław – Warszawa – Gdańsk – Kraków, Ossolineum;
192. Ziemska M. (red.) (1986), *Rodzina i dziecko*, Warszawa, PWN;
193. Zimbardo P.G., Ruch F. L. (1996), *Psychologia i życie*, Warszawa PWN.

KOLEGIUM KARKONOSKIE
w Jeleniej Górze
(Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa)
58-503 Jelenia Góra
ul. Lwówecka 18

ISBN 978-83-61955-01-6